

САДЫКОВА ШАРИФА

СЫДЫКОВ ОСМОНАЛЫ

(Туулган күнүнүн 130 жылдыгына карата)

Бишкек 2008

САДЫКОВА ШАРИФА

СЫДЫКОВ ОСМОНАЛЫ

(Туулган күнүнүн 130 жылдыгына карата)



Бишкек 2008

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4
С 14

С 14 Садыкова Шарифа
Сыдыков Осмоналы: (Туулган күнүнүн 130 жылдыгына карата). – Б.: 2008. – 84 б.

ISBN 978-9967-24-873-1

Чакан жазылган китепче тарыхчы жана агартуучу Сыдык уулу Осмоналы кызы Шарифанын атасы жөнүндө чогултуп, жазып жүргөн көп жылдык эмгегинин жыйынтыгы.

С 4702300100-08

ISBN 978-9967-24-873-1

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4

© Садыкова Ш., 2008

БАШ СӨЗ ОРДУНА

Өмүрү менен өрнөгү, эмгеги менен тагдыры элине таалай болчу адамдардын бири – молдо Осмоналы Сыдык уулу эле.

Тагдыры менен таалайы, эмгеги менен ысымы эл-жеринде турса да эл-жерине кас каралган адамдардын бири — кыргыздын туңгуч тарыхчысы Осмоналы Сыдык уулу болчу.

Ырас, анын адамдык тагдыры да, чыгармачылык иши да өтө татаал, карама-каршылыктуу болду. Арийне, билген адамга ал жашаган мезгил да, саясат да дал ошондой эле...

Осмоналы Сыдык уулу 1875-жылы Кочкор өрөөнүндөгү Абайылда болуштугунда туулган. Атасы Кыдык (Сыдыктын чын аты ушундай — А. К.). Сарбагыш уруусунун ошол кездеги нарк кармаган, эл-журтуна таасири бар адамдардын бири болгон. Азырынча колго тийген жана белгилүү болгон даректерге караганда анын балалыгы бир жагынан алганда армансыз өткөн экен. Не дегенде ал ошо кездеги таалим-тарбиялуу чөйрөдө, б. а. кат-сабатын ачып, өз алдынча билимин көтөрүүгө умтулган адамдардын арасында чоңойгон. Мындай шартка, мындай чөйрөгө а кезде ар бир кыргыз баласы туш келбегени белгилүү. Ушундан улам ал жаштайынан таалим алып, аркы-беркини эртелеп аңдап-билүүгө жетишкен. Мунун бир фактысы катары Жаркынбай молдону айтууга болот, ал ошол аймакка билими бар адам катары кадыресе таанылган. Дегеле аны бир туугандарынын дээрлик бардыгы кат тааныган, жазуу-сызуу иштерине жакын адамдардан болуптур.

Осмоналы жөнүндөгү макалалар кийинки жылдар аралыгында гана эркинирээк жарыялана баштады. Ошолордун бири тарыхчы М. Кожобековдун «Осмоналы Сыдык уулу жөнүндө маалымат» («Ала-Тоо». 1989, № 3) деген макаласы. Анда автор бир катар кызыктуу маалыматтар менен бирге Сыдык уулунун жергиликтүү молдолордон окуп көзүн ачканын фактылык материалдардын негизинде аныктайт. Ошондой эле анын билимин көтөрүү максатын көздөп, Үч-Турпан шаарына барганы, 1899-жылы аерден окуп калганы айтылат; Ушул маалыматтардын өзү Сыдык уулунун өмүр жолундагы урунттуу учурлардын башталышы катары кабыл алынат. Жогоруда келтирилген фактылардан улам ал кыргыз тарыхын иретке салуу, элге жеткирүү максатына аябай берилгендиги байкалат. Анткени бөлөк жерде жүрүү, билим алуу, максат байлоо жана бөтөн элдердин тарых дареги менен кабардар болуу акылы жетик жигиттин атуулдук сезимин ойготушу, намысына таасир бериши толук этимал. Экинчиден анын өмүрүнө байланыштуу болгон дарек-фактыларды иликтеп чыккан адам мындай бир кабарга кайдыгер карай албайт. Ал тигил жакта окуп жүргөндө башка улут курбалдаштары менен бир нерсе жөнүндө кан кызытып талашканда, болор-болбос чатакташкан кездерде өзүнө карата айтылган ит деген сөздү уккан жайы бар. Албетте, башка

этникалык чөйрөдө мындай сөздү угуу ага өтө катуу таасир калтырган. Ал убакта байыркы түрктөрдүн доорунан бери келе жаткан түпкү ата жөнүндөгү «ит-карышкыр» тотемдик түшүнүгү көчмөн кыргыздарда даке бекем, даке өчпөй жашап келе жаткан эле. Бу кептин орто кылымдык суфий Шайхы Мансурдун кырк кызы менен да байланыштырылып айтылгандыгын кыргыз элинин санжыраларынан аздыр-көптүр кабардар жан билсе керек. Мына ошентип Осмоналы Сыдык уулу кийин өзү жоромолдошторунун арасында эскергендей «медреседе көп эле элдин тарыхын окудум, элимдин жазылган тарыхы жок үчүн ушул бир сөз менен түшүндүрүлүп жүрө береби» деген ой кетет, жаштык намысы козголот. Бул фактыны келечектеги тарыхчынын чыгармачылык ишке чоң демөөр менен киришүүсүнө түздөн-түз себепкер болгон негизги мотив катары кароого болот. Ырас, тарыхчынын өзү да ушул окуяны кийин көп эскерип, көп айткан.

Бул окуяга биздин да басым жасап жатканыбыздын жөнү бар. Осмоналы Сыдык уулу өзүнүн чыгармаларында кийин «алдамчылардын сөзү жанымга өтүп», «кыргыздын атын өңгө элдер билсин үчүн», «кыргызда тарыхты жазар адам жок болгондуктан» деген сыяктуу саптарды эмгектеринде өтө көп колдонот да, чыгармаларынын жазылыш максатын, ага түрткү болгон себепти түздөн-түз ушундай жагдай-шарт менен түшүндүрөт.

Медреседе билим алуунун чектегендигин түшүнгөнбү же башка бизге жете элек себеби да болгонбу, айтор Осмоналы Сыдык уулу кезинде «орусча билим алсам» деп, ак эткенден так эле баштайт. Арийне, мусулманча окуп, исламдын жол-жоболоруна аң-сезими баш ийип, башка жол жок болгондуктан, «шарыят жол бербегендиктен уялганбы, айтор анын бул окуя ишке ашпаган экен. Деген менен анын «элимдин өткөндөгүсүн кагаз бетине түшүрүп, тарыхын жазышым керек» деген асыл максат Осмоналы Сыдык уулунун бүт дилин бийлеп, жан дүйнөсүнө тынчтык бербей, өмүр бою жандап жүргөн. Чыны менен ал «чарчоо» деген эмне экенин унутуп, кыргыз санжыраларын эл арасынан жыйноо максатында Ала-Тоонун бир кыйла жерин кыдырып, тарыхты таалай кармаган. Мунун бир фактысы катары 1901-жылы Кашкар тарапка сапар карытып, санжыра, тарых айынан ал жерлерде 8 айдай убакытын зарп кылып, дарек жазданып, улама-кэп менен бир уктаганын айтууга болот.

Ал тигил же бул эмгегин качан, кайдан баштаганын, кантип иштегенин, кандайча аяктагандыгын далилдеген жазмалар жок. Андай кабарды автор өзү да берген эмес. Кытайлык кыргыз илимпозу Анвар Байтур Осмоналы өзүнүн биринчи китебин жазууга 1901-жылы киришкен деп көрсөтөт.

Осмоналы Сыдык уулу экинчи эмгеги «Тарыхы кыргыз Шадманийаны» да жол чыгымдарына карабастан Өфө (Уфа) шаарына барып, бир тууган Каримовдордун басмаканасынан

чыгарууга жетишкен. Изилдөөчүлөрдүн арасында бул эмгек 1914-жылы жарык көргөн деген ой айтылып жүрөт. Анын эмгектерин кайра басып чыгарышып, көпчүлүккө жеткирүүдө көп аракет жасашкан Кытайдагы кыргыз илимпоздору «1915-жыл» — деп туура белгилешкен. «Тарыхы кыргыз Шадманийадагы» маалыматтар да минтип айтууга мүмкүндүк берет. «Кыргыздын йене (жана — А. К.) Орта Асиянын Россия кол алдуна кирүүнө 1867-йыл болуп, бу жылга 48 йыл боладур», — деп жазат Осмоналы Сыдык уулу. Чечмелейли, демек, 1867-жылкы окуялардан кийинки 48-жыл 1915-жыл болот, арийне эмгек ушул жылы («бу жылга») жарык көргөндүгү айтылат, тактоого негиз болот.

Дегеле бу мезгилде биринчи орус революциясынын таасири менен улуттук, анын ичинде татар-башкыр басмаканаларына коюлуп келген кээ бир чектөөлөр жоюлуп, алардын кожоюндары бүтүн улуттардын заказдарын кененирээк кабыл ала баштаган эле. Айтылуу Молдо Кылычтын «Кыссэ-и зилзала» поэмасы (1911-жылы), Ишенаалы Арабай уулу жазган алгачкы «Алиппэ (1913-жыл) ушул жылдарга дал келген.

«Тарыхы кыргыз Шадманийада» төмөнкүдөй саптар кезигет:

Осмоналы өз атым,
Дагы калды көп сөзүм.
Йатып шаар Уфада.
Мусафырлык бу кезим.

Болжолу ал дагы китеп чыгаруу ниети менен 1915-жылы Өфө шаарында жашаса керек. «Дагы калды көп сөзүм» дегенчелик эле тарыхчынын жарык көрүүгө үлгүрбөй калган кол жазма түрүндөгү эмгектери көп болуптур.

Осмоналы Сыдык уулунун эмгектери кыргыз элинин революцияга чейинки жазма маданиятын калыбына келтирүүдө, тарыхын тактоодо мааниси баа жеткис. Бирок анын мындай сапаты учурунда эске алынган жок. Эмгектери «буржуазиячыл улутчул», «пантюркисттик идеалардын тарапкери» деген жалаанын кандай да болбосун далилдениши үчүн, мисал, «факты» катары пайдаланылды. Айрым аттуу-баштуу эле илимпоздор тарабынан чагатай тилинде жазылган деп эсептелинди. (Алтымышбаев А. Октябрь и развитие общественного сознания киргизского народа. — Фрунзе. 1980 63-6). Башка изилдөөчүлөр эмгекке жетик баа беришпестен, анын казак тилинде жазылганын күнөөлөштү. (Каримулин А. Книга и люди. — Казань, 1985. 190-6, История Уфы. 1985 193-6.). Бу маселеге Анвар Байтур акыйкат мамиле кылат. Ал минтип жазат: «Анын эмгектери кыргыз тилинде чагатай-кыргыз жазуусу менен жазылган». (Аталган эмгеги. 17-6.). Ал эми профессор Кусейин Карасаев «эмгектер нукура кыргыз тилинде жазылган» деген жыйынтыкка келди. («Мух-

тасар тарыхы кыргызийа» жана анын түзүүчүсү». «Ала Тоо», 1989, № 3).

Кезегинде Осмоналы Сыдык уулу да бул маселеге маани берген экен, ал тургай ачыктан-ачык эле минтип эскерте жазып кетиптир: «Атаңыздардын өрмөти үчүн хем ысмы унутулмаган шекилди, тили да унутулмасун деп нагыз кыргыз тилинде жаздым». Демек биз тарыхчы жана санжырачы Осмоналы Сыдык уулунун мурастарын революцияга чейинки кыргыз жазма маданиятынын эстеликтеринен деп билишибиз абзел. Анын эмгектеринен орун алган азыркы кыргыз адабий тилинин негиздерине ылайык келбеген чектөөлөрдү ошол кездеги башка жерлерден китеп басып чыгаруу маданиятындагы кырдаал-шарттардын, асыресе басмакана ээлеринин улуттук тили, полиграфия талабы да түздөн-түз таасир бергендигин эске алуу зарыл. Мындай жагдайда, редакторлоо ишинде, тектеш тилдердин бири-бирине тийгизген таасири, басма ишине ыңгайланышы болгондугу чын.

Бая белгилегендей Осмоналы Сыдык уулунун китеп чыгаруу ишмердиги бизге белгисиз себептер менен андан ары улантылбады. Кейпи, улуттук трагедия менен аяктаган 1916-жылкы боштондук кыймыл ага чоң жолтоо болгон шекилдүү. Үй-жайына карап, ары Осмоналынын жакын туугандарынан болгон көтөрүлүштүн жетекчилеринин бири Канат хандын уулу Карыпбай менен бирге колго түшүп, падыша бийлиги тарабынан өлүм жазасына тартылышы, көтөрүлүш учурунда башка туугандарынын ажалга учурашы, мезгил татаалдыгы анын кыргыз жерине кайтып келишине себепкер болгон өңдүү.

Ал жалаң гана санжыра, тарыхты кагаз бетине түшүрүү менен чектелген эмес. Кыргыз балдарынын арип таанып, кат-сабатын ачышы үчүн да камкордук көргөн. Революцияга чейин эле агасы Жаркынбай молдо Кочкорго медресе тургузуп (1916-жылы өрттөнүп кеткен), бала окутса, өзү көч менен кошо жүрүп, боз үйлөрдү элдин сабатын ачкан да, падыша бийлиги жергиликтүү калкты катуу куугунтуктап, жазалоого алганда, Осмоналы Сыдык уулу Пишпекте татар балдарына мугалимдик кылат. Осмоналы Сыдык уулунун кызы Шарифада Мамытаалы Жазыбаевдин түшүнүк каты сакталуу. Анда ал Осмоналынын татар мектептеринде мугалимдик кылганын айтат. Архивдик документтерде анын 1919-жылдан Пишпектеги 2-түрк окуу жайына жетекчилик кылганы, кийин «Кошчу» союзунун мектебинде иштегени жазылган. Ошол кездин демин бүгүнкү күнгө чейин алып келген дагы бир документтен мындай саптарды окууга болот: «Жолдош Сыдыковго! 1925-жылдын 20-февралынан баштап Сиз 6-мектебине эне тили боюнча окутуучулукка дайындаласыз...»

Вирок, 30-жылдардагы жүрөк үшүн алган апаат күндөр жакындап келе жатканда тынч өмүрдүн үзүрүн көрүп, үзүлүп түшүп иштөө анын шыбагасына буйрук болбоду. 1930-жылы

Осмоналы Сыдык уулуна «бай-манаптын тегинен чыккан» деген сыяктуу күнөөлөр тагылып, камакка алынуу коркунучу пайда болгондо, бүлөсүн таштап, киндик каны тамган жерден алыс кетип, Осмоналы Сыдык уулу Кытай тарапка барып баш калкалоого мажбур болду.

Ал кайрылып, туулган жери, өз үйү, өлөң төшөгүнө экинчи ирет калган жок. Кайгы менен касиретин жазып, үй-бүлөсүнүн маңдайына экинчи ирет кайрылып келалбай, бөтөн жерде, 65 жаш курагында, 1940-жылы дүйнөдөн кайткан.

Чыгыш Түркстандан келип жеткен оозеки маалыматтарда Осмоналы Сыдык уулунун көзүнүн тирүүсүндө дагы тарыхый асар жазып калгысы келгендиги айтылат. Андай жарык көргөн эмгектеринен же кол жазмаларынан азырынча дарек жок. Ал дайыма калкынын өткөндөгүсүнөн ар бир үзүмүнө дейре кагаз бетинде калышын каалап, тарыхтын жазылып турушун эңсеген адам эле.

Кыргыз ССР Жогорку Сотунун 1958-жылдын 27-майдагы жыйын-кеңешинде Осмоналы Сыдык уулуна коюлган күнөө иштери кайра каралып, ал жөнүндөгү 1931-жылдын 13-мартындагы токтом өз күчүн жоготкон.

Ошентип аялы да, бала-чакасы да «эл душманынын үй-бүлөсү» деген жанга тийген жаманатты жалаадан кутулгандай болгон. Бирок адилеттүүлүк акыр аягына чейин орнобой калган. Тарыхчынын жеке ысымы акталса да, анын мурастарынын тагдыры акталбай, тескерисинче кайра тарыхчынын ысымына чүркөө болуп келди. Тарыхчы Осмоналынын өмүр-тагдыры кыскача мына ушундай, ал эми анын эмгеги кыргыз менен жанаша жүрө берерине ишенич чоң.

Арслан КОЙЧИЕВ, тарыхчы

ОСМОНАЛЫ СЫДЫКОВ

Атам жөнүндө жазамын деп мен эч убакта ойлогон эмесмин. Себеби, балалык кезим, секелек кыз жана акыл токтоткон жаш чагым жашаган заманымдын кол тийгис заң-закону менен тарбиясына гана сугарылгандыктан, эскерүүлөрдү жазсам деген ой-тилегим, үмүтүм биротоло үзүлгөн эле.

“Акыр бир күн эгемендик заман болуп, акыйкаттык, эркиндик орноп, тарых өз баасын берген чындык калыбына келет” деген ой үч уктасак да түшкө кирбеген.

Биз атасыз өскөн балдар, аталарыбыз сталиндик репрессиянын курмандыгы болгондугун билсек да (а, көбүн билбедик), «Сталин биздин күнүбүз!», «Сталин биздин үнүбүз!» дечүбүз... Ишеним күчтүү, тартип катуу болчу ал заманда. Ооба, аталарыбыз күнөөсүз камалганын билсек да, ошол каргыш тийгир «Тройканын» чечимин дегенин дегендей, айтканын айткандай аткарып түшүнгөнбүз.

Биз, аз жерден орус боло кете жаздаппыз:

Жаштыгыбыз орусташуу,
мезгилине туура келип,
Биз орусча жазып, окуп.
ыр ырдап келдик.
Орусча билбесе, сүйлөбөсө,
биз аны маданиятсыз,
«дөдөй» дедик.
«Манкурт» боло жаздаппыз,
«Русь» мыйзамын катуу сактаппыз биз.
Анысы аз келгенсип,
Баарынан жаманы,
Ал мыйзамга кулдук уруп,
Тур десе туруп,
Олтур десе олтуруп,
кыйшык жолду «түз» деппиз.
Кете бериппиз, кете бериппиз,
Жетеленип, тебеленип,
Аз калыппыз орус болгону
Балдарыбыз гана эмес,
өзүбүз да, кулак дүлөй,
Көзүбүз сокур болуп...
Сыйлабай тилибизди,
Барктабай динибизди,
... Оо, Жараткан!
Эми биз, күнөөлөйбүз,
Кимибиз – кимибизди!

Ошентип, көбүн билбей, айдаган жагына басып, жогортон келген көрсөтмөлөрдү кычк этпей аткарып, көп нерселерди андабастан, көпкө түшүнбөй өстүк. Бир адамдын күйүп-бышып, орусчалап:

- «Нас воспитывали недоучами, потому что легче нами было управлять» - деп айтканы эрксизден ар дайым эске түшө берет.

Атам жашаган доор опурталдуу болду. Орусиянын чыгышка жасаган жоортуулу, Кокон хандыгынын эзүүсү, 16-жылкы «Үркүн», Улуу революция, граждандык согуш, анан каргашалуу отузунчу, отуз жетинчи жылдар...

Отузунчу жылдар, Кыргыз ССР НКВДсынын «Тройкасынын» токтомдорунун (чечимдеринин) кыйшаюусуз ишке ашырылышынын жылдары болду. Ушул учурда атабыздын артынан андуу түшүп «туранчы», «эл душманы», «манап тукуму, динчил молдо» деген айыптар тагылды.

Отуз биринчи жылдын жаз айларынын «коюу кара булуттары» биздин короого да жакындап келип, кара тамгасын басып кетишкен. «Күтүлбөгөн коноктор» тун жамынып келип, атамды кара машинеге салып кетиптир. Ызы-чуу түшүп, кыздары чырдылап, апам «боздоп» кала бериптир. Ошондо атамдын байланып турган аты, өзүнөн өзү бошонуп атамды далайга чейин ээрчип, кош айтышкансып, узаткансып барыптыр... Ат жаныбар сезип-туюп, билет окшобойбу... бекеринен ат адамдын жолдошу «ат адамдын канаты», - деп айтылбаган чыгар...

Апамдар атамдын кай түрмөгө камалганын көпкө дейре биле алышпаптыр. Сурамжылап отуруп, Ташкен түрмөсүнө жөнөтүлгөнүн билишкен соң, апам атамдын артынан бармай болот, өмүрү сыртка жалгыз чыгып көрбөгөн апамдын жол азабын тартканы, өзүнчө айтылчу кеп...

Мен атамдын элесин көз алдыма келтирип, эсима түшүрө албайм. Апам айтчу: - «Атаң камалганда сен үчтө элең!» деп. Мени деле атам улуу кыздарындай эле үйрүлүп түшүп жакшы көргөндүр, чачымдан сылагандыр, эркеткендир...

Бала кездеги, өзүм күбө болгон мына бул окуя, такыр эсимден чыкпайт.

Биз, анда Токтогул менен Береговая (азыркы Шопоков) көчөлөрүнүн кесилишиндеги Тулиндин (Төлөндүн - Зияш Бектевовдун кайнатасынын) короосунда жашоочубуз. Сайдын наркы өйүзүндөгү, Гоголь көчөсүнүн чыгышындагы короодо жашаган Сылайка деген аялдын үйүнө көп бараар элек. Ал аял дайыма дарбазанын жанындагы чарпаянын үстүнө кат-кат салынган көрпөчөлөрдүн үстүнө балпая олтураар эле. Толугураак аял болчу. Жанында жыгач балдак жатчу, бир буту жыгач беле, же жөн эле майып беле, айтор мен ал аялдын басканын, жада калса ордуна турганын да бир да жолу көрбөгөм. Биз барганда, көбүнчө ал аял сүйлөчү, апам аны кунт коюп угуп олтураар эле.

Мен короодогу балдар менен ойносом деле, «алыс кетпе» дегенсип, апам жанынан чыгарчу эмес. Анан бир саамдан кийин

аял төрт бүктөлгөн алакандай кагазды апама сунчу. Аны апам бир аз кармап туруп, анан «окуңуз» - дегендей ишараат жасап кайра аялга сунчу. Бул көрүнүш биз канча жолу барбайлы, ошончо жолу кайталанчу. Анан, күн бир маал болгондо гана үйгө кайтаар элек.

Кийинки бир жолку барышыбызда апам көз жашын көлдөткөнү эсимде. Азыр ойлосо атамдын «үйлөндүм» деген каты окшойт. Атамдын акыркы үмүтү үзүлүп, бизди бир көрүүгө зар болгонун, «Алтыкеси» менен (апамды ушинтип эркелетип чакырчу экен) акыретте гана көрүшөөрүн жазган каты болуу керек. Көрсө, бул аял Кытай менен байланышы бар аял экен. Менин бул элес-булас эскерүүлөрүмдү Нурия эжем ырастап, Сылайка эмес аты Сылайка, казак аял болчу, деп тастыктаган эле.

Байкуш апам, атамды бир көрсөм деген тилеги менен өмүр өткөнчө жашап, көзү өттү.

Күндөр айларга, айлар жылдарга айланып убакыт өтүп жатты. Жашоо бизди башыбыздан сылап эркелеткен жок, апам кийим тигүү фабрикасында иштеди. Түнкүсүн жүн тытып, жип ийрип, Нурия эжем түйүп берген ак жүн жоолуктарды дем алыш күндөрү базарга алып чыгып сатып жүрдү. Апабыз болгон да, калган да күч-кубатын кыздарын тарбиялоого жумшады. Окууларынан калтырбай, кийимдерин тоздурбай, курсактарын ачырбай дегендей болгон аракетин кылды, «душмандын үй-бүлөсү», «түрмөчүнүн бүлөсү», - деп, туугандар да оолактап, жакын жолошпой калышкан. Бизден таякелерибиз гана кол үзбөптүр. Менин эсимде, жайкы каникул күндөрүндө, апам менен Жумгалга көп барчубуз. Соң-Көл жайлоосу, таякелеримдин кыздары менен ышкын, жер-жемиштерди терип жеген күндөр эсимден кетпейт...

Үмүт деген үзүлбөйт тура. Апам атамдын жаңы үй-бүлө күткөнүн билсе да, атамды унута албаптыр. Ага далил катары Нурия эжемдин мына бул сөзүн укканымда, кадимкидей көзүмө жаш айланган:

- Мен анда комсомолдук жумушта иштеп жаткан кезим. Корууго чыгып, дем алып турат элем. Бейтааныш бирөө жанымга келип: - Осмоналы Молдонун кызысыңбы?! - деп, сурап калды. Мен чочуп кеттим. Тиги киши байкады окшойт, - «Атаң жактан болом» - деп, акырын биздин аманчылыгыбызды сурап, кетерде жолугуарын айтты. Мен бир орунда кыймылсыз тура берипмин. Бир маалда эсиме келип тиги кишинин кай жерге токтогонун сурап калбаганым өкүндүм.

Эртеси апама барып, айта баштадым эле, ал сөзүмдү аягына дейре укпай: «Ал адам кайда токтоптур?». «Кайдан табам ал кишини?», - деп сабыры кетип токтоно албай (демейдеги сабырдуу апам), ал тургай өзүн жоготуп ийе да жаздады. Колдору менен бетин бек басып ыйлап да жиберди. Ошондо мен: «Апе-ей,

атамды даде жакшы көрөт тура!» деп оозумду ачып калып-мын, «олдо-ай», жаштыгым - ай, түшүнбөстүгүм - ай!

Бирок ал киши келбеди. Эки, үч күндөн кийин да бир айдан кийин да келбеди. Ким билет, изин байкап калыштыбы, кырсыкка учурадыбы, айтор, түшүнүксүз болду», - деп Нурия эжем сөзүн бүтүргөн ошондо.

Жашообуз уланып, турмуш өтүп жатты. Бурул эжем апамды кубантып, жалаң «5» деген баага окуду.

Бирок... бирок, какаганга муштаган болуп, биздин үйгө дагы бир кайгы кирип келет. Бой тартып, апамдын колунан үй жумушун колго алып калган эжем Бурул көз жумуптур. Эң боорукер, эң акылгөй эжем ошол жылы жетинчи классты алтын медаль менен бүтүрүптүр. Бул жоготуу апамдын белин беш бүгүп барып оңоптур.

Апамдын бизди толгон кыйынчылыктарга карабай кандай торолтуп, чоңойткондорун эстегенимде азыр да апамдын астында башымды ийип, таазим кылгым келет. Апаке, башыңыздан эмнелер гана өтпөдү. Баарын айтууга да, жазууга да, кагаз чак келбес!

Апаке, кечирчи бизди!

*«Бакыт сени унутса да,
сен бакытты унутпа»
/Мурза Гапаров/*

Убакыт чапкан аттай, зымырап өтүп жатты. Мен мектепти бүтүрдүм. Жогорку окуу жайына да кирдим, аны да ийгиликтүү аяктадым.

1958-жыл. Атам акталды. Актоо кагазы колго тийди.

*Верховный Суд
Киргизской Советской
Социалистической республики
28 мая 1958 года
№ 13-216*

Справка

Дело по обвинению гражданина Сыдыкова Усманылы 1875 года рождения пересмотрено Верховным Судом Киргизской ССР 27 мая 1958 года.

Постановление Тройки ППОГПУ по Средней Азии от 13 марта 1931 года в отношении Сыдыкова Осмоналы отменено и дело производство прекращено за недоказанностью обвинения.

Сыдыков Усманылы с момента ареста не работал.

Печать

*Зам. председателя
Верховного Суда Кирг. ССР
_____подпись*

Ошондо сүйүнүчтөн чеке айрылып, кубанычтан жүрөк жабылып кете жаздаган. Анда апамдын көзү тирүү кези. Биз апам, актык кагаздын негизинде (потеря кормильца) пенсия алып берүүгө да үлгүрдүк.

Тилекке каршы, атам акталса деле, китептери жарык көргөн жок. Ал эми тарыхчы – илимпоздорубуз, Сыдыковдун калтырып кеткен мурастарын, ошол кездин турмушундагы зор эмгек болгондугун сын көз менен элге жеткирүү ишин колго алуу мындай турсун, тарыхчынын ысмын атоодон чочулашты.

1987-1988-жылдар. Кыргызстандагы кайра куруулар алгачкы жемиштерин бере баштаган кез.

1987-жылдын октябрь айы. Турмушумдагы эң кубанычтуу күндөрүмдүн бири. Мен «Комсомолец Киргизии» гезитинин ушул айынын сандарына (подшивкасына) көз жүгүртүп, барактап олтуруп «Начало настраивало на открытие или как надо изучать письменную культуру» деген чакан макалага көз карегимди токтотуп, окуп калдым. Макалада: «Они нужны для критического изучения диалекта кыргызских дореволюционных писемников своего рода ученых мыслителей и литераторов

Молдо Кылыча, Молдо Нияза, Осмоналы Сыдыкова ... и многих других» деп, жазылыптыр. Чынын айтсам, көргөн көзүмө ишенбейм, кайра-кайра окуйм. Бул Кыргыз Илимдер Академиясынын 1986-жылдын май айында болуп өткөн жаш илимпоздордун кыргыз лингвистикасынын жана адабият таануусунун тарыхын, жазма адабиятыбыздын тарыхын изилдөө маселелерине арналган илимий конференциясынан кабар эткен макала экен. Макаланын автору ошол кездеги жаш илимпоз Тынчтыкбек Чороев «реакциячыл» деп аталышкан, революцияга чейинки жазмачыларыбыздын эмгектерин басып чыгаруу, аларды илимий комментарийлер менен коштоо, кыскасы элге алып чыгуу маселесинин тегерегинде чоң сөз козгоптур.

1989-жыл. «Ала-Тоо»¹ журналынын үчүнчү санына карыя илимпоз, академик Хусейин Карасаевдин даярдоосу астында атамдын «Тарых Кыргыз Шадманиясынан»² үзүндү басылып чыгат. Мен атамдан калган мурасты биринчи жолу окуп, атам менен сүйлөшкөндөй болдум, кубанычтан көзүмө жаш алдым.

1990-жылы дагы эле ушул окумуштуу тарабынан араб арибинен азыркы кыргыз алфавитине өткөрүлүп, атамдын эмгектери «Тарых Кыргыз Шадмания» (Ф., Кыргызстан. 112 б.) деген ат менен басмадан чыкты.

Х. Карасаевдин жасаган эмгеги баа жеткис. Бул тууралуу сөз өзүнчө.

¹ «Ала-Тоо», 1989, №3, 109-111-б. Кыргыздар. Т. I. Б. 1991 49-56-б.

² «Ала-Тоо», 1989, №3, 109-111-б. Кыргыздар. Т. I. Б. 1991 61-67-б.

Кийинки жылдары тарыхчы-илимпоздорубуз Тынчтыкбек Чороевдин, Чоюн Өмүралиевдин, Арслан Койчиевдин, Мурат Кожобековдун, Сатыбалды Мамытовдун жана кытайлык илимпоз Анвар Байтурдун атам жана анын чыгармалары жөнүндөгү илимий эмгектери жарык көрдү.

Т. Чороевдин “Зарыктырган эмгек”¹ деген макаласында мындай саптар бар: “... кытайлык кыргыз окумуштуулары тарабынан Осмоналы Сыдык уулунун тарыхый эмгектери жарыкка чыгарылды. ... Алдын ала саал корутундуласак, 1913-1914 жылдары Уфада чыккан Осмоналынын тарыхый эмгектери эми чыгышпоз изилдөөчүлөрдүн кеңири катмарынын колуна кайрадан тийип отурат. Арийне, окурмандык сабаты жогорулаган советтик кыргызстандык окурмандар дагы эле, белгилүү себептер менен бул мурастан оолак кала беришти”, - деп эмгектин чыкканына кубанганы менен кыргыз тарых изилдөөчүлөрү али колго албай жатканына кейийт. Макалада маанилүү ой-сунуштар айтылуу менен мазмундуу жазылганы мени кубантты.

Ал эми, жаш окумуштуу Мурат Кожобековдун “Осмоналы Сыдык уулу жөнүндө маалымат” деген макаласы көбүн эсе цифра жана фактылар менен берилген. Автор ийне менен кудук казгандай О. Сыдыковдун боз тартып бараткан өмүр таржымалына сүңгүп кирет ...

Белгилүү илимпоз Чоюн Өмүраалы уулунун көлөмү чакан, бирок мазмуну терең макаласы “Алыскы замандаш” деп аталат. Автор санжырачынын чыгармачылык дараметине кайрылуудан мурда, XIX кылымдын экинчи жарымындагы орчундуу окуялардын дал чордонунда турган саясий ишмер, көч башы, мыктылардын эң ири өкүлдөрүнүн бири – Шабдан баатыр жөнүндө кеп козгойт: - Тарых жана инсан. Тарыхтын татаал жолун ачып бериш үчүн ар бир эле инсандын тагдыр жолу кызмат кылып бере албайт. Ал эми, Шабдандын жеке тагдыры кыргыз элинин басып өткөн жолундагы эң бир жооптуу тарыхый тилкени түшүнүүгө мүмкүндүк ачат” – дейт автор. Дагы да “тарыхты эл жасайт, эл түзөт” деген түшүнүк туура дейт автор, бирок эл баштаган эр азаматтардын ролу күңүрт калып жатканын күнөөлөйт. Мына ушундай философиялык ой жүгүртүүлөрдөн кийин Чоюн Өмүраалы уулу китептин нугун-Шадманияны талдоого, чечмелөөгө өткөн...

Жыйынтыктап айтканда Өмүраалы уулу кыргызча эле жазылган китептин татарчаланып кетиши тууралуу эң адилет кеп-кеңеш жана сын айтуу менен тарых изилдөөчүлөрдүн ал-

¹ Кыргыздар. Т1. Б., 1991, 61-67-б. “Ала-Тоо”, 1989, №3, 116-119-б.

дына Осмоналы Сыдыковдун эмгектерин изилдөөнү улантуу :
нүндөгү маселени кабыргасынан коет.

Жаш илимпоз Арслан Койчиев¹ да О. Сыдыковдун чиел
ген инсандык тагдырына, санжырачынын карама-каршылык
басып өткөн өмүр жолуна арнап гезит беттерине бир нече
калаларды жазды.

А. Койчиевдин эмгегинде: “Осмоналы Сыдык уулу жа
анын тарыхтары” аттуу китеп – биринчи китепче түрүнд
басма, муну автор өз жеке каражаты менен бастырганы, ;
рыкка чыгарганы илимпоздук озуйпасын аткаргандык бол
эсептелет”, - деп абдан туура баа берилет...

¹ Осмоналы Сыдык уулу жана анын тарыхтары. Б., 1992., 46-б.

ОСМОНАЛЫ МОЛДО – АГАРТУУЧУ

Тарыхка үңүлсөк, XIX кылымдын экинчи жарымында эле, окуп да, жаза да билген инсандар көп болуптур. Ал эми XX кылымдын баш ченинде сабаттуу кыргыздар он миң деп саналганы айтылат. Кат-сабаты жоюлган, ал тургай билим жолуна белсенип түшкөн ал адамдардын негизги иши мектеп ачуу, балдарды окутуу болуптур, жана да эл аралап санжыра чогултуп, тарых жазуу жагынан да, үзүрүлүү эмгектенишкен экен. Ошондой эле, алар кыргыз элинин колониялык абалга туш келгенин түшүндүрө айтуу менен мурункудай көчмөн турмушка шарт болбой баратканын, ошол себептен элди отурукташууга чакырган үгүт иштерин да патриоттук дух менен түшүндүрүп, келгин орустардын жүргүзүп жаткан закондорунун оң-тетири жактарын түшүндүрүүдө да, зор күч жумшашкан экен.

Ал кездин молдокелери – агартуучулары жүргүзгөн көп жактуу иштерин айта берсек, узун сабак кеп...

Ошол замандын агартуучуларынын бири атам, молдо Осмоналы. Ал Кочкор районундагы (Абайдылда болушундагы “Кызыл-Дөбө” айылында) “Дөң-Арык” айылында туулган.

Осмоналы Сыдык уулунун теги - жети атасынан бери журт бийлеген Сарбагыш уруусундагы белгилүү тукумдан, чоң атасы – кадимки дөөлөттүү баатыр – Абайылда. Абайылданын үчүнчү аялынан – жалгыз Сыдык (туура аты Кыдык экен). Сыдыктан жети уул: Жаркымбай, Чопой, Осмоналы, Сулайманкул, Бйманкул, Бозжигит, Асамүдүн.

Осмоналы Сыдык уулунун бешенесине кат-сабатынын эрте ачылышына, анын таалим-таасирлүү чөйрөдө өсүшү, дагы да агасы Жаркымбайдын тарбия-таалими чоң түрткү болгон. “Шад-маниядагы” мына – бу саптар:

Агабыз Сабид Молдо дин агасы,

Көндүрдү дин жолуна туугандарын – дегени айгинелеп турат.

Атабыз, кечирээк, 25 жашында үйлөнгөн экен. Тагдыр ага Жумгалдын бардар саягы, Ботбай ажынын 13 жаштагы кызы-Алтынайды буюруптур.

Менин баамымда, атамдын мугалимдик жумушу менен тарых жазуу ишкердиги анын жаштык жана жигитчилик жылдарында башталып калыптанган көрүнөт.

Атамдын агартуучулук кесиби жөнүндө материалдар аз. Мунун себеби жөнөкөй эле, ошол учурда жасалган иштер менен айтылган сөздөрдүн кагаз беттерине түшүрүлбөй калганы. Антсе дагы анын агартуучулук иши анын райондон (айылдан) шаарга көчүп келгенден кийинки Пишпектин (волостук, шаардык) мектептеринде иштегени көргөзүлгөн архивдик материалдарда сакталып калган, ал да толугу менен эмес экен. Ошентсе да, атам мугалимдик кесиби боюнча пенсия алчу экен (пенсиондук

китепчеси Мамлекеттик Илимдер Академиянын кол жазмала бөлүмүндө сакталуу туру).

Мен жогору жакта, атамдын актык кагазынын негизинд апабызга пенсия алып бергенибизди жаздым эле. Ошондо атамд билген, көргөн, бирге иштешкен адамдардын тил катарын ч гулткан элем. Мисалга, эл жазуучусу Кубанычбек Малико атамдан окуптур. Ошол мезгилдин журтчулугуна агартуучулу жагынан таанымал адам Мамбеталы Жаңыбаев да атам мене бирге иштептир.

Ошондогу тил каттын бири:

Подтверждение

Я, Жаныбаев Мамбеталы, утверждаю, что Осмоналы Сыдыков с 1917 по 1920 года действительно работал учителем начальных классов татарской школы г. Пишпек (ныне г. Фрунзе)

*Зав. кабинетом
начальных школ РИУУ
Подпись:
Подпись тов. Джаныбаева
Мамбеталы заверяю:
Директор РИУУ
Подпись:*

Ошол эле жылы мен Фрунзе областтык Мамлекеттик архивине суроо-өтүнүч менен кайрылып, ага төмөнкүдөй жоо алдым.

*30 октября 1958г.
26-с*

*г.Фрунзе
ул. Первомайская 2
Сыдыковой Шарифе
Осмоналиевне*

По заявлению Сыдыкова Шарифа Осмоналиевне от 7 сентября 1958 года сообщается что, документные материалы татарской школы в архив на хранение не поступили, в виду чего не представляется возможным подтвердить трудовой стаж работы гр. Сыдыкова Осмоналы за годы с 1925 по 1931 год.

*Начальник Фрунзенского
Государственного архива
Подпись: /Целичко/
Подпись: /Шматко/*

Мен издөөнү уланттым. Кыргыз ССР эмгекчилер депутаттарынын Фрунзе шаардык Советинин Аткаруу Комитетине суроо-кат менен кайрылдым. Жообу мына бул болду:

7 сентября 1958 г.
№ 564 г. Фрунзе

Сыдыкова Ш. О.
г. Фрунзе ул. Первомайская № 2

Фрунзенский Городской Государственный архив сообщает, что по архивным материалам ГОРОНО за 1930 г. тов. Сыдыков не значится. Одновременно сообщаю, что документы за 1931г. сконцентрированы не полностью.

Зав. Фрунзенским
Государственным
архивом: /Елисеева/

Ал эми, ошол эле жылдын 3-сентябрында Кыргыз ССРинин гартуу Министерствосу, Фрунзе шаардык Эл агартуу бөлүмү енин суроо-катыма төмөнкүдөй кубанычтуу жооп беришкен олучу.

30 сентября 1958г. №769

Справка

Дана Сыдыкову Осмоналы с тем, что он работал заведующим Пишпекского тюркского училища №11 и учителем школы "Кошчи" г. Фрунзе с 1919 по 1925 год. Справка дана на основании архивных данных Центрального Государственного Архива от 15-20 августа 1958 года.

Заведующий
Фрунзенского ГОРОНО
Подпись

Мен атамдын агартуучулук жолун көбүрөөк билгим келди. шундай максатта, Мамлекеттик Архив Фондусундагы кагаз-арды өзүм олтуруп, барактап чыктым.

Ведомстволор, приказ кагаздардын ичинен, атамдын фамилиясын, атын издедим.

Көбү араб арибинде болгондуктан, калтырып кеттим.

Ошентсем да, көз жаштын бир тамчысындай болсо да, бир маалымат таптым.

От 14 августа г. Пишпек
ЛБ2 Сыдыков

Справка

Дана школьному работнику Канаевской школы пригородной волости Осмоналы Сыдыкову в том, что он действительно состоял школьным работником той школы с 1922 до 1923 года, что и удостоверяется

подпись приложении печати удостоверяется
Зав. ГОРОНО
Секретарь /подпись

Л46
Сыдыков
№2

Приказ №69

*Яныбаев Мамбеталы, Джуканов Муса,
Давлетканов Мырзабек, Усманили Сыдыкалы
зачисляются школьными работниками
в Киргизский интернат с 1 августа 1921г.*

*Подпись
Зав. школьной*

Л17
Сыдыков
№3,6

№3

*Тов. Сыдыков назначается по ликвидации
безграмотности при Узунгирской школе №4
Лебединской волости с ноября 1925 года.*

*Зав. шк №2
Подпись*

Мен атамдын агартуучулук жолун болушунча чагылдыруу
ну аяктап жатып, тилегимди Кеңеш Жусуптун¹ маңыздуу маке-
ласынан алынган сөз саптары менен аяктоону туура көрдүм.

“...Рухий дүйнөбүздө төл башы делген жазмачы маданият
чылар, агартуучулар Осмоналы Сыдык уулун, Белек Солтоноев
дин, Талып Молдонун, Касым Тыныстановдун ж.б. жашаган оо
мезгилине көз салып, татаал тагдырын жана баалуу эмгектери
окусаңыз, алар баштарынан канчалык азап-тозокту кечиргенине
асыл-ой максатардан тайбай, элдик тарых, санжыра, мурасты
жыйып, тунук ой, ак иштер үчүн, келечек үчүн жан оту
бериптир дейсиз. Ошол рухий очогубузга кут сыяктуу түшкө
агалардын өзүнөн мурда улуттун кызыкчылыгын, аброюн бийи
кармаган биринчи жосундары, атуулдук, агартуучулук сабап-
тары, бизге доолбас болуп кагылып калды...”

Атаганат, бүгүнкү учурда да элибиздин жан дүйнөсүн ойгот-
кон идеологиясынын, улуттук рухун, куттун уюткусун, ажары
ачып чыккан кеңири программалуу жаңыча көз караштагы
маданиятчы, агартуучуларга, атуулдарга, үгүтчүлөргө жана ма-
даният жөнүндөгү чыгармаларга ата-журт муктаж учуру...”

¹ Жусупов К. Рухубузду ойлогондо — Кырг. мад. 1996. №2, 15-февраль

ОСМОНАЛЫ СЫДЫКОВ ЖӨНҮНДӨГҮ ЭСКЕРҮҮЛӨР

Атамдан калган мурастарын кадырлап, кастарлап, эчак эле даярдап коюп, анан убагы келгенде басмага берип, чыгартып, адамдын эмгектерине экинчи өмүр берген мударис агайым, Слиммос карыя Хусейин Карасаевге чексиз ыраазымын. Санжыачынын кызы иретинде башымды ийип, терең таазим кылам, шинтип айтуум – менин инсандык парзым.

Хусейин Карасаев мага эмнелер жөнүндө айтып берди

Кыргыздын урууларын жик-жикке бөлүп, кагаз бетине бичинчилерден болуп түшүргөн Осмоналы Сыдык уулу болгон.

Революцияга чейин кыргызча үч гана китеп чыккан. Молдо Кылычтын «Зилзалаасы», Эшеналы Арабаевдин «Алиппе» жана Осмоналы Сыдыковдун «Мухтасар тарыхы Кыргызыйасы» менен «Шадманиясы».

Мен атаңдын китебин мурда эле, араб арибинен оодарып, кийинки муун окуй албай калбасын деп, аларга жетпей калбасын деген максат менен даярдап, катып койгон болчумун. Ошондо бул китепти катпаган жерим калган эмес, «эл душманынын китебин сактаган» деген жалаага кабылып, далайлар бейкүнөө жабыр тартканын өз көзүбүз менен көргөнбүз да, укканбыз. Ансыз да «душман» атыгып партиядан чыгарылып, бактым бар экен, кайрадан алышкан.

Илгери силердин, атаңар Тулиндин (Зияш Бектеновдун кайнатасы Төлөндүн) короосунда турганыңарда үйүңөрдүн чатыры өрттөнгөн. Биз да, силерге жакын жерде, батирде турчубуз. Өрт чыкканын угуп, мен да келип калдым. Нурия эжеңе кабар жетип, ал келгиче чатыр бүт өрттөнүп, күйүк, күл, топурактар короонун ортосуна чогултулуп, үйүлүп коюлуп калган экен. Ошол күйүктөрдүн ичинен Нурия да, мен да күйүк кагаз, китептерди силкип-силкип алган элек. Ошондо силер, көрсө, Жумгалга кетгисиңер, окуя каникул (жайкы каникул) убактысында болуптур.

Мен күйүктөн алгандарымды үйдө сактоодон коркуп, К. К. Юдахинге алып барып: «Катып кой, орус эмессиңби, сени текшербейт!» - деп, берген элем. Ошол бойдон, ошо кишиде кала берди, кийин унутулуп да кетти. Издесең табаарсың, кызым.

Осмоналы карыя заманынын билимдүү жана адилет көз караштагы, өз эмгеги менен ийне менен кудук казгандай билимге терең берилип, санжыра чогултуп, өзү жазгандай «нечен кара булуттарга» капталып, ысык күндөргө какталып «эли үчүн арып - талып кызмат өтөгөнү, өз күчү менен эмгектерин бастырып чыгартканы чыныгы патриоттук эмей, эмине?

Бул асыл адамдын эмгегин тарых талдасын да, бааласын.

Шаки байкенин айтканы

Биз ал кезде «Бок-Түтөр» жайлоосунда элек, - деп, с баштады, байке, атаң байбичеси менен күүгүм ченде биздики келип калышат. Атам тууганы келгенине аябай кубанып, сырт кароолго бала коюп, атаңды кетирбей 2-3 күн меймандап, ту ганчылык парзын аткарат.

Атаң агасы Чопойдун баласы Ниязда зарыл жумуш мене баратканын айтып олтурат. Анысы, көрсө мындай экен. Ниязд атаңдын багууга берилген койлору бар болот. Ал койлор кайда деп сурасаң, кызым, бала окуткан кездерде, акча ордуна ко алчу тура, мугалимдерден. Атаңдын малын Нияз бакчу экен, а тургай жакшы эле малдын пайдасын көрүп, байып да алды де укчубуз.

Атаңдар бизден кийин тууганына барат экен.

Эми мен, атаң жөнүндөгү кепти токтото туруп, өзүм жөнү дө айтайын. Мен анда жайлоодо элем да, биздин бир күпүлдө сүйлөгөн сельсоветибиз бар эле. Ал мага адыраңдап бир тийд да: «Тетиги калың жайылып жаткан уйларды көрдүңбү? - де «Ийри-Суунун» «Көк-Бейит» жеринде жуушап жаткан малд көрсөттү. Ошолорду айдап алып Кегетиге жеткиресиң, ал же ден орустар тосуп алат, малды ошолордун колуна тапшыр сың», - деди.

Мен бала окутуп, бошобой бара албай турганымды кыйыты айттым эле, “оо, кулактын куйругу десе, муну кара, бара ал байм дейт тура»- деп, күпүлдөп кое берди. Айла канча. Оше тип, жаныма бир бала кошуп берди, биз кеч бешимде уйлард айдап жөнөп калдык. Акыры Кегетисине да жеттик, оруста күтүп турушуптур. Малды түгөлдөп, санап да алышкан жок «Айда!»- деп бизге кол шилтеп коюшту эле, а биз уйларда кутулганыбызга кубанып, жолубузга түшкөнчө шаштык.

Мен жолдо Мамбетаалы деген тууганымдын үйүнө кайры лып калдым. Баш багып, салам айтып, босогоңу аттаарым мене Мамбеталынын энеси: «Кечээ Осокемди кармап кетишти, де ййлап жиберди.

Иш мындайча болуптур: атаңдын койлорун баккан Ния малды колунан чыгаргысы келбей түрдүү амал айла жолу издеп, акыры жамандыкка барат да, өз тууганына айгак бо луп чыгат, ошентип атаңдын ушул жолку кармалышын ушул киши чын себепкер болот. Сөзмө сөз айтканда, Нияз “Осмоналы түрмөдөн качып чыгып келип, элди бузуп жүрөт Совет бийлигине элди каршы үгүттөп жатат”, - деп сөз таратып милисада иштеген таякелеринин жардамы менен Осмоналы мол дону карматат экен.

Ошентип, Осмоналы сарбагыштардын “Ийри-Суу” деген жайлоосунда боз үйдө олтурган жеринен кармалат.

Ошол мезгилдин бир кызыгын айтайын кармалган адамды

ийиштүү жерине жеткирмейин, колуна кишен салуу, же колун ртына байлоо деген болчу эмес эле. Күнөөкөргө кошулуп, бей күнөө адам кошо барам десе, жөн коюшчу экен, ээрчисе ээрчи- чип кете беришчү экен.

Ошондо Осмонаалынын мурдагы шакирттеринин бири Жусуп молдо “Мен да камакка кошо барам”, деп, ээрчип лыптыр...

Куралчан милиса жигит жанына бир комсомол бала алып, атаңды молдосу менен алдыга салып, районго жөнөп калышат.

Кызым, уккан кулакка жазык жок деген кеп бар, мен ук- санымды айтып жатамын. Атаңдын табарсык оорусу бар экен, ошонусу жолдо кармайт, тез-тез атынан улам түшө берсе керек. Анан кантмек эле, кысталып жатса, мунусу милисага жакпайт да, орой мамиле жасайт “бол, бол!” – деп шаштырып жыга да түртөт экен. Кордолуп, аябай ызага баткан атаң чыдабай ке- рип: “Көрдүм-ов, пешенеме жазганым» деп, милиса жигит менен карпа-курпа кармаша кетет, милисанын мылтыгын да тартып алат, куралынан ажыраган жигиттин жини кайнап, колуна тийгени менен качырат. Ошентип, эрегиштен эр өлөт болуп, жеке кармаш башталыптыр. Ошол кездин милисалары жандарына бычак сыяктанган маки салып жүрүшчү экен. Ми- лиса жигит ошол макиси менен атаңды качырып кириптир. Бул саамда да Осмоналы айлакерлигин, шамдагайлыгын көр- гөзүп жигиттин колундагы макисин шап тартып алыптыр. Ошондо макинин ач мизи атаңдын колунун баш бармагы менен сөөмөйдүн чатын тилип кеткен имиш; ортосу алжая ажырап, аз жерден бармактары үзүлүп кете жаздаптыр, ошондо кан салаалай түшүптүр. Атаң ошол маки менен милиса баланын талуу жерин жаралайт, натыйжада кабар кеч жетип, жардам кеч келип, милиса жигит кансырап өлөт экен. Ал эми атаң да көп кан жоготуп, эстеп танган учурда, жанындагы Жусуп Молдо ажалга арачы болуп, атаңды эсине келтирип, суу боюна сүйрөп жеткирип, башын жөлөп, жүзүнө суу чачып, бутуна тургузуп, атына мингизип, өлүмдөн алып калыптыр. Бул кандуу окуянын күбөлөрү комсомол Бакас менен Жусуп Молдо болуптур. Бакас: «Осмоналы молдо, милисаны өлтүрүп качты!» - деп, айгай салып, артына кайрылып айылга чабат...

Какаганга муштаган болуп, баштагы иши ого бетер оорло- гонун түшүнгөн атаң, бул жерден тезирээк алыстоону чечет. Колунун канын эптеп токтотуп, таңып, кечке жуук “Шамшы- нын” оюна жетишип, ошол жерде жайлап жатышкан төрт түтүн малчынын бирөөсүнүн үйүнө “кудай конок” болуп түшүп калышат. Бул Мурат деген малчынын үйү эле. Күйөөсү (чалы) үйдө жок болсо да, аялы аларды жылуу кабыл алат. Кеч бе- шим намаз маалы болуп, молдолор кумган сурашканда, аял бирөөсүнүн колунун өлчөөсүз жаратын, канын көргөндө чочуп кетет, бирок байкамаксан болот.

Кечинде, күйөөсү келгенде көргөнүн айтса “туура кылы сың байбиче, андан көрө оокатындын камын көр!” - дептир.

Таң сүрө качкындар жөнөп кетишет. Көп узабай ушул үй куугун түшөт. Үй ээси: “Көрбөдүк, билбедик” - деп коюшат.

Атандын колундагы жараты далайга айыкпаптыр. Чүйдө Айша деген эжесинде, кийин Сокулуктагы Зейнеп деген кары дашынын багуусунда болуптур. Зейнеп агасын душман көзү чалыкпасын деп жүгөрүнүн арасына “шалаш” жасап, багыпты Кийинчерээк ар түрдүү каңшаарларды дагы угуп калды “Осмоналы үй-бүлөсү менен Ош тарапка өтүп кетиптир “Кытайга өзү жалгыз өтүп кетиптир”, - дагы жана башка уш сыяктууларды...

Нурия эжемдин айткандары

Ал мезгилде Пишпекте татарлар көп болчу. Ошол себепт аларга таасирленип, ак кездемеден тигилген кийимдерди жа тырчубуз. Апам жоолугун ээгине түшүрө байланбай, татар ая дарынча, желкесине бош таштап коер эле.

Атам кийимдерин таза дыкат кармаган киши болчу. Биз да ошондой тартипте кармачу. Чач кескенди жактырчу эме Куурчак ойногонду «наадандык» дечү. Диндин таалимин үйрө Куранды “кырааты менен окуй бил”, - дечү.

Атам өнөрүн көбүн билген адам эле. Ат жабдыктарын к чинесинен чоңуна чейин жасачу экен. Маасы ултарып, өтүк , тикчү экен. Бут машинде, кол машинде буйдалбай тиге билч Кийим тиккенди апама атам үйрөтүптүр. Кийин «устатын шакирти» өтүп, апам кыйын тикмечи болуп кетти. Атам минг атын баласындай көрчү, чөбүн майдалап берип, сүүсүн өзү гаи ичирчү.

Атамдын өтүкчүлүк өнөрүнөн мисал келтирейин. Ма батинке тигип берген. Кончу узунураак келип, майда-май, топчулары бар болоор эле, ага шунурду арчындап оңго-сол илип, анан бекем тартып байлаганымда, батинкем бутума кн нала түшчү. Өтө жакшы көргөн бул батинкемди көп кий эмесмин. Бир күнү, мектепке кийин бардым. Кыздар суктан менен карап калганын байкасам керек «атам тигип берди» - дн мактана кеттим. Кыздар ого бетер танданышып ооздорун ач калышты.

Атам Совет бийлигин жактырып, аны жактоочу аде болгон.

Тестиер болуп калган кезим. Ошол жылдары ачарчылы болгон, дунган көтөрүлүшү чыккан. Ушундай алааматтарды кесепетинен өлүм көп болгон. Атам ошол кезде, азыркы айтканда, шаар аткаруу Комитетинде (кыязы, дин бөлүмүнд иштейт. Ошол жылдары Шоро-Ислам партиясы деген чыкка Менин түшүнүгүмдө, бул да Совет өкмөтүн жактаган дин уюл болгон.

Ушул ачарчылык жылдарында өзүм күбө болгон бир окуя ке түшөт.

Атам жана бир топ адамдар күнүгө көчөмө - көчө кыдырып, шаар ичин аралай, ошол көчөлөрдөгү ачтан өлгөндөрдү ыйып, арабага салып, шарият жолуна толук тууралабаса да, йманын айтып, адамдарды көмүү ишине кол кабыш кылышчу ген. Ошондой барыштардын бир жолкусунда мен ыйлап жамп, атамды ээрчип алдым. Бир аялдын өлүгүн арабага салып катышкан, анын чач уштугу көрүнүп калды мага. Мен атам шону алып бер деп ыйлайм. Албетте, атам андайга барбайт, лып бербейт. Алда, акылсыз балалыгым, жаштыгым ай! шондой да, күндөр өткөн.

Атам жанагы мекемеде иштеп жүргөндө партияга өтмөкчү болот. Үйгө келип апамга кеңешет экен. Анда апам: “Осоке, өтөнүз партияга, капыр болуп кетесиз”, - дейт экен. Өзү да олкуралду ойда болгон атам партияга өтпөй калыптыр. Ал убакта алде партияга «динсиздер өтөт» деген түшүнүк болгон экен.

Ишенаалы Арабаев менен атам жакшы жолдош болгон. Ал киши биздин үйгө көп келчү, көпкө сүйлөшүп олтураар эле. Аялы менен апам курбу-курдаш эле. Кийин күйөөлөрү камалып өткөндөн кийин да, алар карым-катнаштарын үзүшкөн жок. Арабаевдин Ош менен Жалал-Абаддын Өзбекстанга өтпөй калыптында эмгеги зор, бул киши катуу киришпегенде Кыргызтандын көп жери өзбектерге өтүп кетмек.

Убакыт өтүп жатты. Үй түйшүгүн көтөрүп, балдарды багуу милдетин (үч кызын) моюнга алып, кайрадан жашоосун улантты, апам.

Бир күнү апам мени келип кетсин деп, чакыртат. Келсем: «Атаң качып чыгыптыр» деп мага шыбырады. Мен «Кайда атам, кайда?» деп сүйүнүп кетсем: акырын кызым, атаң шаардын сыртында, келе албайт» - деди. Атаң айтты: «Билинип калсам, кыз-күйөөмө зыяным тиер, кыздарымдын чекесинен өөп кой, Алтыке! - деп.

Ушундан, эки күндөн кийин апам атам менен бирге түн жамынышып, Кочкор тарапка жөнөп кетишет. Атамдын Чопой деген агасынын баласы Ниязда бүтүрчү иши бар экен эле. Силерди апам мага табыштап кетишти. Мен силерге түнкүсүн гана келип, амандыгыңарды билип, кайра үйүмө кетчүмүн! Мен анда педтехникумда окучумун. Окуу жайдын башчысы мага: «ата-энендин үйүнө барбайсың, катышпайсың!» - деп, шарт коюшкан эле. Баары бир кийин “молдонун, түрмөчүнүн кызы” деп окуудан, чыгарып салышты. Ал тургай иштеп жүргөндө да иштен куушту.

Аз күн өтпөй, кайгылуу кабар келди. «Осмоналы Молдону камашыптыр, милисаны өлтүрүптүр» - деген кайгылуу кабар. Ал аңгыча апам да келип калды. Болгон окуяны толугу менен билдик.

Бул окуяга эмне себеп болгонун кандайча болгонун Шакибайке сага толук айтып берди, билесиң.

Ошентип, милиса баланын өлүмү, атамдын мойнундагы оо жүгүн, ого бетер оорлоткон жана алыска сапарга аттанууга себе болгон.

Атам Кочкордон дароо Сокулук жакта жашаган Зейнеп деген карындашына барат. Зейнеп эжебиз агасын жарааты айык кыча багыптыр. Атам тыңып алгандан кийин апамды жана эки кызын (Гүлбара, Бурул) алып, Ош тарапка жол тартат экен.

Оштун өзүндө туруудан чочулашып апамдын айтуусунда Өзгөндүнбү же Куршабдынбы, айтор түштүк жактагы айыл дарынын биринде баш калкалашат экен. Ошол кезде чек арада өтүү кыйын болуп турган учур болот.

Үй-бүлөсү менен өтүп кетүү мүмкүн эместигине көзү жете да, өзү жалгыз өтүп кетүүнү, атам апам менен кеңешип чечет.

Ал эми апамдардын чогуу кете албай калышына Гүлбарка себепкер болуптур. Анысы мындай. Чек араны көзөмөлдөп тургандарынын биринин (синдим Гүлбара атамды ээрчип барган окшобойбу) көзү Гүлбарага түшүптүр: - «Кызыңды калтырсаң өткөрөм чек арадан!» - дептир. Атам эч жооп айтпайт. Анан апам айтаат экен: «Алтыке, мен кызымды сартка олжо кылгып келбейт. Кыздарды алып сен үйгө жөнө. Мен тиги Оштук мол долор менен өтүп, кете берейин. Өлбөсөм, бир айласын таап силерди алдыртып алам», - дептир. Ошентип атабыз күндөрдү биринде Ошко кетет да, ошол бойдон келбей калат. Бир адамдан «Мен кеттим Алтыке, кош! Пишпекке тезинен жөнөгүлө!» - деп кабарлаптыр. Кетүүчүлөрдүн камы бүтүп, аттанып жатышка болот, көрсө...

Ушул саам аларды тагдыр түбөлүккө бири-биринен ажыратат. Бардык аракетин текке кетип, атам апамдарды алдырып албайт, чек ара күндөн күнгө бекемделип кыйындай берет. Түбөлүккө үй-бүлөсүнөн ажыраганына көзү жеткен «карып» «качкын» атам эки, үч жыл бой жүргөн соң, акыры жаңы үй бүлө күтүүгө аргасыз болот.

Айнажамал эжемдин айткандары

Менин кыркым чыга электе, бир эле эркек баласы бар Чопой (атамдын агасы) байкем мени кыз кылып асырап, алып кеткен экен. Өз атамдын үйүнө 12 жашка чыкканда келгем.

Кочкордо, Чопой байкемде жүргөндө аны ээрчип, Пишпекке мен да келчүмүн. Чопой атам иниси Осмонаалыны айрыкчы жакшы көрчү. «О, Байбиче, каймак, сүтүңдү камда, Пишпекке Осокеме барып келейин» - деп эле, жөнөп калчу.

Бир жолку барышында мен ээрчип алдым. Келсек, атам баласынын (менин инимдин) тушоо тоюн берип жатыптыр ошондо детдомдун балдарын чуркатканы эсимде. Кийин да атамды ээрчип шаарга келип жүрдүм. Ошондо көчөдө мектеп

куучулары каз-катар тизилишип, «айт два, айт два» деп, бек артип менен басышканын көрүп да таң калчумун.

Анан атам Осмоналы Чопой атама айтат экен: «Ага, кызыңды калтырып кет, окутайын, кат-сабаты ачылсын, кыз сеники», дейт экен.

Ошентип, мен айылдан шаарга, өз атама келдим. Атам гени агасынын уруксаты менен татар мектебине киргизип ойду. Окууга чоңойуп калганда, кечирээк кирсем деле, тез эздештүрүп кеттим... Айрыкча дин сабагын жакшы окудум, уранды кырааттап окуй алдым. Муну атам кубанып: «Ушу ызымдан бирдеме чыгат, зээндүү болот го» - деп калчу. Бирок, ген анысын актабадым, тез эле башталгыч класстарды бүтпөй, үйөөгө качып кеттим. Ошондо атам: «Кыз деген ушу тура, ирөөнүн бүлөсү тура!» - деп катуу кайгырыптыр.

Мен күйөөдө, Кемиңде жүргөндө Кочкордо Осмоналы аттуу ч молдо (мугалим) бар деп укчумун. Чаар Осмоналы жана Кара Осмоналы - булар манаптар экен. Ал эми, алтын тиш Осмоналы егени биздин атабыз экен. Апам: - атаңар тишин бөлөк жакка арып (жасатып) салдырып келген деп айтып калчу.

Эми, мен сага атабыз түрмөдөн кантип «качканын» (каырышканын) апамдын сөзү менен айтып берейин.

Атабыз Ташкен түрмөсүнө айдалып, күнөөлөрү бирдей болгон күнөөкөрлөр менен чогуу жатып калат экен. Ошолордун ичинен билим-илимдүүсү биздин атабыз окшобойбу. Атам аларга анжыра, тарыхтан аңгеме куруп, көңүлдөрүн көтөрчү экен. Үнү угушканда «бу киши тегин киши эмес, күнөөсүз киши кен», - дешип, сый-урмат менен мамиле жасап калышыптыр. Атабыздын дагы тапкан аброю бул: түрмө кармаган чоңдордун ир - экөөнө өтүк, маасы ултарып бере коет экен. Жыгач устасын да көрсөтүптүр. «Эр жигитке жетимиш өнөр аздык кылат», - демекчи, атабыздын колунан көп жумуш келчү эмес беле. Бактагылардын атам жөнүндө айткан жакшы пикир-кептери тогору жактагыларга жетпей коймок беле.

Мына ошентип, күндөрдүн бир күнүндө, атабыздын бактыбы, же ошондой түрмөсүнө туш келдиби күнөөкөрлөр жумуша талаага чыгышчу экен, бир жолку кечки кайтышта «байкай калган» кароол-конвой атабызды качырып ийет экен...

Атабыздын андан аркы өмүр жолун: Пишпекке, Пишпектен Чоккорго, Кочкордон Ош тарапка, Оштон Кытайга өтүп кеткени айтылган эскерүүлөрдөн билесиң - деп, Айнажамал эжем сөзүн үтүргөн ошондо.

Атам - бөтөн жер, бөлөк элде

Атамдын чет жерде жашаган өмүр жолун, таржымалын урамжылап билүү, ал жөнүндөгү материалдарды аз болсо да огултуу, мунун баары мага оңой болбоду, буга атамды көргөн-илгендердин көбүнүн көзү өтүп кеткендиги жана да өзүмдүн еч киришип калганым себеп болду.

Атам жөнүндөгү толук малыматты мен Токтосопу уулу Талгат агадан жана жубайы Калича эжеден алдым.

Талгат ага үй-бүлөсү менен Кыргызстанга 1954-жылы көч келишкен экен. Бирок мен алардын дарегин (адресин) 198 жылы гана билип, айрыкча аганын апасы Күлай апа 198 жылы дүйнө салып кеткенин укканда катуу кайгырдым. Ага Күлай апаны өтө ызааттап, жакын көрүп, ал киши менен көп бөлүшчү экен. Көзү өтпөгөндө, мен ал кишинин оозунан көп укпайт белем да, көптү билбейт белем Эми бу өзүнчө бир арман...

Эми окурманым, мен Талгат ага менен Калича эженин атып бергендерин кагазга түшүрүүдөн мурда Талгат аганын тең тууралуу сөз кылууну туура көрдүм. Алар тууралуу айтпай кетүү болбойт, себеби аганын чоң атасы, атасынын өмүр таржымалы санжыра, өзүнчө чакан тарых!

Кыргыз санжырасында Сарбоз ажынын ысмы көп учурайт Сарбоз Талгат аганын чоң атасы.

Сарбоз ким?

Сарбоз болуш, Сарбоз ишмер, Сарбоз чечен, Сарбоз даанышман, берешен жана да, кеткенди кере чаба билген жөнөкөйдүн жөнөкөйү, эмгекчил дыйкан. Сарбоздун атасы Айтпай да элинде кадырман болуш болгон экен.

Чоң Кеминдин “Жаңы-Алыш” айылы, илгери «Сарбоз-Алыш» деп аталчу экен. Көрсө, Кеминге биринчи арык тарттыргачы Сарбоз болуш болуптур. Анан эле, совет доорунда ал атты жарып “Жаңы-Алыш” деп аташыптыр. Муну кеминдиктердин көбү биле бербесе деле керек.

Сарбоздун ысмы санжыраларда көп кезигет дедик. Аны берешендигинен бир эпизод¹ келтирсек:

...Күндөрдүн биринде Шабдандын алдына кадимки калмак жаак Калмурза келип калат. Эки колун бооруна алып, баатыр менен учурашкандан кийин минтип:

Чоң Кеминдин кашына келдим
Чолпонбайдын ашынан келдим
Арызым бар, алты жүз кой,
Карызым бар, - деп, - ырдаптыр.

Ошондо, олтургандардын ичинен Сарбоз капчыгынан санга бай туруп, уучтап чыгып, Калмурзага акча сунган дешет. Ал заманда бир сомуна бир кой келчү экен.

Дагы Сарбоз ким? Сарбоз Шабдан баатырдын замандаш үзөңгүлөш курдашы жана да кудай кошкон кудасы болго Сарбоздун кызы Калипа Шабдандын Кемелдин деген уулунун биринчи аялы, ал эми Сарбоздун экинчи кызы, Салима, Шабдандын Самүдүн деген уулунун үчүнчү аялы болуптур.

Сарбоздун көзү өткөндөн кийин уулу Токтосопуга көптөгө

¹ Шабдан баатыр. Б., 1992. 46-б., 50-51-б.

мүлк, мал-мурас калыптыр, кийин Совет бийлигинин тушунда ошол байлыктын азабын аябай тартат экен. Кыскасы Токтосопунун өмүр жолу өтө татаал. Бу киши Кытайга эки жолу «үркөн», биринчиси 1916-жылкы, экинчиси отузунчу жылдары.

Токтосопу 1916-жылы «үркүндө» эл менен Турпанга «үркөн» жана эл менен чогуу кайра кайткан. Ошол кыйын кезектүү күндөрүндө Токтосопу менен Кытай жеринде бирге болгон кыргыздын чыгаан уулу жана даанышман тарыхчысы, адабиятчы Белек Солтоноевдин¹ эскерүүлөрүнүн ичинде бир эпизод бар: «Биз көчтөн мурун баралы деген максатыбыз, биринчиден жерин чалуу, экинчиден Кытайдын улугу менен сүйлөшүү эле. Беделди ашканыбызда, белде жана орто кароолдо Кытайдын кароолчусу жок экен. Ооздогу кашаттын башында карган кытай бир кароолчусу бар экен. 10-сентябрда, ал кытайга аз акча берип өттүк. Бизден мурун сарбагыш уруусунан, бири да ашпаган экен, ал эми бугу, саяктан ашып келгендегү бар экен. 10-сентябрда көч Беделди ашып конуптур. 11-сентябрда биз «Жаман-Суудагы» бир чериктикинде түштөнүп жатсак, Турпандагы Абналдан бир жигит келип: «Силерди Абнал чакырды», - деп эт жеген соң мени Балыкчы Боронбаевди, Токтосопу Сарбозовду ээрчитип, Турпандагы чериктин болушуна кондуруду. Эртең менен Балыкчы Боронбаев базарга кетип, Токтосопу менен мени болуш Абналдын кеңсесине алып барды. Кеңсени «Жамыл» дейт экен. Биз сырттан киргенде 40тар чамасындагы бир кытай чыга калды. Артынан 15тей кытай улуктары ээрчий кошо чыкты. Бизди кулдук ур деп, жүгүнтүштү. Бир уйгурду чакыртып алып, тилмеч кылды. Ошондон кийин биз астына келген кытай: «Силер кимсиңер?» - деп үнүн катуу чыгарып сурады.

Мен: «Биз кыргыз деген элбиз, орустун букарасы элек, орус өкмөтү мурун жерибизди алды эле, эми эр-бүлөөр кызматка «солдатка» барасыңар деди. Биз барбайбыз дедик, улуктар камап, өлтүрө баштаган соң, биз чыдай албай көтөрүлдүк. Начар букара болгондугубуз үчүн, жабдыктуу аскер бизди басып, өзүбүздү аеосуз кырып, мүлкүбүздү талап алгандыктан, жанды куткарышка Кытай мамлекети - сиздерге пааналап, жериңиздерге турууга уруксат сурап тиленип келдик», дегенде баягы чоң Кытай (кийин билсек, Аксуунун Дотайы жандыралысы экен): «Биз, орус падышасы менен элбиз, силерди мында келтирбейбиз» деди. Ошондо жанымдагы жолдошум Токтосопу: - Катын-бала, эл-журт ачкадан кырылып бара жатат, мал арыгынан өлүп жатат, тоо суук болду, казак орус элдин артынан кууп, кырып келе жатат, бизге ырайым кылыңыз, жериңизге өтүүгө уруксат кылыңыз» - дегенде, өздөрүнчө бир аз сүйлөшө калып «Андай болсо, тоо арасында тургула, калаа-

¹ Солтоноев Б. Кызыл тарыхы. 5., Т2. 125-126-б.

га топурап кирбегиле, мында орустун Кашкардагы консулу т рабынан коюлган аксакалдары бар, аларга көрүнүп калсаңа кармап алат» - деди. Биз: «Ыраазыбыз, жакшы туруңуз» - дедү кулдук уруп жөнөп кеттик. Жаман-Суудагы жолдошторубуз келсек, үч-төрт кишиден башкасы “кытай кармайт” экен д качып кетишиптир. 14-сентябрда кайра келип Беделдин оозу кондук...

Мына окурманым, ушундай кан күйгөн күндөрү, эл башы каран түн түшкөн кыйын кезең күндөрү эл камын көрүшкө элчилик озуйпасын аткаргандардын ичинде Сарбоздун уу Токтосопу да болгон экен.

1928-1930-жылдары бай-манаптарды кулакка тартып, а караны ылгабаган тополоңдуу болот. Сарбоз ажынын көзү өтү ата мурасы уулу Токтосопуга өткөн. Ошол байлыктын азаби нан, “болуш тукуму” аталып, көптүн шары менен кулак тартылаарда Кытайга өтүп кетиптир. Турпанга 1916-жыл биринчи барышында жердин чоо-жайын билип калганы себ болуп, ал бул жолкусунда, кыйынчылыкка анча дуушар бо боптур, дароо эле отурукташып кетиптир. Мал-салы түгө оокаттуу манап Токтосопу адегенде эле кудай жолуна багышта “соопчулук ишин” колго алат экен. “Сатып алган чоң короосу улай майда чакан бөлмөлөрдү курай салдырып анысын “качки кыргыздарыма” деп атап, келгиндерге бекер үй-жай, кезе менен “сый тамак” уюштуруп турчу экен. Анын көзү өткөндө кийин да, бул короо “чоң короо” аталып калган экен. “Жакшыны өмүрү кыска” демекчи, эки жылга айланбай, жолдогу азап-т зок күндөрдүн эсеси чыкты. Эски оорусунун күчөшүнөн улам к жаш курагына оо, дүйнө салып, кете бериптир.

Тарыхты эл түзөт дегенибиз туура дечи, а бирок ош элдин башында турган жеке адамдардын да тарыхтагы орду нутпасак...

Ооба, Сарбоз ажы жана анын уулу Токтосопу – кый күндөрдө көч башында турган адамдардын ичинде, алдыңк катарында болушкан инсандардан.

Мен бул эки адам жөнүндө билгендеримди жазып жаты кийинки муун, алардын кайраттуулугун, чечкиндүүлүгүн, ж жүрөктүүлүгүн, билсин деп, ошолордун бийик рухун алсын д тилек кылдым.

Шабдан Баатыр сыяктуу эле Сарбоздор, Токтосопулар ка тарыхыбыздын караңгылыгынан жарыкка чыгарылса, алард эл билсе жакшы болор эле деп ойлдум...

Мен эми негизги темама өтмөкчүмүн.

Талгат ага мага эмнелерди айтып берди

Атаңдын таманы биринчи тийген жер Кашкар деп укка Ошо кезде шаардын тынчы кетип «Кашкар согушу» жүрүп жа кан учур экен. Бул согушту кытайлар «Осмонпаша согушу» д да аташыптыр. Осмон паша негизи кыргыз экен, өзү кытай

куптур. Кытай тарапты жактаган, кыргызга жан тартпаган гезиз адам болгон дешет. Ошентип атаң коогалуу шаарга туш элет. Ошол учурда Кашкарда кыргыздарга жан тарткан Өмүрбай деген адам бар экен. Бул адам Сталиндин кабыл алуусунда олгондугу, алардан кандайдыр бир тапшырмаларды алгандыгы көнүндө айтылган ар кандай имиш кептерди укканым бар эле. Ар адамдын өз ырыскысы болот эмеспи, атаң Өмүрбай ажы менен жолугат да, өзүнүн ким экенин, кайдан келе жатканын өкпөй-чачпай толук айтып жардам сураптыр. Ошондо сөз үйүнүн түшүнгөн ажы бул жерге кармалып, токтолуп турууга олбой турганын айтыптыр. Анан убакытты узартпай атаңдын аалыккан атын алмаштырып, колуна акча-каражат берип, нысы Кулжага гана эмес, Үрүмчүгө чейин да жетерин айтып, бир ишемби күндөрү жолго аттанышчу соодагерлердин кошуна ошуп «ак жол» каалап жөнөтүп жиберет.

1933-жылы болуу керек тагдыр атаңды биздин короого туш элгирет. Ошентип атаң менин атам алдырып кеткен «качкын кыргыздарым үчүн» деген кичине тамдардын биринде батыр атары пааналап туруп калат. Бирок там акысын алчу эмеспиз. Ал тургай, апам жума күндөрү дайыма чоң очогуна, чоң кандарын асып, кошуналарына (квартиранттарына) «кудай окатын» берчү, жалгыз баласы - мен үчүн элден сооп алчу.

Апам ченебегендей чыйрак, эмгекчил эле. Атамдын көзү ткөндөн кийин бүт оокат-жайды тескеп, атамдын ордун келтипей улантты.

Мен ата - энемдин жалгыз баласы болгондугум үчүн, апам ардык жасаган соопчулук ишин «балам өмүрлүү болсун, элдин атасы тийсин!» - дей берер эле.

Талгат ага дагы мына буларды айтты. Атаңдын үй-бүлө күтө лек кези окшойт, көрсө.... Жапысынан келген үстөл үстүнө агаздарын жайып, өзү жазуу менен алектенип олтурганын көрөр элем. Бир жолу жанына олтуруп калып «аялым Алтынайга, ыздарым Нурия, Гулбара, Шарипага» деген жазууну окуган элем. Кайран киши, үй-бүлөсүн унута албай жүрүп, көзү өттү го! Атаңдын «Кашкар козголоңу» деген эмгегин жазып жүргөнүн илем, бирок аягына чыга албаптыр, себеби жергиликтүү уйурларга, казактарга жакпай калган имиш, алар көпчүлүктүк ылып, колдобой коюшту да.

Мен гимназияны бүтүп, мектепте мугалим болуп иштеп алдым, атаң менен бир мектепте бала окуттым.

Күндөрдүн биринде мектепке текшерүү комиссиясы келип алды. Жетекчиси казак жигит экен. Билим тажырыйбасы анча эле эмес окшобойбу. Ушундан улам текшерүүчү жигит көп өзүнөн ката кетирет, жаңылыш сүйлөйт. Ошондо атаң текшерүүчүгө андай эмес, мындай болгону туура деп сөзүн оңдоп коет. Көп узабай эле атаңды «иштен кетсин» деген жогортон буйрук келип калып жатпайбы. Атаңды мугалимдиктен чыгарып оюшат. «Ай-я, молдоке бекер кылдыңыз», - десем: «Жаным

кашайып, чыдабай кетпедиби, теңирден тескери сүйлөп атса - деп бир үшкүрүнүп алган эле ошондо. Кийин башка мектеп иштеп жүрдү.

Атаң мына бу сөздү көп айтчу: «Бир жакшы заман келе бышпай жатат, мен көрбөй калам го?» – деп. Атаңдын көптөг кептерин, кийин көзү өткөндөн кийин уйгур калкынын карыларынан көп угуп жүрдүк. Алар атаң тууралуу аңыз кептерди көп айтышчу, илим - билимдүү адам экенин, ачык айтып, сүйлөгөн акыйкаттын, ачык кептин адамы эле дешип, шыпшынышып, көпкө эскерип жүрүштү.

Атаңдын дагы бир минтип айтканы бар: «Менин чөнтөгүм Жаныбек казыныкындай акчам болгондо, кызым Гүлбараны с раган сартка көп пул берип, Жаныбекке окшоп, мен деле ү бүлөм менен өтүп кетпейт белем»....

Дагы айтты Талгат ага: «Атаң апаң жөнүндө кеп кылган кайгыга терең батып кеткенин байкачумун». Ошондо, азиз ада дар, көкүрөгү таза, тунук адамдар ушундай болушат турбайбы - деп ойлоп калчумун ичимден.

Кызым, атаңды «эл душманы» деп күнөөлөгөн тура. Кайдыгы эл душманы, кычкач тиштегендей катуу заман болгон турал жакта, ошондон качкан тура.

Дагы бир кеп, атаң биздин короодон Моно уулу Ыскакби менен көрүшүп калды. Генерал Ыскакбек мага күйөө бала боло Генералдын аялы Айша - менин аялымдын сиңдиси. Ыскакби атаң менен ошондо көпкө аңгеме курду, атаңа жардам көрсөтү азырынча кыйын кырдаал болуп жатканын айтып, дагы жалугушабыз деп атаңды үмүттөндүргөн эле, бирок жолугуша а бай калды, атаң эрте кетип калбадыбы, о дүйнөгө.

Атаң биздин үйдө дагы бир кыргыздын чыгаан уулу мене жолугуша алды. Ал мындайча болду. Мен апам жөнүндө айпадымбы, билими болбосо да, акылы тунук эле деп. Кыргызмь деген аттуу-баштуу адамдарды үйгө, мейманчылыкка көп ч кырчу. Мына эми Фрунзеден келген бир кишини Ыскакби аркылуу чакырып калат. Токбаев деген киши экен (Акимже Токбаев, 1936-1939-жылдары Кытайда иштептир, кызматы Кыргыз Республикасынын Министрлер Советинин алдындагы тышкы сооданын төрагасы).

Анан кептен кеп чыгып: “Биздин короодо Совет жерине келген бир качкын жашайт” – дедик эле, көргүсү келди. Атаңды Акимжан менен жолукканы 1938-жылы болуу керек.

Ошентип, атам Токбаевден элинде калган үй-бүлөсү жөнүндө толук кабар угат: байбичеси аман-эсендигин, кыздарынын күйөлөрүнүн, бири белгилүү адабият сынчысы, экинчиси белгилүү котормочу-жазуучу экенин билет, а киши атаңды аябай кубатат. Ошондо молдонун көзүнөн жашы кылгырып чыгып аныс арман менен кубанычтын жашы экенине күбө болгонмун.

Осмоналы молдонун ал жактагы жашоосу бычактын мизиней болгон коркунучтарда, тобокелчиликте болчу. Ошентсе да, мезгил өтүп өмүр-жашоо улана берди...

1943-жыл, июнь-июль айлары го. Атаңдын оорусу оороп калат. Өтүнүчү менен биз, үй-бүлөсүн кошо салып сарбагыштардын жайлоосу тарапка жөнөп калдык. Атаң ошол жакта каза болду. Бул тууралу эжең Калича айтсын.

Калича эже мага эмнелер жөнүндө айтып берди

Атаң куттуу киши эле, буюмдун да, адамдын да асылы болот ура, молдо асыл киши болчу.

Силер атаңарды кыркынчы жылдын кышында (декабрда) лген деп жүрөсүңөр. Мунуңар туура эмес, себеби мен «чоң ороого» кыркынчы жылы “келин” болуп түшкөнмүн. Атаң шондон 2-3 жыл өткөндөн кийин кайтыш болду.

Атаң эски оорусу кармап, начарлап калат. Ошондо Талгатка ерээзин айтып жатканын укканмын: «Мени Абдраим молдого сеткир, начарлап баратам, мени эптеп жеткир, Талгат, Чекиртиге, сарбагыштардын жайлоосуна», - деген болчу.

Ошондо Талгат жанына эки жигит алып, Молдону арабага саткырып, бала-бакырасын жанына отургузуп Абдраим молдого сеткирген болчу. Кайран киши «жаназамды Абдраим окусун» - деп да табыштаган экен. Качан “молдо каза болду” деген кабар елгенде, бир топ адам жана кайненемдер көз көрсөтүү үчүн сөнөп кетишет. Топурак салып, кайра кайтып келе жатышканда, 'екес суусун кечип өткөндө кайненем, аз жерден сууга агып кете саздаганын айтып, күлүп калчу. Ушунун өзү эле, жай мезгил кенин айтып жатпайбы.

Кулжа – чоң шаар. Атаңдар менен биз бир туугандай жа-адык. Текес жайлоосуна чогуу чыгып, чогуу түшчүбүз. Молдо пабыздан бир топ улуу болгонуна карабай «байбиче» деп, сый өрсөтчү, бир-бирине көптөгөн кеп-кеңештерин айтып, көпкө нгемелешип олтураар эле, кайран кишилер!

Кайненем тектүү жердин кызы экен. Чүйдүн Беш-Күнгөй йлындагы Бөлөкбай элинин болушу Сарбагыштын Мыктыбек еген уулунун кызы экен. Бул тарыхый инсан - Сарбагыш туу-алуу эл ичинде мындай бир аңыз сөз калыптыр:

Болуш экен чоң багыш

Боростой жүргөн Сарбагыш...

О, кокуй, кайненем дүйнө жыйган киши болсо, укмуш айымак экенбиз - деп, Калыча эже көпкө дейре күлдү, жого-удагыларды айтып сөзүн аяктап жатып.

Адамдар асмандагы жылдыз сыяктуу бирде күйөт, бирде чет. Жакында Талгат аганын жылдызы өчтү, көзү өттү.

Калича эже, кыз-күйөө, уул-келиндери менен чогуу Пиш-ектин Уфинская (№40) көчөсүндө жашайт, жашы сексенден ша да, али күүлүү-күчтүү кайненесинин жолун жолдоп, “чоң ороонун” куту.

ОСМОНАЛЫ СЫДЫКОВ ЖӨНҮНДӨ БЕЛГИЛҮҮ АДАМДАРДЫН АЙТКАНДАРЫ

«Тарых Кыргыз Шадмания» - кыргыз элинин кичинекей г на энциклопедиясы. Бул эмгектеги маалыматтар боюнча азырк жаштарыбыз өзүнүн ата-бабалары ким болгондугун, алар кай жашагандыгын, башкарган адамдары ким болгондугун азды көптүр биле алышат. Жоголуп бара жаткан салтыбыз да бу эмгекте бир топ баяндалган.

Карасаев Х. китепте: Тарых кыргыз Шадмания. 1993-ж. 3-б., 1-абз.

Мындан бир нече жыл өткөндөн кийин кыргыз басм адабияты качан башталган деп сураса, Касымдын жыйнаг чыккан 1925-жылды айтып, анын чыгармачылыгын күбө кылабыз. Касымдын ырлары эмес, Осмоналы Молдонун “никеле заманында” бай-манаптарды мактап, Шабдандын атын кою жазган «Тарихы Шадманийа» деген китебинен тартып кыргыздын басма адабияты чыкты деп эсептейбиз деп, Токчоро айты турат. Андан эсептебейт деп айтууга да болбойт, себеби кимдиги тилегин жазса да адабият го.

Убукеев А. Адабий сын тарыхынан. «Кыргыз маданияты», 1993, №4-5, 11-февр. Кара: 3-колонка, 2-абз.

... Уруулардын тарыхын, алардын өз ара алакасын, албетт уруучулук сезимден өйдө көтөрүлүп, бүгүнкү бийиктигине туруп элди уюткан, эл бирдигин камсыздаган касиет өзүн төгүчачып жибербей сактап келген ички угутун, бийик философиясы түшүнүшүбүз керек. Осмоналы китеби буга чоң жардамчы Муну айтпаганда да, китептин өз заманында кыргыз элини тарыхый, маданий курулушундагы үлкөн окуя болгонун, элд биримдикке, ынтымакка, маарифке чакырган жалындуу жарч кызматын аткарганын кантип танып, кайда жашырабыз.

Чочун Өмүралы уулу. Алыскы замандаш. «Ала-Тоо» 1991, №4. Кара: 122-б, 2-абз.

...Они нужны для критического изучения и диалекта киргизских дореволюционных письменников своего рода ученых, мыслителей и литераторов – Молдо Нияза (середина XIX в.) Кылыч Шамырканова, Осмоналы Сыдыкова, Байымбета Абдырахманов (Тоголок Молдо) и многих других. Они нужны для комплексного исследования проблем многовековых литературных и других связей киргизов со всеми народами, сталкивавшимися с нами на основе текстов дореволюционной письменности.

Т. Чороев. Начало настраивало на открытие или... «Комсомольская Киргизия». 1987, 10-окт. Кара: 5-бет 5-колонка

Тагдыры менен таалайы, эмгеги менен ысымы эл-жеринде урса да, эл-жерине кас каралган адамдын бири кыргыздын уңгуч тарыхчысы Осмоналы Сыдык уулу болчу... Ал жалаң ана санжыра тарыхты кагаз бетине түшүрүү менен чектелген мес... көч менен кошо жүрүп, боз үйлөрдө элдин кат-сабатын чакан...

Койчиев А. Осмоналы Сыдык уулу -Кырг. Маданияты, 1991, №7,14-февр. Кара: 5-б., 3-колонка, 3-абз.

Бул таланттуу саякатчы, санжырачы бүткүл өзүнүн өмүрүн, үч-кайратын тарых үйрөнүүгө арнаган... Осмоналы Сыдык улу кыргыз адабият тарыхында да биринчилерден болуп проза жанрын баштоочулардын да катарына кирет.

...«Шадмания» XIX-XX кылым башында жашаган кыргыз лимпоздорунун, маданий ишмерлеринин, тарыхый адамдарынын ысымдарын так атайт... Бул келечекте кыргыз интеллигент-олддорунун чыгармачылык жолдорун изилдөөдө илимпоздорчун бирден бир документалдуу материал болуп саналат.

Мамытов С. «Кыргыздын жарчын жылдызы. Жаштык жарчысы» 1991, 12-апр.

Рухий дүйнөбүздө төл башы делген жазмачы маданиятчы-ар, агартуучулар Осмоналы Сыдык уулун, Белек Солтоноевдин, алып Молдонун, Касым Тыныстановдун ж.б. жашаган оор езгилине көз салып, татаал тагдырын жана баалуу эмгектерин кусаңыз, алар баштарынан канчалаган азап-тозокту кечиргенин, асыл ой-максаттардан тайбай элдик тарых, санжыра муасты жыйып, тунук ой, ак иштер үчүн, келечек үчүн жан отун эриптир...

Жусупов К. Рухубузду ойлогондо. Кыргыз Руху. 1996, №2, 15-февр.

«Кыргызийа» менен «Шадманияда» кыргыз урууларынын санжырасы системалуу баяндалган. Санжырачы Осмоналыга ейин көптөгөн изилдөөчүлөр бул маселеге көңүл бурушкан элсо, алар кыргыздардын тарыхтагы кээ бир урууларынын аамы көчмөндүүлүк менен жүрүшкөн мекендери, диний ишенимдери, салт-санасы, оозеки адабияты сыяктуу мамилелерин ача-мынча тилге алуу менен чектелишкен. Ал эми, санжырачы смоналы болсо, бу уруулардын кан-сөөк байланыштары, муунук тармактары отуракташкан орундары жана алардын түтүнүни, ошондой эле алардын атактуу уруу башчылары, тарыхта гкөн атактуу жекелердин өз эли үчүн иштеген кызматтары, лардын туулган же каза болгон жылдары сыйактуу бир канча аңыздуу маселелерин байандаган.

Анвар Байтур «Кыргызийа» «жана «Шадмания» жөнүндө. Кыргыз маданияты, 1991 №12, 21 март, 10 жана 11-б.

ОСМОНАЛЫ СЫДЫКОВ ЖӨНҮНДӨ ЖАРЫЯЛАНГАН МАКАЛАЛАР

МУХТАСАР ТАРЫХ-И КЫРГЫЗИЙА

Тарых жазуучунун ыры

Колума калем алдым тарыхты жазмак үчүн,
Туугандарымды курдаштарым билсин үчүн.
Бу тарых жазылды кыргыз үчүн,
Кыргызды кыйла калктар билсин үчүн.
Бу тарых билдирер бабабызды,
Эки жүз миң, үйлүү кыргыздарды.
Болуптур түп атабыз Угуз хандан,
Угуз хан бири болур тогуз хандын.
Аңтардым алда канча тарыхтардын,
Кыссасын нечен-нечен өткөн жандын.
Тарых демек — өткөндөрдүн алын билмек,
Ата-баба, олуялар жайын билмек.
Акылы артар пикири өткүрлөнүп,
Бүтүн-бүтүн башка адам болор демек.
Жер жүзүндө түркүм-түркүм адамдарды,
Түрлүү-түрлүү диндерин билүү демек.
Тарыхын казак, кыргыз, ногой, сарттын,
Кай насил, кай уруктан келгендерин.
Бир бирден ар бирлерин баян кылдым,
Катама айып кылба, туугандарым.
АТ койдум тарыхыма «Кыргызийа»,
Кагаз, калем алуу менен мен колума.
Жаздым мен бир нечеңди дастан кылып,
Окуган фақырыңыз Букар шарыф.
Төртүнчү атам Маматкулдан Болот, Темир,
Кашкасы аттыкындай ар ким билер.
Үчүнчү атам Черикчи Эр Темирден,
Экинчи атам Абайылда Черикчиден.
Өз атам Абайылдадан Сыдык маркум,
Дуга кыл энди бизге, туугандарым.
Агабыз молла Сабит дин агасы,
Көндүрдү дин жолуна туугандарын.
Агабыз: экинчи — Канаат ажы,
Дин үчүн жахилларга (наандандарга) урду камч
Динге кызмат, миллетке (улутка) көңүл берген
Табылбас артык биздин, кыргыз калкы.
Атыбыз молла Осмонаалы,
Айта берсем сөздөрүм козголады.

Акыл, илим менен ачылган өнөрлөр

Өнөрдүн артыктыгын эшитиңиз,
Пайгамбар ак кудааны бир билиңиз.
Илим менен пайда болгон нерселерди
Жазайын баян кылып тыңдасаңыз.
Бир күндө алып учар айлык жолго,
Темир жол, тегиз үстү от араба.
Эшитебиз кабарды бир четинен
Электрик телефон, тилгирам мен.
Сууга кайык жүргүздү кеме менен,
Илим менен ар түрлүү өнөр билген.
Дагы да асманга учту аба бирлен,
Кааласа кайта келип жерге түшкөн.
Воздушный шар деп айтады атын билген,
Өнөрманга акылды кудай берген.
Калкыбыз мындайларды көрүп беги,
Айтайын баян кылып билгендерди.
Эшитебиз чыкты деп чыбыксыз тилгирамды,
Аман болсо көрөрбүз муну дагы.
Алты атар, он эки атар бардеңкелер,
Жана бар ар түрлүү машинелер.
Чөп чаап, аштык оруп, кийим тигер,
Сөз сүйлөп, грамофон тамаша этер.
Жана чыкты электрик чырак деген,
Бир мүнөттө шаар ичин жарык эткен.
Телескоп дүрбү чыкты жылдыз көргөн,
Бир тарууну бир түйөдөн үлкөн эткен.
Өнөр менен нечен завод кеме кылган,
Шолар менен кымбатты арзан кылган.
Басмакана жана бар китеп баскан,
Халктарга өнөр менен магарыф (агартуу) чачкан.
Кезит, журнал маалумат ар тараптан,
Шолар менен калкыбыз көзүн ачкан.
Өнөр менен ушуларды адам тапкан,
Жалгыз ак казак-кыргыз карап жаткан.
Катардан кийин калдык наадандыктан,
Не керек мынча жатмак, ай-ай тууган!
Биз дагы өнөр билсек обол баштан,
Кутулбас беле башыбыз наадандыктан.
Чыкканы бу шайлоого кырк жыл болду,
Шол шайлоо бакырлыкка себеп болду.
Мактанып бай баласы акмак болду,
Жинденип колдо малын чачмак болду.
Мас болуп бирөө чыкты бий болом деп,
Кас болуп бирөө чыкты мен болом деп.
Бирөө чыгар биздерди унуттуң, деп,
Колдон келсе аянбай паралар жеп.

Талашып болуштукка акча төгөр,
Көргөн соң, акмактарың неге турар.
Кандайча ушулардан каламын дээр,
Болбосо беш-он теңге аламын дээр.
Эртерээк ээр токунуп атка минер,
Шордуунун аты арык, зорго жүрөр.
Калжырап бу бечара карап жүрөр,
Кеч кирсе амалы жок үйгө келер.
Паланча ыстарчынга айла жоктур,
Ынтымак биздер дагы кылайык дээр.
Бу шордуу байге атындай элтең этер
Тилегине жете калса, мал түгөтөр.
Насыясы өз малынан артып кетер,
Түгөтүп туугандарын ууру этер.
Береги улуктарга миңден акча,
Көтөрмөгө сарт, ногой бере калса.
Бар, бурадар, досум деп малын суар,
Өмүмүрүнчө кар болуп кудай уар.
Тилмечтерге береді жана акча,
Кубанады тилмечтер акча алса.
Кызыл чок деп Пржевалдын «тайганы»
Бу «Тайганга» жолуксаң, — замана тар.
Мусулманга кез болбосун, ойбой кудай!
Жигиттиктен түшкөн күнү кудай уар.
Кез болсоң, кара жолдон каршы аларга,
Амалың жок акча бербей бекер өтөр.
Шайлатып, болуш үйгө кайтар,
Кедей байкуш чологун арыктатар.
Түк пайда жок үйүнө барып жатар,
Мактанып катынына сөзүн айтар.
Нечен залал ар жылда керсе дагы,
Күндөн күн артылмакта бу шумдуктар.
Бир биринен ага-ини айрылмакта,
Акмактык аламаты шондой болор.
Сатылды азиз өнөр аз акчага,
Көрдүңүз нечендерди, аксакалдар.
Жинденип акмак болбо боз балалар.

Осмоналы СЫДЫК УУ

«Мухтасар тарых-и кыргызийа» жана анын түзүүчүсү

Китеп 1913-жылы Уфада басылып чыккан. Нукура кыргы тилинде жазылган. Ал тургай диалект өзгөчөлүгү сакталган. Бул китепче тарых эмес, санжыра. Кыргыздын урууларын (Солдон тартып, негизги чон урууларды, алардын пайда болушун жазган. Албетте, бул да абдан керек. Китепти түзүүчү бүткүл кыргыз урууларына барып, алардын аксакалдарына

анжырачыларынан сураштырып жүрүп жазган. Мунун илимий аппараты – көптү билген карыялар болгон. Ошолордун айтып бергендерин гана кагазга түшүргөн. Ал жөнүндө өзү да жазуучу – укканын жазат, айтып берүүчүгө ишенет. Айтып берүүчү эмнени жалгаштырды, алла билет!» – деп эскерткен. Бул китепчени жазууга эмне түрткү болгонун автор мындай түгүндүрөт: «Кыргыз кырк кыздан деп, шайх Мансурдун акылга ыйбаган сөздөрү, ошол көрпө, тери алдап алуучулардын сөзү саныма батып кетти. Ошон үчүн он беш жыл аңтарып, текерип, биз дагы асыл заттан экенибизди билсин деп, он беш сылдык мээнетимди бир саатча көрбөй, калемимди тыбырата аштадым» дейт, байкуш автор.

Китепченин орфографиясы жана тыныш белгилери жөнүндө.

Илгери, илгери дегеним – Кокон кандыгы заманында эле ыргыздарга Ташкенден, Букарадан, Кашкардан кожолор ыдырып келип, элди динге үндөп, балдарын окутуп, дин итептерин жаттатып, карындарын кампыйтып, көп мал аап кетишкен. Китеп окууга үйрөткөнү менен, жазууга үйрөткөн эмес. Аң-сезимдүү адамдар өздөрү эле ошол окуган итептерине ээрчип, өзүнчө «орфография» менен жазышкан. Жуга революциядан мурун жазылып калган документтер күбө оло алат. Кептин кыскасы – ар ким өз билген имласы менен сазган. Анын үстүнө ошол кезде жазуу жалпы түрк элдеринде орфологиялык принципке негизделген. Араб-иран тилдеринен ирген терминдерди бардыгы бирдей жазышкан. Бирок өз тинге ылайыктап окуган. Бул узун аңгеме.

Бул китепчени азыркы жазууга өткөрүшүм жөнүндө.

Бул автордун китепчесин окуп чыгуунун өзү эле мүшкүл ш. Эгер кыргыздын эле сөзүн арибин ээрчип окусаң — дайны жок эле бир тыбыш айкалышы болуп калат. Муну окуй билиш ерек. Мен тажрыйба кылып бир топ адамга окутуп да көрдүм. аштары катып, отуруп калып жатышты. Бул китепчени издин эч бир тарыхчыбыз, тилчибиз, адабиятчыбыз окуп ыкпагандыгына мен күбөмүн. Окугусу келген адамдар көп олгон, бирок окуй алышкан эмес. Азыркылар окуй албаган эң – кийинки урпак кантип окусун! Мына ушуну эсте тутуп, ен дагы автордун сөзү менен айтканда тарткан убарамды бир аатча көрбөй, машинкамды чыкылдата баштадым. Дагы айтам автор нукура эле кыргыз тилинде жазган. Бир эле кыргыздын укура сөзү бир нече түрдө жазылган. Тыныш белги деген жок. ир эле сүйлөмдүн арасына нокот да коюлуп калган. Эмне үчүн интип калды? Жөнү мындай го деп ойлойм; кол жазманын редактору татар, арип терүүчүлөр, корректорлор сөзсүз татар. втор өзү Уфага барып, басылышына жетекчилик кылган эмес. шентип, алар өз билгенинче терип, оңдогон. Ошонун натыйасында нукура эле кыргыздын тили (арибин терип окусаң) аар тил болуп калган. Мен оңдоо киргизгеним жок, автордун

оюндагысындай бастым. Жалгыз гана түшүнүксүз араб-ир сөздөрүнө кашаанын ичине түшүндүрмөсүн жазып койдум.

Мен байыркы орус тилинде жазылган Радищевдин «Москвадан Петербургга саякат» дегенин кыргыз тилине которгон эле Мындай машакат чеккен эмесмин. Чеккен машакатым — 6 тыйын. Кийинки тукум окуп, алгачкы документ катары баалса — мен ыраазы. Мен китепти мактагым да, жамандагым келбейт. Келечек тукум өзү сындасын. Өзү бааласын. Биз бир жаман адат бар: окубай туруп, китептин мазмунун билб туруп, «бул китепте манаптарды, уруу башчыларын жазга деп, керексиз бир сандырак катары баалап жүрүшөт. Анд эмес. Ар бир жазылган нерсе — адамдын башынан чыккан Ал чыгарма качан, кандай доордо, кандай автор жазды — си көз менен караш керек го. Аны кийинкилердин адил сыны калтырдым. Ушул китепке байланыштуу мындан эки жумурун чыккан китептер жөнүндө да маалымат бере кетейинч Балким кереги тийип калар. Азыр мен бере турган маалымат жерде жазылбаган жана эч бир окумуштуу да билбейт.

«Кысса-и зилзала». Жазуучу молла Кылыч Төрөгелди Казань, 1911-жыл. Хак масулият (чыныгы жоопкерчилик К.К.) Эшенаалы Арабаевде.

Кылычтын бул «Зилзаласын» окуган тилчи же тарых деле жокко эсе. Бул да араб тамгасында Казанда чыккандыктан мунун да имласы абдан эле татаал. Көп сөздөр бузулуп басыган. Анын себеби да өйдө жакта айтылгандай. Бул чыгары жана ошол эле Эшенаалы Арабаев жана Сарсекеев түзгөн биринчи алипбээ «Төтө окуу» жөнүндө менин «Мемуарымд толук берилди. Ал «Зилзаланы» да так «Тарых-и кыргызияда» кылып, жаңы тамгага көчүрүп басып койгомун. Кызык адамдар ошол менин «Мемуарымды» карасын (эгер жарык көр калса). Ошондой болсо да ушул тарых китебине байланышт «Зилзаланын» сыртына соода уюмдарынын берген жарнамасы дагы бир жолу келтире кетейин. Татар тилинде:

«Яни басылачак китапляр: 1) Казак кыргыз балалары үч оку китеби; 2) Кыска гана куралчылык китаби. Казак кыргыз балалары үчин; 3) Зарзаман. Язувчи молла Кылыч; 4). Кыргыз болуп өткөн чоң адамдардын ашларында болуп өткөн салтанат Молла Кылыч. 5) Түрлүү куштар. Асыл түрк лугатына ярдамч (Түрк элинин түшүндүрмөлүү сөздүгүнө көмөк катары — К. К. Молла Кылыч.

Молла Кылыч язган китапляр сатылачак:

Токмокто Ыкбал китапханасында. Пржевальскиде Сулеманов яне Абдивалиев магазиндеринде. Каракоо базарында молла Султан Кыргызбаев сатат».

Мына ушундай жарнама жазылган. Казандын архивинде деген адам таап алат го деген менде ҮМҮТ бар. Мен убагың суранып атып командировка ала албай койгомун!

Эми «Мухтасар тарих-и кыргызийаны» жазган Осмонаал

Сыдык уулу тууралуу кыскача маалымат. Албетте, мен ал ишини көргөн эмесмин. Булар тек гана билген адамдар аркылуу алынган маалымат.

Өзү Бухарадан окуган экен, бул маалымат китебинин ичинде бар. Өзү араб-фарсы тилин жеткилең түшүнгөн түрү бар. Аны ошолдонгон терминдеринен байкадым. Ата-бабасы, кайсы уруктан кендиги да китебинде. Ошондон маалымат аласыздар.

1919-жылдан бери пенсия алчу экен. 33-жылы камалган. Үрмөдөн качып чыгып, Текеске кетип калган. Үй-бүлөсү бул серде калган. Бир кызын драматург, жазуучу Эшмамбетов алган. Кызынын аты — Нурийла. Бир кызын Жакишев Өмүркул алган. Аты — Гулбаара.

Текеске баргандан кийин үйлөнүп, бала-чакалуу болгон миш. Балдары 1955-жылы көчүп келди. Өзү ошол Текесте каза ааптыр. Мен билген маалымат ушул.

Осмонаалы Сыдык уулу «Тарых-и Шадыманийа» деген а китеп жазган. Аны мен илгери окуганмын. Ал китеби деген санжыра болчу. Буга караганда бир топ кеңири эле. Өзү да турунку «Тарых-и кыргызийасында»: «Бул окуяны эмки китебибизде толук жазабыз» деп, эки жолу кайталаган. Демек, ул адамдын эмгеги экөө. «Тарых-и Шадыманийасын» мен эдеп таппай койдум. Айрым үзүндүлөрү — Зыяш Бектеновдун рхивинде.

Мен Осмонаалы Сыдыковдун ысмын даңазалайын деген максат менен китебин жаңы тамгага өткөрбөдүм. Кыргыз илинин эстелигинин бир белгиси катары кийинки тукум билсин деп убараландым. «Бийлагандын көзү жаман, сүйлөгөндүн озу жаман» кыла көрбөгүлө! Тек, эл билсин деп жаздым.

*Кусейин КАРАСАЕВ,
профессор, 1984-жыл, Фрунзе.*

Кыргыздын жаркын жылдызы

XX кылым башында боордош кыргыз, казак жана дунган элдеринин этнографиясын, санжыраларын, мифтерин, тарыхый ламыш сөздөрүн окуп үйрөнүүчү окумуштуулардын катарына Осмонаалы Сыдык уулунун ысымы да тарыхта өчпөс болуп акталып калган. Бул таланттуу саякатчы-санжырачы өзүнүн үткүл өмүрүн, күч кайратын тарых үйрөнүүгө арнаган. Ал Кытайда, Казакстанда, Россияда, Өзбекстанда, өзүбүздүн жер-ебиздин түндүк-түштүгүндө болуп, айлап-жылдап жер кезип, өп жылдар бою эл оозунда айтылып келе жаткан тарыхый куяларды, санжыраларды кагаз бетине түшүрөт. Жазуучу алгерки баяндарга, кол алдында болгон тарыхый чыгармаларга аянып, кыргыз жана казак элдеринин келип чыгышын, алардын урууларынын этнонимдеринин генетикалык негизделишин илимий жол менен чечмелеп берүүгө аракет жасайт. Дунган

элинин Орто Азияга көчүп келиши, мусулман динин кабы алышы жөнүндөгү кызыктуу материалдарды да жылуу сези менен баяндап берет.

Осмоналы Сыдыков өзүнүн топтогон бай материалдары иретке келтирип, оор кыйынчылыктарга карабастан алыскы Уфа шаарына барып, басмаканадан китеп кылып бастырып чыгарат. Ошентип ал бир гана чыгармалар жазбастан, XX кылы башында кыргыз тилинде «китеп бастырып чыгаруу» ишин да алгачкылардан болуп катышып кетет. Жазуучунун улутту тилде биринчилерден болуп китеп чыгаруу ишиндеги кызматы өзүнчө бир чоң тарыхый окуя, өзүнчө бир эрдик деп айтса жаңылыш болбос.

Биздин илимибизде революцияга чейин Осмоналы Сыды уулунун «Мухтасар тарыхы кыргызия», «Тарыхы кыргыз Шадмания» деген эки чыгармасы жарык көргөндүгү жөнүндөгү кабар айтылып жүрөт. Бирок белгилүү профессор Абра Каримуллиндин берген маалыматына караганда кыргыз тарыхчысынын 1907-жылы Казанда басылып чыккан «Кыргыз таварихи» деген дагы бир китеби жазылган бул кабардын чын экендигин профессор А. Каримуллин биз менен болгон аңгемелешүүсүндө дагы бир жолу ырастады. Анын сөзү боюнча «Кыргыз таварихинин» 1907-жылы Казанда басылып чыккандыгы жөнүндө маалымат Москвадагы, Ленинграддагы басмада чыккан чыгармаларды каттоочу архивдик китепчелердин биринде катталган экен. Бул кабар чындыкка жакын экендиги Осмоналынын «Тарыхы Кыргыз Шадманиясын» окуганда даана көрүнүп турат. Мисалы, жазуучу азык уруусу жөнүндө жазып жатып минтип эскертет: «Азыктын балдарын обол китебибизде жазган элем. Экинчи уруктарга таратууга билгедери жолукпады». Эгерде Осмоналынын «Мухтасар тарыхы кыргызиясын» окуп карасак, анда азыктын баяны жок. Демек жазуучунун бизге белгисиз дагы бир чыгармасы болушу ыктымалдыгы айдан ачык. Бирок аты аталган бул эмгекти издатууга болгон аракетиниз азырынча ийгиликсиз.

Тилекке каршы Осмоналы Сыдык уулунун белгисиз эмгек колдо бар болгон чыгармалары туурасында да илимибиз талаптагыдай сөз айтыла элек. Бул түшүнүктүү. Тарыхчынын ысымы революцияга чейинки көпчүлүк кыргыз агартуучуларынын катарында караланып, анын эмгектерин изилдөөгө тыг салынган болчу. Мына азыр кайра куруунун доорунда гана анын жолун, чыгармачылык ишин толук жана терең изилдөө мүмкүндүк алдык.

Осмоналы Сыдык уулунун чыгармачылык жолун терең окуп үйрөнүүгө болгон алгачкы кадам илимибизде ташталган десек жаңылыш болбос. Бул тараптан профессор Кусейин Карсаевдин, Чоюн Өмүралиевдин жумурият алдындагы кызматын баса белгилеп кетүү керектир. Окумуштуулар «Ала-Тоо» журналына Осмоналынын «Мухтасар тарыхы кыргызиясын»

Шадманияны» араб графикасынан биздин жазууга оодарып, курмандарга жеткирип берди. Журналда Т. Чороевдин «Закытырган эмгек», М. Кожобековдун «Осмоналы Сыдык уулу кенунде маалымат» деген кызыктуу макалалары да жарыяланды. Аталган эмгектер келечекте жазуучунун чыгармачылык жолун толук жана терең изилдөөдө илимпоздор үчүн керектүү материалдардан болуп саналаары шексиз, адабиятчыларыбыздын жана тарыхчыларыбыздын айта турган сөздөр али алдыда. Үгүнкү макалада жазуучунун «Тарыхы кыргыз Шадмания» еген китеби тууралуу ой-пикирлерибизди окурмандарга айтыбыз келет.

«Тарыхы кыргыз Шадмания» 1900-жылдан баштап жазыла ашталат. Эки бөлүктөн турган китеп 1914-жылы Уфа шаарында ир туугандар Каримовдордун «Шарк» матбугатында басылып ыгат. Жазуучу чыгарманы «маалыматтуу талапкерлерге, тарых кадырын билгендерге», эли-жерин сүйүп, анын келечеги чүн боору жанган алдыңкы адамдарга арнап жазат. Бирок, из бул тарыхый китептин кадырын өз убагында түшүнө лбадык. Буга негизги себеп болуп чыгарманын наамы атактуу анан Шабдандын ысымы менен аталып калышы сыяктанат. Шондуктан көпчүлүк учурда илимпоздор «Шадманияны» оку- астан туруп эле аны каралай салышкан.

Чындыгында «Тарыхы кыргыз Шадмания» биз ойлогондой ыргыз манабы Шабдан баатырды гана көкөлүтүп көтөрүү максатында жазылган эмгек эмес. Бул китеп Осмоналынын ыгармачылык жолунун толук жыйындысы, жазуучунун эң өлөмдүү жана соңку адабий жана тарыхый мурасы.

«Шадмания», «Мухтасар тарыхы кыргызияны» бүт бойдон з ичине камтыйт, анын кеңейтилип жазылган уландысы бо- уп саналат. Ошондуктан ал чыгарма кыргыз илимпоздору арабынан терең жана комплекстүү изилдөөнү талап кылат.

Осмоналы Сыдык уулунун «Тарыхы кыргыз Шадманиядагы» егизги максаты — бул кыргыз, казак элдерине тарых илиминин урмуштук маанисин түшүндүрүү. Өткөндөрдүн баяндарын илүү учурдун ал-абалын түшүнүү, аныктоо жазуучунун ою оюнча келечек турмуш үчүн күрөшүүнүн бирден бир өзөгү, лдин улуттук аң-сезимин ойготуудагы негизги курал болуп аналат. Ошондуктан ал жаштарды тарых илимин үйрөтүүгө акырат:

Тарых демек — өткөндөрдүн алын билмек,
ата-баба, олуялар жайын билмек,
Кылган ишин, пайгамбарлар жолун билмек,
Жахан¹ кезген бир саякка² бингзар³ демек.
Захни⁴ артып, вхыл-пикир өткөрүлөнүп
Бүтүн-бүтүн башка адам болор демек.

Жахан — дүйнө
Саякка — саякатчыга

¹ Бингзар — окшош

² Захни — аң-сезим

Бирок «Тарыхы кыргыз Шадмания» бир гана тарыхый эмг эмес, ал адабий да чыгарма. Китепке маданий-агартуучул ишине чакырган көптөгөн ыр саптар, прозалык баяндар, пэ заждык сүрөттөөлөр киргизилген.

Чыгармадагы ыр саптардын негизги идеяларынын бири кыргыз жаштарын билимге, илимге чакыруу. Элдин өз турмушуна өзү кожо болууга үгүттөө. Жазуучу Америка, Европ элдеринин илимдеги, техникадагы, маданияттагы жетишпеген ийгиликтеринен кабарлап, жаңы турмуш үчүн кыргыз жигиттерин аларды тездик менен үйрөтүүгө үндөйт:

Өнөр бил, карап турба!
Карап турсаң кор болосуң кара булга!
Өнөрдүн артыктыгын эшיתיңиз,
Пайгамбар ак кудааны бир билиңиз.
Илим менен пайда болгон нерселерди,
Жазайын баян кылып тыңдасаңыз.
Бир күндө жеткизеди айлык жолго.
Тегиз өстү темир жол, от араба.
Эшитерсиз кабарды бир четинен,
Электрик, телефон, тилгирам мен,
Сууга кайык жүргүздү кеме менен,
Илим менен ар түрлүү өнөр билген,
Дагы да асманга учту аба берлен¹,
Кааласа кайта келип жерге түшкөн,
«Воздушный шар» деп атады атын билсең.
Өнөр, фанга акылды кудай берген,
Калкыбыз мындайларды көрүп беди,
Айтайын баян кылып билгендерди. (14-15-б.)

Башка элдердин жетишкен бул ийгиликтерин үйрөнүү үчүн кыргыз жаштары бөлүнүп-жарылбастан ынтымакта болуу ректигин айтат. Азыркы жигиттер илимге умтулбастан, уйку бузукулукка берилип, караңгылыкка батып жаткандыгын көрүп автордун жаны кейийт. Ал бул терс көрүнүштү серпип салып аларды тез козголууга чакырат.

Эй, туугандар, убакыт жетти козголорго,
Керегин ар ким өзү колго алууга.
Кыргыз, казак туугандар тоффохар² кыл
Көзүң ачып замандын аквалын бил.
Чөмүлдүк биз гафлатка³ аймак,
Гафилдиктен⁴ башыңа тийип таяк,
Умтулгун алга таба басып аяк
Намыссыз боб⁵ жатмагын кыргыз, казак,

¹ Берлен — мөңөз

² Тоффахар — байкоо

³ Гафлат — караңгылык

⁴ Гафилдик — наадандык

⁵ Боб — болуп

Антмек эгер бизлер кылалмасак,
Бизлерни кимлер болсо кылар мазак.
Наадандык сокур кылды эки көздү,
Кайдан билдик айтканды угалмасак. (6-6.)

Кээде Осмоналы кыргыз жаштарынын наадандыгын, караңылыгын өтө катуу сынга алат, аларды жемелейт. Муну кээ бир ынчылар жазуучу «карапайым кыргыз эмгекчилерин жаман-аган» катары көрүшөт. Бирок бул туура эмес. Анын кыргыз жаштарына катуу сөздөр менен кайрылуусу, ызалануусу автордун алардын келечеги үчүн боору жангандыгында, ичи чышкандыгында. Жазуучу сөз күчү менен элдин жүрөгүнө сетип, делебесин козгоп, замандан кабар болбой нык-сырап ктап жаткан кыргыздарды ойготуу милдетин алдына коёт.

Биздин кыргыз жигиттери,
Жетим козу кебек алы,
Түсү сары, жок жамалы,
Душман болду тапкан малы,
Кеткен анын кеп кемели,
Пайда бербес малы, жаны,
Дөөлөт кетти колдорунан,
Жана айрылды жерлеринен. (8-9-6.)

Кыргыз эли күндөн-күнгө өз жеринен айрылып жаткандыгы сөнүндөгү автордун ою китептин башынан аягына чейин өтүп арат. Бирок, жаратылыш байлыктарды сактоонун, тонолуудан сана кулдуктан кантип кутулуунун жолун жазуучу так көрсөтүп өрө албайт, элди ак падышалык, бай-манаптык эзүүгө каршы өтөрүлүшкө ачык чакырбайт. Жазуучунун көз карашындагы арама-каршылык мына ушундан.

Бирок жазуучу эгер биздин эл ушул бойдон жөн жатса, ыргыз жергеси тынбай көчүп келип жаткан көрүнгөн калктын өптүгүнөн аяк асты болуп, элибиз өз тууган жеринде келгендерге кызматкер болордугун жакшы түшүнөт. «Биз болсо, — деп эс-ерет О. Сыдыков, — жердин жакшы жерин бошотуп, жаман жерине көчмөккө даярбыз. Жерибиз калктын көптүгүнөн аяк асты болор. Өзүбүз шул биз таштаган жерде адамдарга кызматкер болорбуз. Эй, туугандар!» (135-*)).

Ал кыргыздарды көчмөн турмуштү таштап, дыйканчылыкка гүүгө чакырат:

Үмүтү жок жалгыз кыргыз,
Тоо башынан орун алган.
Үмүтсүздөн качып жүрүп,
Ар өнөрдөн куру калган.
Кандай болсо өтөр жалган,
Соңкулардын алын ойлон!
Иш өткөн соң азиз тууган,
Мүмкүн эмес арттан кууган.

Жибербестен жериң алсаң,
Ирети менен шаар салсаң.
Андан соңра азиздерим,
Мечит салып, мектеп курсаң.
Соңкуларга жол көрсөтүп,
Магрифаны баштап кетсең,
Дува аларсыз соңкулардан.
Наадандыкты серпип салып,
Андан соңра илим алар.
Мектеп ачса туугандарым,
Магрифатли болуп калар.
Эгер буга каршы келсе,
Он жыл өтпөй көзү куарар.

«Тарыхы кыргыз Шадманияда» прозалык сүрөттөөлөр, каңсөз менен жазылган тарыхый уламыштар, мифтер да аз эме Чыгармада автор көк тиреген кыргыз тоолорунун сулуу көрүнүшүн, шаркырап аккан тунук сууларынын, жашыл карагайла менен курчалган жайлоолорунун кооздугун чебер сүрөттөө аракет жасайт.

«Күн жүрүш жагын караңыз! Күн Чыгыштан Күн Батышкы созулуп, башы булуттан жогору чыккан зор тоо. Ортосунан чуурап кеткен карагай. Башы аппак. Кара! Андан төмөндөн тартып Күн Чыгыштан Күн Батышка бүтүн талаасына чаклы кел жашыл чөп... Ал көзгө дүрбүнү! Бөркүндү (баш кийимди) ба көздү ач! Караңыз, карагай арасына! Бири чыгып, бири түшүп турган таш башындагы кийик, элик. Андан төмөн назданып оттоп турган кыргыз малдары. Ана, ушул тоолордон шылдырап түшүп турган суулар. Анын жанында үч жүз, төрт жүздө жаткан бал челектер. Ана, шималга караңыз! Төмөндөн көчү келген мужиктер. Өнөрсүз кыргыздарды кызматчы эгер эртең күнү».

Ошентип, Осмоналы Сыдык уулу кыргыз адабият тарыхы да биринчилерден болуп проза жанрын баштоочулардын да катарына кирет.

Бирок жазуучунун жогорудагы кыргыз тоолорунун пейзажын сүрөттөөсү жөнөкөй сүрөттөө эмес. Бул кооздук чыгармада саясий боёк менен тартылган. Автор жаратылышыбыздын жогоруда көрсөтүлгөн сулуу жайлоолору, жашыл жайыттар жылдан жылга тарыгып, табигый байлыгыбыз элдин колунан чыгып бараткандыгын эске салат. Ошентип чыгармадагы автордун ою кээ бир учурларда ачык айтылбаса да, мындан ары бүгүнкүдөй жашоо мүмкүн эмес, байлыгыбызды, кооз жергебизди элибиздин эркиндигин, келечек турмушу үчүн коргоо, козго ол жана күрөшүү экендигин түшүндүрүүгө багытталгандыгы да на байкалат.

Андан ары «Шадманиянын» негизги түйүнүн 1912-жылкы калктын эсинде сакталып калган тарыхый окуя ээлейт. А Шабдан Жаантай уулунун өлүмү жана ага берилген чоң аш.

Биздин тарыхта Шабдан жөнүндө түрлүү пикирлер айтылып жүрөт. Басма бетинде, эл оозунда кээ-кээде Шабдандын «манап» болгон деген маалымат менен бирге, анын кыргыздардын Россияга кошулуудагы чоң мааниси, медресе, мектеп ачтырып, маданий-агартуу иш жүргүзгөндүгү жөнүндө жылуу сөздөр айтылып жүрөт. Ошондуктан бул чыгарма Шабдан баатырдын чыныгы тарыхый образын реалдуу түзүп берүүгө жардам берет.

Ушул жерде айтчу дагы бир сөз. Шабдандын тарыхына кайрылууда Осмоналы биринчи эмес. Ага чейин баатырдын образына татар жазуучусу Сабыр Габделманов кайрылат. 1913-жылы «Шура» журналынын бир нече сандарында бул алдыңкы көз караштагы жазуучунун «Тянь-Шань тоосунун терең өзөндөрүнөн» деген көлөмдүү аңгемеси басылып чыгат. Автор чыгарманы аңгеме деп атаганы менен, биздин оюбүзчө ал түзүлүшү боюнча аңгемеге караганда документалдуу очеркке жакыныраак көрүнөт. Мында ал Шабдан баатырдын көз жумган күнүнөн баштап, жылдыгына чейинки болгон окуяларды акырындык менен бир-бирден баяндап берет. Ошентип, Шабдандын образына адабиятта Осмоналыга чейин биринчи болуп Сабыр Габделманов кайрылат.

Эгерде биз эки чыгарманы салыштырып окуп карасак, анда бизге Осмоналынын аты аталган аңгеме менен өтө жакындан тааныш болгондугу дароо эле көзгө урунат. Шабдандын татаал образын түзүүдө кыргыз жазуучусу Сабырдын жылуу таасири астында калат. Биздин байкашыбызча С. Габделманов менен Осмоналы чыгармачылык байланышта болсо керек. (Габделманов С. Тянь-Шань тоосунун терең чуңкурларынан. Шура. 1913, № 2. 60—63, № 3, 126—128, № 5, 108—110-66.)

Айрыкча Шабдандын күнүмдүк турмушун, элге болгон мамилесин баяндоодо, кыргыз жайлоолорунун, тоолорунун кооздугун сүрөттөөдө Осмоналы Сабырды толук кайталайт, бирок ал аңгемеге чыгармачылык менен кайрылган.

Албетте, азыр аталган эки чыгармадагы эпизоддорду конкреттүү мисалдар менен салыштырып берсек болот эле. Бирок бул иш макаланын көлөмүн өтө кеңейтип жиберет. Ошондуктан бул маселеге өз алдынча кайрылсак туура болчудай. Азырынча биз кыскача «Шадмания» Сабырдын чыгармасы менен контактык-генетикалык байланышта жазылган эмгек деп гана белгилеп кеткибиз келет.

Өз чыгармаларында эки жазуучу бирдей Шабдан кыргыздын кичүүсүнөн тартып улуусуна чейин урматтаган кадырлуу адам богондугун айтышат. Анын мектеп, медресе ачтырып, мечит салдырып, агартуу ишиндеги маанилүү кызматына токтолушат. Эгерде Сабыр Габделманов өз чыгармасында элдин байлыгы илимге, маданий-агартуу ишине эмес, аш берүүгө кетип жаткандыгын көрүп зейни кейисе, Осмоналыда биз мындай ойлорду таба албайбыз. Ал башка элдер университеттер, академиялар ачып, акчаларын илимге жумшап, өнөр менен

мактанып, гүрүлдөп өнүгүп жаткан убакта, кыргыздар аш берүү, кыз тоюу, сүннөт тоюу сыяктуу өтө чексиз курук сарыптары менен мактангандыгын негедир ачык ашкерелеп жазбайт. Бирок Осмоналы кыргыз жигиттеринин келечек үчүн кайгырбагандыгын көрүп ызаланат, тынчсызданат. Аларды илимге жана билимге чакырат.

«Шадмания» бир гана Шабдан баатырдын тарыхы менен байланышкан окуя эмес. Мында биз жазуучунун өмүр, турмуш жана өлүм, алардын мааниси эмнеде деген түшүнүктөр айлана-жында болгон философиялык ой жүгүртүүлөрү менен да тааныша алабыз. Автордун турмуштук көз-карашы, философиялык ойлору диний түшүнүктөр менен бекем чийеленишет. Ал бул жалган дүйнөдө эч ким түбөлүккө калбашын айтып, адамдарды элге ак дили менен кызмат кылууга чакырат:

Кимге вафа¹ кылчы эле
Бу жалганчы дүнүйө
Нечен-нечен пайгамбар,
Мурасал² келген дүнүйө,
Отуз үч миң сахаба³
Төрт жар⁴ кеткен дүнүйө.
Жер жүзүндө жаныбар,
Кетип жатар күнүгө,
Тахта олтуруп хан болгон
Шахтар кеткен дүнүйө.
Нечен-нечен Афлатун²
Хаким⁵ кеткен дүнүйө
Нече-нече Хатамтай⁴
Сахи⁵ кеткен дүнүйө
Калкка кайры көп тийген,
Байлар кеткен дүнүйө,
Бандага пайда кылбаган
Бахил⁶ кеткен дүнүйө. (66-б.)

↓ Осмоналы кыргыз эли үчүн кызмат кылган адамдардын ысымдарын түбөлүккө тарыхта сакталып калышы керектигин айтат. Башка элдер илимдеги адамдарды өтө жогору баалагандыгын көрүп, аларга суктанат. Кыргыздарда мындай иштин

¹ Вафа – ишеним, токтоолук.

² Мурасал – элчилер, пайгамбарлар.

³ Сахаба – Мухаметтин мусулман динин таратуучу ишенимдүү адамдары.

⁴ Төрт жар – Абубакир, Өмар, Осмон, Али Мухаметтин эң жакын жолдоштору.

² Афлатун – мусулман эли, Платонду Афлатун дегендер.

⁵ Хаким – философ, окумуштуу.

⁴ Хатамтай – мусулман динидеги мифологиялык каарман. Ал ак көңүлдүлүгү менен, ачык колдуулугу менен айырмаланат. Өзүнүн байлыгын жөнөкөй адамдарга таратып жиберет. «Кысса-и Хатамтай» деген чыгарма Орто Азияда өтө кеңири таралган чыгармалардын бири болгон.

⁵ Сахи – боорукер, ачык колдуу.

⁶ Бахил – сараң, ичи тар.

жоктугун көрүп зейни кейийт. «Америка адамдары молдолорду шунчалык ызат кылат, алтын, зыйнат менен жазып, ар бирлерин босогого кадап койолор. Орус болсо унутулмасын деп шаарга, кемеге, заводго ысым койот» — деп, жазат аларга суктанып кыргыз жазуучусу (106-б.). Ал эми Курманжан датка жөнүндөгү орус окумуштууларынын тарыхый эмгектерин өтө жогору баалап: «Курманжан үчүн сүрөттөрүн тартып, ал-жайларынан баян этип, орусча тарых чыгарышты, орус хахимдери. Караңыз, тарых пайдалуу жана керек экен» — деп жазып, тарых илиминин турмуштук маанисин дагы бир жолу баса белгилейт (31-б.). Кийинчерээк Курманжанды да өз ырына кошуп кетет.

Эри өлгөн соң Курманжан,
Кокондун барып ханына,
Даткалыкка жол алган.
Катын да болсо Курманжан,
Бактылуу болду адамдан.
Даткалыктан түшүрбөй,
Ызат кылган эр Шабдан.
Көрсөткөн пайда ар жактан,
Болбоду пайда балдардан.
Жана хахимдерден чин алган,
Ар бир берген жоопко,
Сураган хахим кубанган.
Акылдуу болгон Курманжан,
Кошогубуз түгөнбөс,
Адигине, Тагайдан.

«Шадмания» XIX—XX кылым башында жашаган кыргыз илимпоздорунун, маданий ишмерлеринин, тарыхый адамдардын ысымдарын так атайт. Бул келечекте кыргыз интеллигент-молдолорунун чыгармачылык жолдорун изилдөөдө илимпоздор үчүн бирден-бир документалдуу материал болуп саналат. Китепте медреселерди, мектептерди, орусча гимназияны бүткөн улуттук жигиттердин ысымдары, качан аяктаган жылдары, числolorуна чейин так көрсөтүлөт. Мисалы, Молдо Надыркул медресе «Галияны» 15-апрелде 1914-жылы аяктап кайтып келет. Исхак Молдо ушул эле медресени бүтүрүп, 12-апрелде Уфадан Кыргызстанга кайтат ж. б. Жазуучу кыргыз молдолорунун таланттууларын Америка, Европа элдеринин окумуштуулары менен салыштырат. Мисалы, Чукунун талантына Осмоналы өтө жогору баа берип, анын эгерде шарты болгондо америкалык окумуштуу Эдисондон кем болбостугун ойлоп өкүнөт. Молдо Жаркымбайдын, Сабиттин, Молдо Мухаметалинин, татар мугалими Закир Вагоповдун агартуу ишиндеги эмгектерине да автор баа берип, алардын ысымдарын биздин калк эстен түбөлүккө чыгарбас керектигин эскеретет (49-б.).

«Тарых кыргыз Шадманиянын» экинчи бөлүгү казак элинин этникалык составын изилдөөгө арналат. Орто жүз, кичи жүз, улуу жүз урууларынын келип чыгышын, таралышын

ажыратып жазып берет. Осмоналы Сыдыков мында казактар менен кыргыздар арасында болгон ажырагыс туугандыкты көрсөтөт. Казактар үчүн гана тийиштүү болгон спецификалык көрүнүштөрдү калкытып жазат. Казак эли жөнүндөгү бап улуу махабат жана жылуу тон менен жазылган.

Автор казак-кыргыз элдеринин тилдеринин жакындыгын айтып бүгүнкү бул эки эл, илгери бир калк болгондугун, кыргыз менен казактар бир тууган, эң жакын экендигин этнонимди байланыштар аркылуу конкреттүү көрсөтүп берет.

Осмоналы Сыдык уулу өзүнүн чыгармасында кыргыздар арасында жашап жаткан дунган элинин тарыхына да кайрылып өтөт. Ал Кытай мамлекетинин аларга болгон мамилесин алардын саясий жана социалдык оор абалдарын чагылдырат. Кытайдагы көтөрүлүштөн кийин дунган качкындарынын Нарынга, Кара-Конузга келип, кыргыз башчыларынан жер сурап жаңы Ата Мекен тапкандыгын жылуу сезим менен баяндап берет. Ошентип, Осмоналы биринчи болуп кыргыз адабиятын казак, дунган темаларын алып кирет, адабиятыбыздын географиялык чектерин кеңейтет, элдер достугун чыңдоодо өз салымын кошот.

Осмоналынын кыргыз адабий тилинин өнүгүшүндөгү ролу өзгөчө. Ал биринчилерден болуп чыгармаларын жазууда кыргыз тилинин каражаттарын колдонот. «Атаңызлардын урматы үчүн кам ысмы унтулмаган шекилди, тили да унтулбасын деп назгыз кыргыз тилинде жаздым. Арасында башка тилден хам аз кирди, сөз иретлери келмегенден», — деп, жазат жазуучу чыгарманын тили жөнүндө (123-б.). Жазуучу «нагыз кыргыз тилинде жаздым» дегени, биздин оюбузча байыркы кыргыз адабий тилинин белгилерин көздө туткандыгында болсо керек. Чыгармада орус, араб, перс тилдеринин лексикалары да өтө көп. Бирок биз чыгарманын тил маселесин терең изилдөөнү тилчилер үчүн ачык калтырабыз.

Жыйынтыктап айтканда, Осмоналынын «Тарыхы кыргыз Шадманиясы» кыргыз феодалдарын, бай-манаптарын бир беткей мактап жазган чыгарма эмес. Автордун кээ бир кемчиликтерин карабастан китеп кыргыз тарыхчылары, этнографтары жана адабиятчылары үчүн өтө кымбаттуу жана керектүү эмгек. Ошондуктан окумуштуулар алдында Осмоналы Сыдык уулу нун мурастарынын оң жактарына объективдүү баа берип, туура мушка болгон кээ бир карама-каршы көз караштарын, оң жүгүртүүлөрүн шашпай иликтеп, улуттук адабиятыбыздагы тарыхыбыздагы чыныгы ордун ачып берүү милдети турат. Азыр «Тарыхы кыргыз Шадмания» араб графикасынан бизди азыркы жазуубузга оодарылды. Келечекте бул кызыктуу китеп көпчүлүк окурмандардын, купулуна толооруна ишенебиз.

*Сатыбалды МАМЫТОВ,
СССР Илимдер Академиясынын
Казандагы илимий борборунун аспиранты*

Рухубузду ойлогондо

Ылайым, бу саамкыда кыргыз рухий турмушубуздагы маданият таануу илиминин тегерегинде кыскача ой айткым келди.

Маданият таануу (культурология) илим тармагы башка элдерде эзелтен жазууда калыптанып өнүксө да, а биздин коомдук, рухий жашообузда анын жазмакер өкүлдөрү ХХ кылым жаңырганга гана чыга баштады. Алгачкы маданиятчыларыбыз теориялык ачылышты, философиялык аныктамаларды жарата албаса да, жалпылоо түрүндө болсо да ой жүргүзүүлөрдү биринчи жоромолдоп, иштерди тастыктап жана турмуштук, агартуучулук, тарбиялык иштерди жасашты. Рухий дүйнөбүздө төлбашы делген жазмачы маданиятчылар, агартуучулар Осмоналы Сыдык уулун, Белек Солтоноевдин, Талып Молдонун, Касым Тыныстановдун ж. б. жашаган оор мезгилине көз салып, татаал тагдырын жана баалуу эмгектерин окусаңыз, алар баштарынан канчалык азап-тозокту кечиргенин, асыл-ой максаттардан тайбай, элдик тарых, санжыра, мурасты жыйып, турук ой, ак иштер үчүн, келечек үчүн жан отун бериптир дейсиз. Ошол рухий очогубузга кут сыяктуу тушкөн агалардын өзүнөн мурда улуттун кызыкчылыгын, аброюн бийик кармаган биринчи жосундары, атуулдук, агартуучулук сабактары, бизге доолбас болуп кагылып калды.

Азыркы кыргыз рухий дүйнөсүндө Чыгыш менен Батыштын маданиятын, цивилизациясын, адам, дин, мезгил, философия, чыгармачылык, маданият жөнүндө илимий ой жорутан, адамзаттын акыл ой-сезимин ырааттуу териштирген, улуттук духтун тарыхын, өзгөчөлүгүн жана келечек тагдырын айткан чыныгы агартуучу, маданиятчылары саналуу.

Атаганат, бүгүнкү учурда элибиздин жан дүйнөсүн ойготкон, идеологиясынын, улуттук рухий куттун уюткусун, ажарын ачып чыккан кеңири программалуу жаңыча көз караштагы маданиятчы, агартуучуларга, атуулдарга, үгүтчүлөргө жана маданият жөнүндөгү чыгармаларга ата-журт муктаж учуру.

Азыркы тапта адамдын ой жүргүзүүсү, жашоо маданияты, табиятын таануу талабы жетилип турганда, улуттук рухтун, рухунун зоболосу жаңы багытка түшөрдө, келечекти ойлосо, өткөндөгү жолдор жана тагдырлар кайталанбасын десек, коомдук жашообузда азыртадан маданиятты жана аны таануу илимин жандандыруу, өстүрүү керек. Буга илимий институттарды, коомдорду, маданияттын жана чыгармачыл уюмдардын башын бириктирген, көзөмөлдөөчү, багыт берүүчү топтор, борборлор түзүлүүгө тийиш. Ушундай мыйын кезде, жакында жарыяланган резиденттин маданият жөнүндөгү программасы келечекте улуттун рухий дүйнөсүн жандандырууга олуттуу салым кошот деп тилек кылабыз.

Адам баласы качан өзүнүн ким экендигин толук таанып-

түшүнсө, мүмкүнчүлүгүнө накта көзү жетсе, ой жүргүзүү жашоо маданиятынын асылдыгын сезсе, качан кең аалам дүйнөсүнүн сырын ачса, качан коомдун өсүшүн, цивилизациянын маани маңызын билсе, качан өз элинин философиясын, динин, тилин, чыгармачыл асыл нарктарын түшүнсө, маданият, тарыхын, багытын баркын баалай алса, аземдесе – ошондо гана, анын жабык көзү ачылып, кара курсакты гана ойлогон гөрпөндөлүк кыбырсыган түйшүктөн, түшүнүктөн өйдө туруп, дүйнөсү канип, кайдыгерлик түркөйлүктү, жалкоолукту жеңип (адам ойлонсо гана ойгонот), улуттук кызыкчылыкты алдыңкы орунга кое алат. Ал эми улуттук кызыкчылыкты алып чыгып, азыркы маалда, баарыбыздын ыйык максатыбыз, күрөшүбүз жана чакырыгыбыз болуш керек.

Кеңеш ЖУСУПОВ
“Ала-Тоо” журналынын баш редактору

Карлыгач тарыхчы

Жаңы 1995-жылда кыргыздын туңгуч улуттук жылнаамасы (календары) колубузга тийип, барактап чыгууга ашыктык. Кыргыздын белгилүү инсандары — маданий, адабий, илимий, коомдук, тарыхый, ишмерлери жылнаамада басымдуу орунду ээлегенине ичибиз жылыды.

Бирдин айынын (февралдын) 7синдеги «Агартуучу жана тарыхчы Осмонаалы Сыдыковдун (1875-1942-ж.ж.) туулганына 120 жыл» деген дарек ушул чакан макаланы жазууга түрткү болду.

Улуттук жылнаамага 1-ирет киргенине ыраазы болгонубуз менен кыргыз калайыгы үчүн ушунчалык бир зор эмгек өтөгөн инсандын азыркы доорубуздун мыйзамына шайкеш өз эмгек түйшүгүнө, жүгүнө жараша энчилүү ордун албай эч даярдыксыз өтө кайдыгер белгиленерине бир чети нааразы да болдук.

Мурда календарга кирмек тургай ысымын атоодон айбыгып, калайыкка аттын кашкасындай белгилүү эмгектери да жокко чыгып, ак иштери караланып келген көп инсандар менен тең орун ээлеп келген Осмонаалы Сыдык уулунун 120 жылдык мааракеси ушул жыл ичинде белгилүү даярдыкта өз орду менен өтсө деген сунушубузду айткыбыз келди. Анда ушул күндө чейин эл-журтуна анчалык белгилүү болбой келген таржымалы, баа жеткис иштери жөнүндө учкай тааныштыра өтөлү:

«Мухтасар тарых Кыргызия» аттуу китебинде өзү жана ага бабалары жөнүндө ыр менен жазылган мындай саптар кезигет:

«Жаздым мен бир нечеңди дастан кылып,
Окуган факырыңыз Букар шарыф,
Төртүнчү атам Маматкулдан Болот, Темир,
Кашкасы аттыкындай ар ким билер.

Үчүнчү атам Черикчи эр Темирден,
Экинчи атам Абайылда Черикчиден,
Өз атам Абайылдадан Сыдык Маркум,
Дуга кыл элди бизге, туугандарым.
Агабыз Молла Сабит дин агасы,
Көндүрдү дин жолуна туугандарын.
Агабыз экинчи — Канаат ажы.
Дин үчүн жакилларга (наадандарга) урду камчы»...

Бизге улуу мурас катары Кыргыздын тунгуч тарых китеби аркылуу жеткен анын (бул ыр шыгырларынан мурда өмүр жолуна назары түшкөн чыгышпоздорго тактык киргизген баалуу маалыматтарды алабыз. Алар бул чакан баянда эске алынып жазылды.

Осмонаалы Сыдык уулу (өз аты Кыдык, кийин негедир Сыдыкка айланып кеткен) 1875-жылы азыркы Нарын областынын Кочкор районунун Талаа-Булак айылында туулган. Жети жашынан жетим калып, өспүрүмдүк курагы аталаш агасы Канаат ажынын (1916-жылкы көтөрүлүштө түндүк кыргыздар кан көтөрүп алышкан, Аалы Токомбаевдин «Кандуу жылдар» романына өзүнчө бөлүк болуп кирген, кадимки Ыбыке уулу Канат кан жөнүндө сөз болуп жатат) колуна өтөт. Ага жигити сыяктуу кызмат өтөп, өтө жооптуу, омурталдуу иштерге кол кабыш кылып аралашышы Осмонаалыны жаштайынын чыйралткан. Жогорудагы ырында атаган жакын агалары Молла Сабиттен окуп, алгач сабатын жоет.

Кийинчерээк чоңураак окуу издеп Токмокто Шакир калпада окуп, таза билим (жаарапия, тарых) жаатынан да каныга баштайт.

1899-жылы Үч-Турпан калаасында билимин улантат. Андан айылындагы медреседе эки жылча бала окутуп, каражат топтоп Бухара шаарынан бир жылдан ашык окуйт. Андан Кеминдеги Шабдан баатырдын медресесинен таалым алат. Анткени, анын чоң молдосун Уфадагы жетик билимдүүсүнүн алдырганы чын болчу. Кеминдеги мечитте окушу Шадмания тарыхы китебине даректерди жыйноого өзүнчө эле чыгармачылык лаборатория болгондугу шексиз.

1811-жылы Уфа шаарына келип, бир жылдан ашык окуйт. Ушул жерде Осмонаалынын Эшеналы Арабай уулу менен байланышын айта кеткенибиз оң. Экөө жердеш, жаш жагынан бир аз гана айырма болгон, айылда чогуу окушуп, медреседе чогуу иштешкен. Ишенаалы Константинополь, Казан, Уфа шаарларында мурдараак — 1907-жылдан кыдырып окуп, Мекеге чейин барып зыярат жасап келгендиги Осмонаалынын да ошол жолго үндөгөн, агартуучулук жолго салган. Уфага Осмонаалыдан мурда келип, «Медресе Галияны» бүткөн. (Мүмкүн Осмонаалыны да өзү менен кошо ала барып, ошол медреседе окутса керек).

Молдо Кылычтын (баса ал Осмонаалынын Абайылдадан

тараган өтө жакын бир тууганы) «Кысса-и Зилзалла» казал кириш сөз менен 1911-жылы Уфадан чыгарышы, андан бир жөтпөй «Алифбе ве төтө окуусунун» басылышы Осмонаалыга китеп чыгарууга түрткү болгон. Ал 15 жылча эл аралай жыйн иликтеп, тактап жүргөн Кыргыз урууларынын пайда болу жана таралышы жөнүндөгү санжырасын — «Мухтасар тар Кыргызыасын» 1913-жылы Уфадан китеп кылып чыгаруусу Ишенаалы Арабаевдин сөзсүз таасири болгонун тана албайбы.

Андан соң 1914-жылы ошол эле Уфа калаасынан «Тар Кыргыз Шадманияны» чыгарат. Жыйырманчы жылда Пишпектеги татар мектебинде иштейт. Он жылга жакын дин сабатын ачуу жагдайында көп эмгектенет. 1933-жылы рессиянын капшабына кабылып, айдалып бараткан жери айлакерликте качып кутулат. Текеске чейин жетип, аз тозоктон аман калганы бар. Ал жерде үйлөнүп, бала-бакыра болот. Өзү 1942-жылы Текесте каза таап, ошол жакка коюл Балдары 1955-жылы Кыргызстанга көчүп келишет. Нурия ат кызы жазуучу Эшмамбетовдун жубайы, Гүлбара деген кы Өмүркул Жакишевдин аялы болгон. Кичи кызы Шарифа аз Бишкекте жашайт.

Осмонаалынын китептери Октябрь революциясына чейин Кыргыз тарыхын эң алгач басмага түшүрүп койгондугу нен баалуу. Анын баа жеткис тарыхый мурастары жөнү кыргыздын жана Чыгыштын белгилүү тарыхчылары омок ойлорун айтып, жазып келишүүдө.

Жыйнакка көлөмдүү макаласын арнаган Кытай Эл Респ ликасындагы белгилүү кыргыз тарыхчысы Анвар Байтур Ос наалынын эмгегине төмөнкүчө таасын баасын берген:

«Биринчиден, — деп жазат ал, — мындан эки миң илге тарыхый эстеликтерде тилге алынып, чечилбей келген «Кы гыз» деген улут наамынын маанисин илимий жол менен че берген.

Экинчиден, «Кыргызыя» менен «Шадманияда» Кыр урууларынын санжырасы тунгуч ирет системалуу баяндалга. Үчүнчүдөн, ар кайсы уруулардын аттарынын келип чы шы тууралуу бир катар кызыктуу уламыштарды камтыган.

Төртүнчүдөн, Кыргыз урууларынын аттары жөнүндө ж ган иликтөөлөрү Махмуд Кашгар (XI к.) сыяктуу илгерки ил поздордун изилдөө салтына негизинен окшоп кетет.

Бешинчиден, Кыргыздын бир катар уруулары башка у жана элден келип чыккандыгын баяндайт.

Алтынчиден, Осмонаалы Сыдык уулунун: «Атаңыздард урматы үчүн, ошондой эле (кыргыздын) ысымы унутулба сыяктуу эле тили да унутулбасын деп, нагыз кыргыз тили жаздым...» - дегенин эске алып изилдөөчү анын бул эки эмг чагатай кыргыз жазуусундагы кыргыз тилинде жазылган, де жыйынтыкка келет.

Жетинчиден, Кыргыз элин илим өнөргө үндөгөн, ошон

эле өз доорундагы Кыргыз урууларынын бытырандылыгын, өз ара уруучул кагылышууларын, маданий жактан артта калып жаткандыгын ашкерелеген саптар кезигет».

Анан да Кусеин Карасаевдин жазганына караганда Осмонаалы араб, фарсы тилин жеткилең түшүнүүгө жетишкен имиш.

Акырында айтарыбыз Осмонаалы Сыдык уулунун мурастарын кастарлап, иликтеп, аздыр-көптүр кол кабыш кылышкан Кытайдагы чыгышпоздор: Анвар Байтурга, Ыбырай Айсага, Нооруз Үсөнаалыга, кыргыз илимпоздору Кусеин Карасай уулуна, Тынчтыкбек Чоро уулуна, Мурат Кожобек уулуна, Кеңеш Жусуп уулуна чын дилибизден ыраазылыгыбызды билдиребиз.

*Жумакадыр ЭГЕМБЕРДИЕВ,
журналист, Кыргыз Республикасынын
маданиятына эмгеги сиңген ишмер.*

Киргизский разночинец

Он был не таким как все – и за это его любили друзья и женщины. Он был не таким – поэтому его ненавидели завистники и опасались власти. Он был – и его яркая, стремительная, чуждая обывательскому пониманию жизнь, полностью и без остатка отданная служению своему народу, без всякого сомнения – значительная веха в истории Киргизстана.

Судьба

Осмоналы Садыков родился в 1875 году. Средний сын в довольно обеспеченной кочкорской семье, где ценили обычай предков, но знали цену и хорошему образованию. С семилетнего возраста мальчик жил у родственника - известного сарбагышского манапа - Каната. Тогда же Осмоналы начал свое обучение.

Потом Садыков будет учиться всегда, на протяжении всей своей жизни. Но по иронии судьбы, так и не закончит ни одного учебного заведения. Медресе в Токмаке и Уч-Турфане последовательно изгоняли из своих стен неуживчивого студента. Не за леность и тупость, нет. Свободомыслие и дерзость талантливого ученика были ножом острым для убеленных сединами и окруженных почетом молдо.

И он стал учительствовать сам. Впоследствии, уже после революции, именно педагогическая работа позволила Сыдыкову кормить свою большую семью.

Любовь

Свою большую в жизни любовь - Алтынай, Осмоналы встретил прямо на улице. Будучи вполне взрослым, однажды уже примерившим узы брака человеком. Что уж видел такого этот несправимый романтик в глазах тринадцатилетней босоногой сельской девчонки, беззаботно играющей со сверстницами, один Аллах ведает. Да только пройти мимо не смог. И буквально

через несколько дней сосватал и увез в Кочкорку, а затем в далекий Пишпек.

Своего бесшабашного и талантливому мужа Алтынай любила самоотверженно. Преданная, искренняя, обожающая маленькая женщина рядом с неординарным мужчиной, идущим своим великим путем. Легко ли ей было? Вряд ли. Но она не жаловалась.

Не осуждала, когда Осмоналы, продав все семейное имущество до последней нитки, отправился в Уфу - один из крупнейших исламских центров дореволюционной России издавать на эти средства свои книги. Оставив беременную старшую дочь и жену на попечение родственников - и уехал. Не роптал и потом, когда счастливый автор и книгоиздатель, вернувшись, роздал весь тираж... совершенно бесплатно.

Труды

До наших дней дошли лишь две книги Осмоналы Сыдыкова: «Краткая история кыргызов», изданная в Уфе в 1913 году и «История киргизского раздолья», появившаяся на свет годом позже. Эти книги - первые и единственные исторические сочинения киргизского автора, изданные до революции. Написанные на чистейшем киргизском языке даже (по утверждению известного ученого, профессора К. Карасаева) с сохранением особенностей диалекта. Труды были изложены арабской вязью. Приведенные в них факты, воспоминания аксакалов, исторические предания Сыдыков собирал на протяжении 15 лет, путешествуя по самым отдаленным аймам и кишлакам.

Достоверно известно, что была еще одна - самая первая книга Сыдыкова, по всей вероятности написанная несколькими годами раньше «Краткой истории» и «Раздолья», однако ни сама книга ни ее название не сохранились.

В последние годы жизни, на чужбине, вдали от семьи и детей, Осмоналы собирает материалы и готовит к изданию еще одну книгу об истории киргизов. Однако после смерти писателя в Синьцзяне все документы и рукописи были изъяты, их след пропал.

На родине же все уникальные и исторические исследования были признаны буржуазно-националистическими, идеализирующими родоплеменное устройство и внеклассовость киргизского общества, а их автор назван носителем идеологии байманапства и пантюркизма. Обе книги вплоть до 1989 года пролежали в спецхране республиканских библиотек, строго запрещенные для чтения.

Семья

В 1931 году Сыдыкова арестовали по обвинению в связях с манапом Канатом, одним из руководителей восстания 1916 года. Следствие по архиважному делу «врага народа» было передано в Ташкент. Туда же этапировали и Осмоналы. Узнав

об этом, Алтынай оставляет девочек под присмотром старшей семнадцатилетней Нурии, и следует за супругом. Абсолютно неграмотная, не владеющая никаким языком кроме родного, она отправилась в путь почти без денег и долго скиталась по Узбекистану, но все же нашла своего любимого. Счастье длилось всего десять деньков. Из Ташкента муж убегает с помощью тюремного начальства в Ош. Больше Алтынай не увидела Осмоналы. Но всю свою долгую жизнь, а умерла она в 1972 году, будет верна лишь ему — единственному.

Осенью 1931 года, убив конвоира, Сыдыков через заснеженный перевал пешком, в одиночку, без теплой одежды и еды уходит в Китай. Потом были только письма. От него - к ней. Редкие, полные боли и отчаяния. Как там девочки? Учи их, пусть получают образование. Береги их. Спустя несколько лет Осмоналы просит у Алтынай разрешения жениться еще раз. В чужой стране выжить трудно, почти невозможно. Невозможно и вывезти к себе семью. Она благословляет...

Как трудно приходилось ей самой - не знал никто. Старшую девочку - Нурию как дочь врага выгоняют из института. Младшенькая Ултай и средняя Шарипа, пока мать была в Ташкенте, болевают оспой. Выживает лишь трехлетняя Шарипа. Потом она теряет еще одну дочь - умничку, золотую медалистку Бурул.

Но указания мужа Алтынай выполнила. Средняя дочь - Гульбара закончила Московский театральный институт ГИТИС. Она стала первым кинорежиссером Киргизстана по дубляжу. Шарипа тоже получила высшее образование. Работала учительницей в школе, потом в библиотеке им. Чернышевского. Ее первой в Киргизстане наградили в 1973 году медалью Крупской. Разработанные ею методические и библиографические пособия по литературе, искусству и языкознанию и теперь активно используются.

Осмоналы Сыдыков умер от лейкоза крови в 1940 году в безвестности. Первый киргизский историк и разночинец.

*Светлана ПЛОСКИХ,
«КП» в Киргизии №28(266) 16 июля 99*

КОРУТУНДУ ОРДУНА

I

19-кылымдын аяктары менен 20-кылымдын баштарында Европа жана башка элдер үчүн узак замандан бери сыр болуп келген кыргыз улутунун тарыхы, этнографиясы, тил-жазуусу жана салт-санаасы жогорупталык (географиялык) орду сыйактуу маселелер бу элдер илимпоздорунун көңүлүн бура баштады. Алар жогорку абалдар жөнүндө бир кыйла кымбаттуу маалыматтарды жарыйалашкан болсо да, кыргыз элинин «сырын» айрыкча алардын бир канча миң жылдардан бери уланып келе жаткан коомдук түзүлүшү, кыргыз урууларынын келип чыгышы менен алардын сөөк муундаштык байланыштарын чечип бере албады. Мына мындай «сырды» туңгуч ирет системалуу түрдө чечип берүүгө кадам таштап, кымбаттуу материалдарды ортого койгон киши колубуздагы ушул китептин аптору кыргыз улутунун ичинен чыккан атактуу санжырачы Осмонаалы Сыдык уулу болду. «Кыргызыйа» менен «Шадманыйа» болсо мына ушундай кымбаттуу материалдардын бир жыйнагы.

Биз азырынча санжырачынын бу эки китепте өзү жөнүндө жазгандарынан башка толук маалыматка ээ эмеспиз. Санжырачынын бу маалыматтарына караганда, ал кыргызды сарбагыш уруусунан болуп, өз заманында Орто Азиянын дин борбору болгон Бухара медресесинде окуган. Кийинчерээк кыргыздын ар кайсы уруулары ичинде 15 жыл текшерүү алып барып, көптөгөн биринчи кол материалдарды топтогон. 1901-жылы Кашкарга келип, 8 ай туруп, Жунго (Кытай) кыргыз урууларынын авалын ээлеген. Демек ал ошондой жапалуу эмгектери аркылуу «Кыргызыйаны» жана анын толуктаган нускасы «Шадманыйаны» жазып чыккан.

Аптор бу эки китепти качан баштап, качан бүтүргөндүгү жөнүндө эч кандай маалымат берген эмес. Бирок бул эки китепти байандаган кээ бир тарых окуялары эң кийинки уруулардын наамы, адам аттары сыйактуу материалдарга негизделгенде «Кыргызыйа» 1901-жылдан баштап жазылып, Чаррусийанын аскер бийлөөчүсү полковник Шабдандын өлүмүнөн (1912-жылы 28-март) кийин бүтүрүлгөн. Ал эми, «Шадманыйа» болсо 1915-жылы бүтүрүлгөн. Аптор бу эки китепти жазуудагы максат, себептери жөнүндө токтолуп «биздин кыргызга тарых жазуучу адамы жок болгон үчүн, кыргыз кырк кыздан деп шайхы Мансурдун бир нечен акылга макул болбогон икаятларын келтирген. Көрпө-тери алдап алуучулардан сөздөрү жаным өтүп, он беш жылдан бери аңтарып, текшерип, эки жүз миң кыргыздын ата-бабаларын таратып да Адам алейсаламга жеткирдим» — деп жазган. Демек аптор бу эки китепти негизине башкалар тарабынан кыргыз элине «жаңылган кырк кыз» аңызына сокку берүү үчүн жазган.

II

«Кыргызыйа» менен «Шадманыйа» өз көлөмүнүн тарлыгы, мазмунунун кыскалыгына карабай, кыргыз тарыхындагы бир канча маңыздуу маселелерди ортого койгон.

Биринчи, мындан эки миң жыл илгерки тарых эстеликтеринде тилге алынып чечилбей келген «кыргыз» деген улут наамынын маанисин илим жолу менен чечип берген. Ал бу эки китепти кыргыздын түпкү атасы «Угузхан» деген хан болгондугу. («Кыргызыйа» 18-бет) «кыргыз» деген наамдын Угузхандын 24 небиресинин ичиндеги бир адамдын наамы экендиги, ошондой эле «кыргыз» деген наамдын «кыргыз» деген сөздөн келип чыккандыгы, мунун «талаа Адамы кыргыз адамы» деген мааниси билдиргендиги («Шадманыйа», 230-бет) сыйактуу эки түрдүү маалымат берген. Аптордун бу маалыматтары кыргыздар үстүндө атайын изилдөө алып барган башка илимпоздордун жазма эстеликтерине негизинен окшоп кетет. 17-кылымда жашаган Харазим жаңы тарыхчы Абулгазы Баадурхан (1605-1646-жылдар) өзүнүн «Тарыхы шежереј түрки» деген чыгармасында «кыргыз» деген наамды жогорку санжырачыга окшош Угузхандын 24 небиресинин бири кылып көрсөтүп келип, «Угузханның кыргыз ысымлы бир небиреси бар эди, (кыргыз) шуниң насилден эди. Бу вактыда кыргыз насилден кишилер азду. Мугулдан, татардан вэ гайри уруглардан айванлардан асырамак үчүн от, суу излеп кырыз йуртуна барып отуруп кыргыз ысымыны кетермишлердур. Өзлери кайсы уругдан икенлерин билелер» — («Тарыхы шежереј түрки». 1825. Казан басмасы, 18-28-беттер) - деп жазган. Татар тарыхчысы Мурат Ремзи араб тилинде жазылган «Талфыкул Ахбар» деген китебинде: «Кыргыздар тегинде Угуз хандын урпактарынан болгон түрки урууларынын ичиндеги чоң бир эл болсо керек, же болбосо Угузхандын жакындары, же болбосо анын башчыларынан тараган бир эл болсо керек. «Гуз» деген сөз «угуз» сөзүнүн кыска айтылышы болуп, алар ислам жылнамасынын 5-кылымдарынан (жаңы эранын 10-кылымы) илгери ислам журтуна келишкен... жана «кыргузы» деп аталган. Бу кырда жашаган адамдар деген мааниде болот. Эгер бу наам мындайча болсо, «кыргыз» деген сөз «кыр талаада жашаган гуз адамдары» деген сөздөн келип чыккан болот» (Талфыкул Ахбар - 1 том, 256-бет) — деп жазган. Түрк илимпозу Нажип Асим «Түрк тарыхы» деген чыгармасынын 1-томунда «угуз-гуз» деген сөз байыркы Түрк тилинде «өзөн», «агын суу» деген мааниси билдире турган «өгүз» деген сөздөн келип чыккан болсо керек, мындай болгондо «кыргыз» деген сөз «кырк-өгүз», «кырк-гүз» деген сөздөрдөн өзгөрүп келген болот. «Кыр-өгүз» деген сөз «кыр-өзөнү» «кыр суусу» деген мааниде. Кыргыздардын бу наамы алардын эң байыркы замандарда жашаган мекендери — Энесай. Анкыра Муран (Ангара) өзөндөрүнүн кең жайыктарында жашагандыгы менен тыгыз байланыштуу. Ал эми байыркы замандагы көптөгөн

уруулардын наамы алардын өздөрү жашаган жер-мекендеринин наамы менен аталган» (Түрк тарыхы. 1898, Стамбул басмасы 1-том, 120-бет) — деп жазган.

Ал эми кыргыз урууларынын ичинде да кыргыздарды «Кыргызбай» деген адамдан таралгандыгы жана «кыр-угуз» «кыр-өгүз» деген сөздөрдөн келип чыккандыгы жөнүндө бир канча аңыздар бар. «Кыр-угуз» деген аңызда кудум эле жогорку материалдарга окшош кыргыздын түпкү атасынын Угузхан деген адам акендиги, анын чоң айалынан 6 уул, кичүү айалына 4 уул туулгандыгы, булардан түрк, уйгур, карлук, печенек, башкырт, казак жана башка түрки тилиндеги урууларды таралгандыгы, кыргыз да Угузхандын бир урпагы экендиги алардын Угузхандын ордосунун түнү баргандыгы, кийинче аларды мунгул менен татарлардын «кыр-угуз» (кырда жашаган угуздар) деп аталгандыгы, «кыргыз» наамынын так ушул «кыр-угуз» сөзүнөн келип чыккандыгы айтылат.

«Кыр-угуз» аңызында болсо байыркы заманда ааламды түндүк жагында эки чоң тоонун болгондугу. Ал тоолордун биринен он өзөн жана биринен отуз өзөн агып чыгып, түндүктөгү бир чоң деңизге куйула тургандыгы он өзөндүн бойунда жашагандардын «он уул», отуз өзөндүн бойунда жашагандарды «отуз уул» аталгандыгы, булардын бардыгы кошулуп «кыр-өгүз» (кыр жана өзөндүн бойунда жашагандар) деп аталгандыгы, замандардын өтүшү менен «кыр-өгүз» аталган бул элдин наамынын кыскартылып «кыргыз» деп аталып калгандыгы азыркы кыргыз элинин «ичкилик» жана «отуз уул» деген белгилер ушундан калгандыгы жөрөмөлдөнөт. (Жунго аз сандуу улуттар адабияты. Хунан эл басмасы, 1983-жыл. 317-319 беттер).

Эми кыргыз «кырк кыз» деген сөздөн келип чыккан деген жалаага келсек, жаңы эранын 1370-жылдары чамасында Суңдун Иан жагынан жазылган «Йуен тарыхы» деген китепте жана чагытай тилинде жазылган «Дивани мансур» деген китепте «кыргыз» деген сөздүн «кырк кыз» деген сөздөн келип чыккандыгы жана кыргыздын түпкү атасынын шайхы Мансур Аллаж деген киши экендиги (Йуен-тарыхы. Кыргыздар) айтылган. Ишенчиликтүү тарыхы материалдарга негизделгенде, шайхи Мансур Аллаж жаңы эранын 858-жылы Ирандын Тур деген шаарында туулган. Бала күнүндө кебез атуу менен күн өткөргөн. Кийинче ислам дини тонуна оронуп алган тарыхатчы (сопулар) менен тыгыз байланыш жасап, алардын чектен ашкан идеяларын кабылдайт. Мекеге барып ажы тооп кылат. 908-жылы Мекеден Бадатка келип, сопулук караштарын таратып «минел ак, нинел ак» («Диваны Мансур». Кол жазма нускасы), («Алла деген мен мен деген Алла») деп жарыйалагандыктан, 911-жылы араб Аббасыйа халифасы зынданга салып, 922-жылы өлтүрүлгөн. Кийинки сопулар аны «шейит олуйа» деп атап баш урушат.

17-кылымдын баштарында Орто Азия жана Шиңжаңдагы падышалыктар жагынан чектемеге жолуккан сопулар кыргыз райондоруна жашырынышат. Бу доордогу сопулардын эң чоң олуйасы болгон Кожо Ыскак деген киши кыргыз уруулары ичинде дем салып, куран окуп чоң атакка ээ болуп жана Шайхы Мансур Алладжын көз караштарын таркатат. Ошону менен бирге алар Шайхы Мансур Алладжы «кыргыздын атасы» деп ойдуруп, муну кыргыз санжырасына сиңдиришет. Муну менен «кырк кыз» аңызы тарайт. Кыскартып айтканда «кырк кыз» деген бу аңыз «андай түстө, кандай мазмунда болбосун, ал эч качан «кыргыз» деген маанини бере албайт!

Экинчи, «Кыргызыйа» менен «Шадманийада» кыргыз урууларынын санжырасы системалуу байандалган. Санжырачы Осмонаалыга чейин көптөгөн изилдөөчүлөр бу маселеге көңүл бурушкан болсо да, алар кыргыздардын тарыхтагы кээ бир урууларынын наамы, көчмөнчүлүк менен жүрүшкөн мекендери, дини ишенимдери, салт-санаасы, оозеки адабийаты сыйактуу маселелерин анча-мынча тилге алуу менен эле чектелишкен. Ал эми санжырачы Осмонаалы болсо бу уруулардын кан-сөөк байланыштары, муундук тармактары, туракташкан орундары жана алардын түтүн саны, ошондой эле алардын атактуу уруу башчылары, тарыхта өткөн атактуу жекелердин өз эли үчүн иштеген кызматтары, алардын туулган же каза болгон жылдары сыйактуу бир канча маңыздуу маселелерин байандаган. Булардын ичинде кыргыз элинин «отуз уул» менен «ичкилик» деген эки чоң тармагынын «отуз уул» тармагы айрыкча «отуз уул» тармагынын «оң» жана «сол» деген эки канаты ичиндеги «оң» канатына таандык уруулардын кан сөөктүк байланыштары өтө анык жана кең байандалган. Бу албетте санжырачы Осмонаалынын оң канат ичиндеги Тагайдан тараган Сарбагыш уруусуна келип чыккандыгы менен тыгыз байланыштуу.

Илгерки илимпоздор менен сайакатчылардын көпчүлүгү кыргыздын оң канаты жөнүндө токтолгондо андан Адигине менен Тагайдан тарагандыгы, ал эми, «Тагайдан болсо солто, сайак, сарбагыш, бугу багыш, черик, моңолдор сыйактуу жети уруунун таралгандыгын жазышкан. (Кыргызстан тарыхы, 1-том, 1956-ж; Совет калкынын этнографиясы, 1958-ж., Москва, 1989-бет). Бирок санжырачы Осмонаалы молдо болсо Тагайдан Богорстон, Бойлон, Кылжырдан (сарбагыш) турган үч чоң уруунун таралып чыккандыгын, Солтонун Богорстондон тарагандыгын, кылжырдан Дөлөс менен бугунун (Орозбакты) таралгандыгын көрсөткөн. Ушуну менен бирге эле Койлондон жедигер уруусунун келип чыккандыгын жазган. Изилдөөчүлөрдүн эстемелеринде болсо Жедигер Тагайдан таралган чоң уруулар катарында болбостон, балким майда уруулар катарында эле тилге алынган. Демек Осмонаалынын бу санжырасы кыргыз салтындагы муундаштык байланыш үчүн эле эмес, балким кыргыз коомунун түзүлүшүн изилдөө үчүн да эң кымбаттуу материал болуп саналат. Мын-

дай абал «Кыргызыйа» менен «Шадманийада» тилге алынган барлык эл жана урууларда кездешет.

Үчүнчү, санжырачы Осмонаалы ар кайсы уруулардын наам дарынын келип чыгышы жөнүндө да өтө кызык этнографийалык аңыз, жомокторду ортого койгон. Маселен, Орозбакты балдарынын бугу аталышы энелеринин башында мүйүзү болгондугуна болсо, мойну кылжыр болгондугунан Сарбагыштын кылжы аталгандыгы, сайак—кыргыз тилинде ар кайда жүрө берүүчү деген сөз болгондуктан Сайак уруусу аталгандыгы, Жанкороз дун жасанып жүрүшүнөн жанкороз аталгандыгы, анын азык түлүгүн артынып жүргөн баланын азык уруусу аталгандыгы сыйактуу көптөгөн аңыздар айтылган. Демек «Кыргызыйа» менен «Шадманийада» көрсөтүлгөн көптөгөн уруулар наамынын келип чыгышы жөнүндөгү материалдар изилдөөчүлөр үчү табылгыс кымбаттуу материалдар болуп эсептелет.

Төртүнчү, санжырачы Осмонаалы жана да көптөгөн эл аңыздарына негиздешип кыргыздын кээ бир урууларынын наамы жер-жай наамдары менен аталса, кээ бир жер-жай наамдарынын уруулардын наамы менен аталып калгандыгы ошондой эле кээ бир уруу жана жер-жай наамдарынын тарыхтагы бирер окуяларга байланыштуу экендигин байандаган. Маселен «катаган», «карабуурул», «тору айгыр», «үч сур», «жорго» «жоргонун бели», «байталчы» сыйактуу наамдардын кандайчы болуп кээ бирлеринин жер-жайдын, кээ бирлеринин урууну наамы болуп калгандыгы айтылган.

Санжырачы Осмонаалы молдонун бу жазгандары илгерки илимпоздордун изилдөөлөрүнө негизинен окшоп кетет. Маселен түрки тилиндеги уруктардын атактуу илимпозу Махмут Каш кари өзүнүн «Дивани лугатит түрк» деген чыгармасында кыргыздарга таандык болгон мундуз, аргын, азык, уйшун, шүтүк багыш, кыпчак, черик, тегит, бугу... сыйактуу урууларды наамы үстүндө токтолуп келип «мундуз-агын суу», «аргын узундугу жарым гез, чычкан тибиндеги бир жаныбар», «азык адашкан» деген мааниде экендигин жазган. («Дивани лугатит түрк». Негизги нускасы, 97—137—427-беттер).

Бешинчи, санжырачы Осмонаалы кыргыз ичиндеги бир канча уруулардын башка улут жана элден келип чыккандыгын байандайт, мисалы: сарбагыш солго уруулары ичиндеги «жети кул» тармагы жөнүндө токтолгондо алардын кай бирлерини уурудук кылып колго түшүп, катынча калыңга берилгендиги, кай бирлерини калмактан, кай бирлеринин казактан түшкөндүгү («Шадманийа» 233 бет) байандалат. Мындан башка жана «ормон кут», «моңголдор»... сыйактуу уруулардын да башкы улуттар менен муундаштык байланышта экендиги сүйлөнгөн Мына бу материалдардан караганда санжырачы Осмонаалы бир улуттун эзелден эле сап кан, сап муундан келип чыкпагандыктай чындыкты бир чама түшүнгөн.

Алтынчы, Осмонаалы бу эки китептин тили үстүндө ток

толуп, «Атаңызлардын өрмети үчүн хем исмы унутулмаган шекилди тили да унутулмасун деп, нагыз кыргыз тилинде йаздум, арасында башка тилден хем аз кирди» (Шадманыйа. 236-бет) — деп жазат. Жыйынтыктап айтканда «Кыргызыйа» менен «Шадманыйа» жаңы эра 20-кылымынын 30-жылдарына чейин плантылып келинген эрте заман чагатай кыргыз жазуусундагы кыргыз тилинде жазылган.

Тарыхы маалыматтарга негизделгенде кыргыздар өз тарыхында байыркы кыргыз жазуусу (Орхун-Энесай түрк жазуусу.-Бул жазуу «Курькан жазуусу», «Сибирия жазуусу» деген наамдар менен да аталат), чагатай кыргыз жазуусу, славийан кыргыз жазуусу чагатай жазуусуна негизделип өзгөртүлгөн кыргыз жазуусу сыйактуу жазууларды колдонгон. Азыр чагатай жазуусуна негизделип өзгөргөн кыргыз жазуусун колдонууда. Бу жазуу кыргыздар ислам динин кабылдаган соң иштелиген.

«Чагатай жазуусу» дегенибиз жаңы эранын 13-кылымынан баштап, араб-парсы жазуусуна негизделип барлыкка келген бир жазуу болуп, изилдөөчүлөр жагынан Чыңгызхандын экинчи уулу Чагатай (1242-жылы каза болгон) хандын наамы менен аталган. Анткени Чагатай хан жаңы эранын 1227-жылынан баштап азыркы Шинжаң району, Орто Азия жана башка жайларды башкарган, 14-15-кылымдарда чагатай жазуусу уйгур, өзбек жана башка улуттардын ичинде жалпы бир жазуу түрүндө кең калыпташкан. Тийаншан кыргыздары да так ошол доордон баштап өз тилинин лексикалык жана этимологиялык эрекчеликтерине негизделип, Шинжаң ошондой эле Орто Азиядагы түрк тилинде сүйлөшө турган башка улуттар менен бир катарда чагатай кыргыз жазуусун колдонгон. Ал эми «Кыргызыйа менен «Шадманыйа» болсо так ушул жазууда жазылган кыргыз адабий тилинин эрекчелигин көрсөткөн. Биз мындай эрекчеликти 17-18-кылымдарда так ушул жазуу менен жазып калтырылган хан, султан, бий жана манаптардын буйруктары, өз ара жазышкан салам каттары, жер, мал чарба жөнүндөгү өжеттөрү, күмбөз-мүрзөлөргө орнотулган таштардагы эстеликтерден, ошондой эле 19-кылымдын кийинки жарымында жазылган «Манас», «Семетей», «Курманбек» сыйактуу эпос жана дастандардын барчаларынан да ачык көрө алабыз. Бирок ал кездеги кыргыз адабий тили бүгүнкүдөй бирликке келип калыпташкан орток адабий тилибизде да кээ бир жетерсиздиктердин сакталып жаткандыгына окшош эле жердик диалекттер (негизинен уруу тилдери) таасиринен кутулуп кала албаган. Мындай болушу да мүмкүн эмес, албетте. «Кыргызыйа» менен «Шадманыйанын» өз нускасында тыныш белгилерине көңүл бурулбаган болуп, бу эки китепте тыныш белгилери негизинен жок. Ошондуктан бу китептердин транскрипсийаланган ушул нускасындагы тыныш белгилер басмага дайындагандар жагынан койулду.

Жетинчи, санжырачы Осмонаалы бу эки китебинде, айрыкча «Шадманыйанын» кириш бөлүгүндө берген 330 саптан артык

ырында ошол доордогу кыргыз урууларынын бытырандылыгы уруучулдугу, уруулар арасындагы кан төгүүчү согуштарды кыргыз элинин маданийат жактагы бечелдиги жана кыргыз коомунун калактыгы сыйактуу маселелерди жашырбастан ачып таштап, буларга себепчи болгон негизги маселелерди да өз караш боюнча жыйынтыктаган, муну менен бирге эле жана ал кыргыз элин илим-өнөргө үндөгөн. Демек, аптор кыргыз коомунда сакталган түрдүү жаман жоруктардын зыйанын бир кыйла жакшы түшүнгөн. Осмонаалынын бу көз караштарын өзү жашаган доордун тарыхы чектемес, өзүнүн идеялистин караштары сиңдирилген болсо да анын кээ бир үгүттөөлөрү социалисттик төрттү замандаштырууга кадам таштап жаткан бүгүнкү кыргыз эли үчүн да өтө зор маңызга ээ. Анткени өз улутунун жетерсиздигин түшүнбөгөндүк, аны атайлап жашырмандык, же болбосо өз улутунун замандын талабына каршы болгон жаман адаттарын мактагандык болсо, ар качар өз улутунун жакшы тараптарын көктөн жерге ургандык, өз улутунун белине балта чапкандык болот. Жыйнап айтканда Осмонаалынын бу эки китебинин эрекчеликтери өтө чоң.

III

«Кыргызыйа» менен «Шадманийада» жана бир канчалаган жетерсиздиктер да бар.

Биринчи, бу эки китепте кыргыз урууларынын келип чыгышы жөнүндө бир кыйла илимдик маңызга ээ материйалдар ортого койулган болсо да, жана эле салттык санжырачылык чектемесинен абдан ажырап чыга албаган. Айрыкча, анын кыргыздардын түпкү атасы жөнүндөгү маалыматтары бүтүндөй илимий маңызга ээ эмес. Анын үстүнө бу материйалдарга кээ бир идиалисттик караштар абдан сиңдирилген. Ошондой эле кыргыздардын түпкү атасы жөнүндөгү материйалдар менен алардан таратылган чоң бөлүктөр, канат жана тармактар жөнүндөгү материйалдар ортосунда кээ бир кайчылыктар да бар.

Экинчи, Осмонаалынын китепте жазган үгүт-насыяттары менен ырларына караганда ал 19-кылымдын экинчи жарымын да майданга келип, 20-кылымдын баштарында эң күчөгөн «жандитчилердин» кыргыз ичиндеги өкүлдөрүнүн бири болгондуктан элди тең кана «маданийат менен куткарууну» эле ойлойт. Бирок бу маданийатсыздык — калактыктын түпкү себеби болгон Чаррусийанын оторчулдук сайсаты менен кыргыз феодалдарынын феодалдык зордук-зомбулуктарын таамай ачып көрсөтө албаган. Ал калың кыргыз эмгекчилерин жамандабаган болсо да, бирок Чаррусийанын аскер бийлөөчүсү Шабдан сыйактуу кыргыз феодалдарын, бий, манаптарын мактап көкөлөткөн. Ал элдин сайасы жактан ойгонушуна үгүт бербей эле калбастан, тескерисинче, өзү жашаган доордогу эмгекчилердин сайасы көңтөрүштөрүнөн оолак калган. Же болбосо мындай

көңтөрүштөрдүн гана калың кыргыз журтчулугун чыныгы боштондукка жеткизип, алардын маданийатсыздыгын түптөн жойуу үчүн даңгыр жол ача тургандыгын түшүнбөгөн. Ал түгүл ырларынын кээ бир жерлеринде мындай көңтөрүштөргө жамаң көз менен караган тараптары да жок эмес. Бирок марксизм-ленинизм жана Мавзедун идеясынын тарыхый материйализм өлчөмү бойунча караганда санжырачы Осмонаалынын мындай көз караштарын тек гана анын өзү жашаган доору, өзүнүн Шабдан сыйактуулар менен болгон жеке байланышы жана анын коомдук орду белгиленген. Ошондуктан анын бу эки китепке сиңирген бардык эмгектерин баалаганда, анын жакшы жактарына да көз жумбастыгыбыз (жогоркудай жетерсиздик жана каталыктарын да этек астына албастыгыбыз) тийиш. Анткени, марксизм бизге тарыхтагы жекелерге баа бергенде аларга биз бүгүнкү күндө ойлогон ойлорубуз бойунча эмес, балким алардын өзүнөн илгерки тарыхы жекелерге караганда кымбаттуу эмгек жараткандыктарына карай баа беришибиздин керектигин үйрөтөт. Жалпылаштырып айтканда, санжырачы Осмонаалы жагынан жазылган «Кыргызыйа» менен «Шадманийа» өзүнүн жогоркудай кээ бир жетерсиздик жана каталыктарына карабай биздин байыртан бери башталган кыргыздардын коомдук түзүлүшү, кыргыз урууларынын келип чыгышын жана алардын бөлүнүшү жана саны, жограпийалык орду, салт-санаасы сыйактуу маселелерин изилдөбүз үчүн кымбаттуу бир материйал болуп саналат.

Анвар БАЙТУР,
“Кыргызийа” жана “Шадмания” жөнүндө. –
Кыргыз маданияты, 1991 № 12, 21-март, 10-11-б.
БЕЙЖИН

Жети ата схемасы

Жети ата

1. Учуге
2. Маматкул
3. Темир
4. Черикчи
5. Абайылда
6. Кыдык
7. Осмоналы

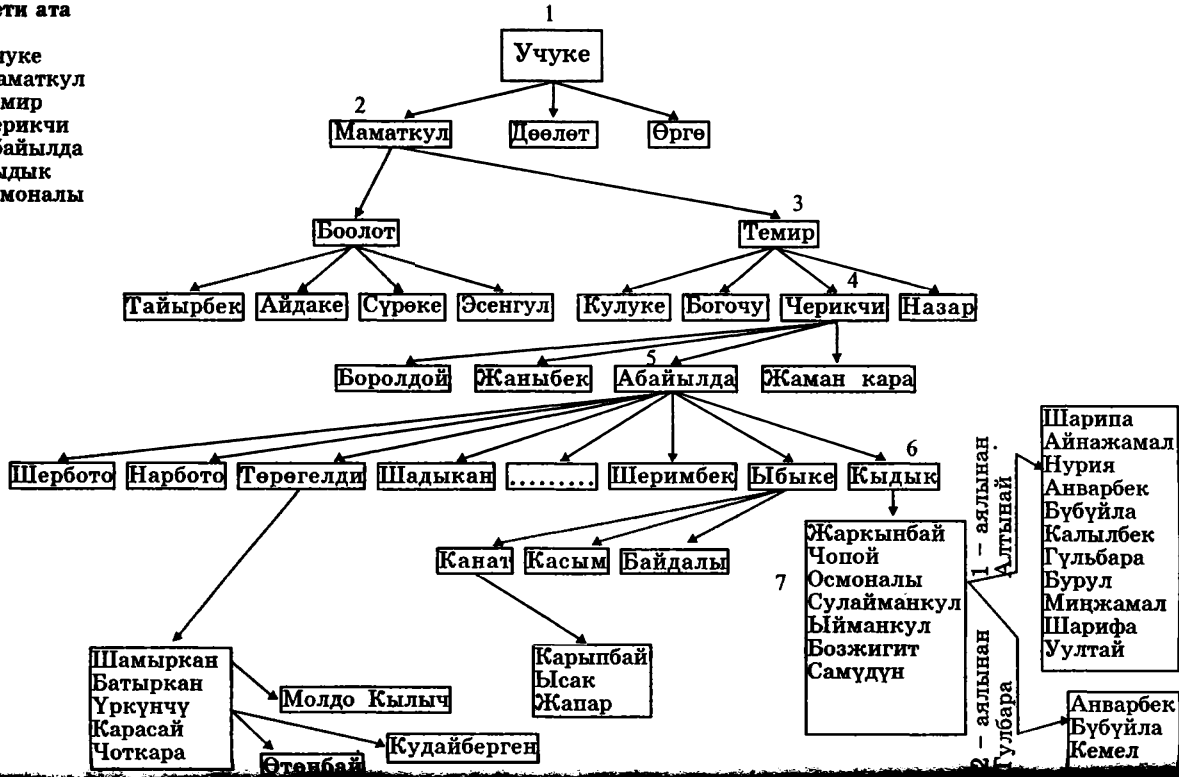


Фото-суреттер баяны

Фото – сурет № 1



Осмоналы Сыдыков

Осмоналы Сыдыков Тяншандын Кочкор районундагы (Абайылда болушу, «Кызыл-Дебе айылы») «Дөң-Арык» айылында жарык дүйнөгө келген. Анын өмүрү санжыра чогултуу (жыйноо), тарых жазуу жана агартуучулук кесип менен өткөн. ✓



Суретте солдон оңго карай: апам, алдында олтурган мен - Шарифа, анан атам, таянып отурган эжем - Бурул, катарында отурган атамдын бир тууган иниси - Самүдүн байке, туруп тургандар эжелерим Гүлбара жана Нурия.

Суретке бакыт менен таалайдын, ынтымак менен ырыскынын уясындай болгон бир үй-бүлөнүн бейкут жашоосунун бир көз ирмеми чагылдырылган. Бул үй-бүлөдөгүлөрдүн эч кимиси арадан 2-3 жыл өткөндөн кийин, орду толгус кайгыга кабылаарын, аларды «кара булуттар» каптап келерин билише элек эле...



Сүрөттө – апам Алтынай Ботбаева

~ Жумгалдын саяк ичиндеги Жараш деген уругунун белдүү бардар ажысы Ботбай дегендин кызы. Кызыгы, тагдыр буюруп, «а» деген арипти тааныткан жыйырма беш жаштагы молдоке-мугалими (Осмоналы), он үч жаштагы өзү окуткан кызды (апамды) Жумгалдан Кочкорго ала качып кетет экен...

...апамдар баш кошуп, жашашкан отуз жыл ичинде он балалуу! 8 кыз, 2 уулдуу болушуптур.

Атам камалганда апам үйдө төрт кызы менен калат экен. Ал эмг эки улуу эжелеримдин турмуш күтүп калган кездери болот...

Апамдын көргөн күнү, тарткан азап – тозогу, башынан кечирген оор жокчулук күндөрү, өзүнчө жазылуучу узун сабак кеп...

Эң эмгекчил жана боорукер апам карылык курагында да кайратынан жазбай, аддан-күчтөн тайбай, бир да күн сыркоолоп төшөктө жатып калбай, сексен алты жаш курагында көз жумуп кете берди...

Фото – сүрөт № 2



Айнажамал Осмоналиева жана Зейнеп Сыдыкова

Сүрөттө: эжем Айнажамал (солдон оңго) атабыздын карындашы Зейнеп эже менен. Мен Айнажамал эжемдин кат-сабаты кеч жоюлганын, турмушка эрте чыгып кеткени жөнүндө жогоруда айтып өтгүм.

Айылда, барган жеринде көптөгөн жылдар бою жашап, жашы ортолоп калган кезинде, жездебиздин көзү өткөндөн кийин гана шаарга (Фрунзеге) биздин жаныбызга эки уулу менен көчүп келет. Алган билими жок эжемдин эмгек жолу заводго (физприборлор) жумушчу болуп киргенден башталган. Шайыр жана тамашакөй эжем: «билимим болгондо бир чоң кызматкер болмокмун, мурдум ого бетер барбайып» деп бизди күлдүрчү.

Ден соолугу чың, эмгекчил жана кайраттуу эжемдин эс тутуму мыкты эле. Айыл турмушунан кызыктуу аңыз аңгемелерди жана да санжыра, уламыштардан кеп салганда, биз муюп олтуруп угар элек. Ошол заводдо иштеп жүрүп, үйлүү болуп, дурусураак пенсия алып, ардактуу дем алууга чыккандан кийин да колунан иш түшкөн жок. Атамдын жашынан бир аз өтүп барып көз жумду.

Эжемдин небере-чөбөрөлөрү азыркы убакта Бишкек шаарында, Кеминде жашапат. Россияда иштеп жүргөндөрү да бар.

Фото – сүрөт № 3



Касымбек Эшмамбетов жана Нурия Сыдыкова

Драматург жана котормочу К. Эшмамбетов Сары-Өзөн Чүйдүн Орто Алыш айылынын кулуну. Чыгармачылык башаты тээ отузунчу жылдарга барып тажалат. Анын калеминен нечендеген аңгемелер, пьесалар жана балдар үчүн жазылган жомоктор жаралган. Бир эле «Сарынжы» пьесасы 1939-жылы Кыргыз басмасынан бир нече жолу басылып чыгуу менен бирге 1959-жылы Москвадан «Искусство» басмасынан жарык көргөн.

¹Чыгаан котормочунун калеминен орус жана чет эл жазуучуларын чыгармалары кыргыз тилине которулган.

Эжем «Молдонун кызы» деп адегенде окуудан чыгарылып, анда кийин ал тургай иштеген ишинен да куулуп, үйдө олтуруп калуу мажбур болгон. Бирок, жөн кол куушуруп олтура алган эмес, жездемди ишине көмөкчү болуп, «үй машинисткасы» милдетин аткарып келген



Сүрөттө: пионерге биринчи кабыл алынган кыздардын тобу

Солдон оңго карай: Алдыңкы катардагылар:

- 1) Алгачкы агартуучу И. Арабаевдин кызы – Аккагаз;
- 2) Тарыхчы, илимпоз Б. Солтоноевдин кызы - Ниязкан;
- 3) Тания кызы Мискина;
- 4) Кочкорлук инсан Акматтын кызы Анвар (СССРдин артисти Анвар Куттубаева);
- 5) Кошой кызы Жамийла;
- 6) Түмөнбай кызы Айшакан;
- 7) Суван кызы Асылкүл;
- 8)
- 9) Тарыхчы Осмоналы кызы Нурия;
- 10) Курман кызы Рысбү;
- 11) Койчуман кызы Айжамал.

¹Писатели Советского Киргизстана. Ф., «Адабият». 198 г. 628 стр.



Сүрөттө: педокуу жайынын окуучулары

Биринчи катарда тизилип олтурган үч бала: Абузиар Хусеин уулу, Егежар Данияр уулу жана Капар Айты уулу (белгилүү сүрөтчү Гапар Айтиев).

Экинчи катарда солдон оңго карай:

- 1) Айжамал Койчуман кызы;
- 2) Насыр Данияр уулу (белгилүү илимпоз – биолог Н. Данияров);
- 3) Чолпонкул уулу.....
- 4) Азим Коноев;
- 5) Айша Түмөнбай кызы (Х. Карасаевдин болочок аялы);
- 6) Арабай кызы Аккагаз (белгилүү илимпоз-агартуучу И.Арабаевдин кызы);
- 7)
- 8) Надырбек уулу Абдыкерим;
- 9) Анвар Акмат кызы (СССРдин Эл артисти Анвар Куттубаева);
- 10) Зуура Кабай кызы.

Үчүнчү катардагылар:

- 1) Гарифжан Мунасип уулу;
- 2) Мурзаалы Шамат уулу;
- 3)
- 4) Нурия Сыдык кызы (тарыхчы, агартуучу Сыдык уулу Осмоналынын кызы);
- 5) Ниязкан Солтоной кызы (белгилүү тарыхчы-агартуучу Белек Солтоноевдин кызы);
- 6) Кубанычбек Молдокмат уулу (белгилүү сүрөтчү Асанбек Молдокматовдун агасы);
- 7) Айдар Смайыл уулу;
- 8) Момун уулу....

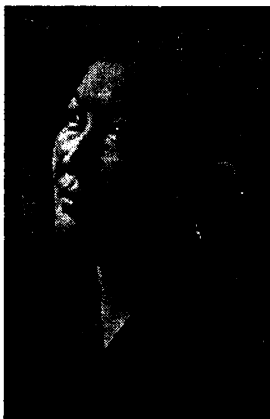
Эскертүү: «4-5 катардагы балдар иретсиз турган себептүү, жазуудан чочуладым» – дейт: тексти арабчадан оодарган маркум Кадырбаева Курман эже.



*Сүрөттө оңго карай:
Мая Жакишева жана Нурия эжемдин уулдары:
Улан менен Марат.*

Улан узак оорудан жашында эрте кайтыш болгон.
Марат Эшмамбетов Бауман атындагы жогорку техникалык окуу жайын бүтүргөн. Кыргызстан Госснабында иштеп, биринчи орунбасарлык кызматты өтөп келген. 1984-жылы оорудан көз жумган.

Фото – сүрөт № 4



Өмүркул Жакишев жана Гүлбара Осмоналиева

Ө. Жакишев¹ адабий сынчы, Манас таануучу (Манасовед).
Кант районундагы «Үч-Эмчек» айылынын кулуну. Бишкекте, техникумда окугандан кийин Ташкент шаарынан (САКУ), ал эми 1931-1934-жылдары Москвадан билимин өркүндөткөн.

¹Писатели Советского Киргизстана. Ф., «Адабият». 1989 г. 628 Стр.

Өмүркул Жакишев отузунчу жылдардын орто ченинде адабий сынга кошулган жөндөмдүү калемгерлердин бири.

«Доорубуздун улуу искусствосунун куралы» аттуу полемикалык макаласына чейин эле, бир кыйла рецензияларды, обзорлорду, проблемалык мүнөздөгү макалаларды жазып, адабий агымга ыкчам кошулуп, адабият маселелеринин тегерегинде омоктуу ойлорду айта алган сынчылардын бири болуптур.

Өмүркул Жакишев жетекчилик кызматтарда да иштеген инсан. Ал 1944-1945-жж. СССР Эл Комиссарлар Советинин алдындагы Кыргыз Республикасынын ыйгарымдуу өкүлү болуп (Москвада жашап) иштеген. Ал өмүрүнүн кыйла бөлүгүн «Манас» изилдөөгө жана басмадан чыгарууга арнаган. Анын көп жылдык эмгегинин жыйынтыгы «Манас» эпосунун биринчи томунун орусча көркөм котормосу болуп эсептелет, жана да анын төртүнчү томунун даярдалып, жарык көрүшүнө да кошкон салымы зор.

Ал эми Гүлбара эжем жөнүндө айтсам, анын эмгек жол арымынын көбү кыргыз театр жана киноискусствосу тармагында үзүрлүү иштөө менен өткөн.

Эжем аз жашаган (45 жаш) өмүрүндө көптү бүтүрүп кетүүгө үлгүргөн. Анын өзгөчө кыргыз киносуну сиңирген эмгеги зор. Эжем Гүлбара кыргыз аялдарынын ичинен чыккан биринчи кинорежиссер (дубляждоо боюнча) болгон.

Согуштан кийинки экранга чыккан «Эки жоокер» («Два бойца»), «Москва асман алдында» («Небо Москвы») жана «Ант» («Клятва») киноленталары эжемдин кол алдынан өткөн.

Белгилүү искусствовед В. Михайловдун минтип айтканы бар: «Г. Осмоналиева, оказалась очень аккуратной, целеустремленной, все охватывала на ленту. Притом она прекрасно находила контакт с актерами».



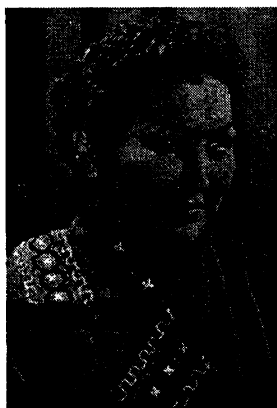
Сүрөттө солдон оңго карай:

Менин кыздарым - Руфия менен Мира жана Гүлбара эжемдин кыздары - Мая менен Айгүл. Мая жогорку билимдүү, чыгармачыл мугалим болду. Апасынын жашына жетпей, катуу дарттан кайтыш болду. Ал эми эжемдин кичүү кызы Айгүл билимдүү медик-азыр пенсияда, үй-бүлөсү менен чет өлкөдө жашашат.



Сүрөттө Аскар Жакишев жана жубайы Гүлмира

Аскар Өмүркул уулу – бир кыз жана бир уулдун атасы. Кызы - жогорку окуу жайынын студенти, уулу мектепте окуйт. Аскар КМУнун тарых факультетин бүткөн. Азыр Кыргыз – орус славян университетинин гуманитардык факультетинде, тарых кафедрасында иштейт. Тарых илимдеринин доктору.



*Эжекем...ай!
Ачылган гүл элең,
Чырайлуу элең,
Мүлдө элден.
Назик эле,
Жумшак эле мүнөзүң.
Жүрөккө чок салып,
Кеттиң го бир өзүң.*



Рашит Орузбаев жана Шарифа Сыдыкова

Орузбаев Рашит Ысык-Көлдүн «Челпек» айылынын кулуну. Ал айылдык мектептен кийин Пржевальск шаарындагы педагогикалык окуу жайында окуптур. Кийинчерээк Фрунзеге, шаарга келген кезинде, техникалык орто окуу жайында окуп жаткан учурда аскерге чакырылган.

Согуш аяктап, аскерден бошоп келген соң, шаарга кайтып келет да, азыркы Улуттук университетке окууга өтөт. Ал учурда мен ушул университеттин үчүнчү курсунун студенти болчумун. Студенттик кечелердин биринде мен Рашит менен кокусунан таанышып калдым. Көрсө бул жолугушуу жөнөкөй эмес экен, ал тагдырдын буйругу экен. Ошол күндөн тартып биз «кыз-жигит» салтын бузбай, окуу жайын бүткөнчө бирге жүрдүк.

Окуу да бүттү, диплом да колго тийди. Ал мезгилдин мыйзамы боюнча биз жаш мугалим катары колубузга жолдомо алып, «Эмгек жолу кайдасың» - деп Ош тарапка багыт алган болчубуз.

Ошентип, 2-3 жылдан кийин Фрунзеге кайтып келдик, ал убакта борбор шаарда бир эле № 5 кыргыз орто мектеби болоор эле. Кесибибизди өзгөртүүгө туура келди, көптөн бери максат кылып жүргөн тилегибизди ишке ашырып, биз журналисттик кесипке өттүк. Рашит «Кыргызстан пионери» газетине, мен «Жаш Ленинчи» журналына ишке орноштум. Жашообуз өз нугуна түшкөндөй болду.

Бирок... бирок менин кубанычым көпкө созулбады, жыл айланбай жумуштан чыгарып салышты. Күнөөм – тегимди жашырганым болду. Ошондогу чечим, архивдик көчүрмө - «выписка» төмөндөгүдөй эле:

Институт истории партии
при ЦК Компартии Киргизии
филиал ордена Ленина
института Марксизма-ленинизма
при ЦК КПСС _____ 1953 г.
г. Фрунзе
ул. Краснооктябрьская 96. кв.11.
тов. Сыдыковой Ш. О.

Архивная выписка

Из заседания бюро ЦК ЛКСМ Киргизии от 31 января 1953 г. (протокол № 36) пункт..16. о тов. Сыдыковой Ш. О.

Принять решение редакции журнала «Жаши Ленинчи» о снятии с работы заведующую отделом писем и массовой работы Сыдыкову за скрытие автобиографических данных.

Выписка верна: Зам. директора по архиву

С. Жумалиев

Ошентип мен ишсиз көпкө олтуруп калдым. Биз үч балалуу болуп калган кезибиз эле. Жолдошум Рашит журналисттик кесипти терең өздөштүрүү максатында журналистика жана фото-репортаж боюнча Бүткүл союздук эки жылдык лекторияны сырттан (заочно) бүтүрүп да келди. Рашиттин эмгек жолунун көбү «Кыргызстан пионери» гезитинде өттү. Ал гезиттин негизги багыты эсептелген «Мектеп жана пионерлер» бөлүмүн жетектеди. Ошол эле учурда телерадио пионерлерди коммунисттик духта тарбиялоо деген тематикалардагы материалдарды даярдап берүүгө да үлгүрчү. Ал бир иштесе ишке баш оту менен кирип кетчү.

Мен «Чернышевка» (Н. Г. Чернышевский атындагы) китепканасында иштеп калдым.

Бакыт мени унутпаптыр.

Китепканадан басылып чыкчу, «Кыргызстандын китепканалары» журналынын кыргыз бөлүмүн жетектеп, республикадагы китепкана, китепканачылардын иш тажрыйбаларын (командировкаларда болуп) пропандааладым, аз болсо да жазмакерлик тилегим орундалгансыды.

Убакыт өтүп жатты. Кыздарыбыздын алды турмушка да чыкты.

Бирок... бирок балдарымдын сүйүктүү атасы, менин үйдөгү жана сырттагы жөлөк-таянычым Рашит элүү (1973-ж.) жаш курагында, күтүүсүздөн көз жумду.



Үч жашында чымчык болуп учуп кеткен уулубуз-Бакай



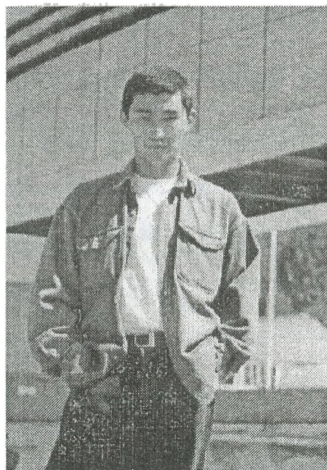
Сүрөттө: солдон оңго, кесиптеш курбум Айша Кулбатырова, жолдошум Рашит жана жанында олтурган кичүү кызыбыз - Мира. Макий Тыналиева кесиптеш курбум жана мен. Кичүү кызыбыз Мира Орузбаева Киевдеги жогорку окуу жайын бүтүргөн. Азыр чет өлкөдө, үй-бүлөсү менен жашайт. Бир уулу бар.



Сүрөттө: Кызым Руфия Рашитовна иш үстүндө

В. Маяковский атындагы кыз-келиндер пединституттунун «Англис тили» факультетин 1971-жылы бүтүргөн.

Кыргыз Улуттук Консерваториясында иштейт, гуманитардык илимдер кафедрасын жетектейт.



*Сүрөттө: Жорбек уулу Мээрбек Султанмамытов;
Жорбек кызы Алтынай Султанмамытова*

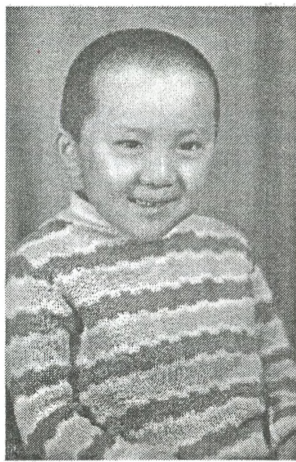
Неберем Мээрбек Кыргыз Улуттук университетинин юридикалык факультетин бүтүрүп, «Юриспруденция» боюнча адистигин алган. Учурда жеке бизнес менен алектенет.

Неберем Алтынай 2005-жылы ИИМ Академиясын артыкчылык диплому менен бүтүрдү, чини - ага лейтенант. Ички иштер бөлүмүнүн райондук мекемесинде тергөөчү болуп иштейт.



Сүрөттө: Жорбек Султанмамытов

Күйө балам Жорбек искусство институтунун «Элдик аспаптар» бөлүмүн бүткөн. Ал К. Орозов атындагы элдик аспаптар оркестринин дерижери болуп, көп жыл Кыргыз Улуттук филармониясында үзүрлүү эмгектенген. Бир нече ирет оркестрди жетектеп, чет өлкөлөрдө (Венгрия, Эфиопия) кыргыз улуттук искусствосун даңазалаган. Көптөгөн жылдар бою Улуттук Консерваторияда элдик аспаптар кафедрасынын доценти катарында чыгармачыл адистерди даярдоодо чоң салым кошкон.



*Сүрөттө: [Жорбек уулу Нурбек Султанмамытов];
кичи кызым Миранын уулу Калыс Маликов*

Жорбек уулу Нурбек Султанмамытов Бүбүсара Бейшеналиева атындагы Искусство институтунун маданий-агартуу факультетин бүтүргөн.

Учурда Калыс Маликов 30 жашта азамат жигиттердин бири. Чет өлкөдө эмгектенет жана ошол жакта жашайт.

ТИРКЕМЕЛЕР

Совет доору өзүнчө өзгөчөлүктөргө ээ болчу, ал убакта аны эч ким сындай алчу эмес, кыңк этпей буйрукту гана аткарчубуз. Ал замандын тартиби ошондой болчу, чогулуштарда сүйлөнгөн каалоо, сөз-пикирлер орус тилинде айтылчу. Замандын эрежеси сакталып, төмөнкү тиркемелер кандай жазылса ошондой, орусча берилди.

Дорогая Шарипа Осмоналиевна!

Администрация, партийная и профсоюзная организация поздравляет Вас с 55-летием.

Работая в Государственной библиотеке Киргизской ССР им. Н. Г. Чернышевского, Вы проявили себя как хорошо подготовленный специалист библиотечного дела. От рядового библиотекаря выросли до заведующего отдела и во время работы в киргизской группе в научно-методическом отделе Вы отдали много сил и внимания в подготовке и воспитании молодых работников группы.

Вы являетесь автором около 50 библиографических и методических пособий. Много труда вкладывали в издание информационного бюллетеня Библиотекарь Киргизстана. Принимали активное участие в работе редакционного совета библиотеки. Часто выезжали в библиотеки республики по оказанию методической и практической помощи, курировали библиотеки Нарынской области.

За добросовестное отношение к работе, успешное выполнение плановых заданий и активное участие в общественной жизни библиотеки Вы были награждены Почетной Грамотой Министерства культуры СССР, юбилейной медалью За доблестный труд в ознаменование 100-летия со дня рождения В.И.Ленина и медалью им. Н.К.Крупской.

Ваш труд, добросовестность, чуткость заслужили признание всего коллектива и Вы всегда будете примером для всех нас.

Провожая Вас на заслуженный отдых, желаем крепкого здоровья, бодрости, семейного благополучия, спокойного отдыха.

*Директор
Секретарь парторга
Председатель МК*

Шарипа Садыковна!

Вы, как никто другой, сочетали, лично для меня, и чуткого наставника, и верного соратника по работе, и отзывчивую, добрую, тихую, корректную сестру. Вы всегда удивляли меня своим ровным, терпеливым, кротким характером, умением спокойно, по-хорошему поговорить, если надо уговорить, успокоить, вдохновить, в тоже время в Вас всегда кипела огромная трудоспособность, желание во что бы то ни стоило выполнить порученное дело.

За Вашу скромность, выдержку, хладнокровие, неутомимость в работе, большое спасибо. С Вами очень легко и спокойно работалось в дни нашего сотрудничества в журнале Библиотекарь. Эти приятные годы навсегда останутся со мной.

Большого и крепкого здоровья Вам, тихого семейного счастья, от всей души желаю Вам всего хорошего.

Л. М. Федорова



*Из калсын деп жазганым
Кыз болсом да,
Уул милдетин аткардым*

Осмоналы Сыдыковдун китептери

1. Сыдыков О. Мухтасар тарих Киргизия. – Уфа, 1913. – 78-б. (араб арибинде);
2. Сыдыков О. Тарыхы кыргыз Шадмания. – Уфа, 1914. – 136-б. (араб арибинде) Копия.
3. Сыдыков О. Тарых кыргыз Шадмания. Кыргыз санжырасы. Ред. Т. Иязалиев. Баш сөзүн жазган Х. Карасай уулу. Ф., «Кыргызстан». 1990. – 112-б.
4. Молдо Осмоналы Сыдык. Мухтасар тарых Киргизия. Жооптуу редактор. А. Байтур. Үрүмчү – Шинжаң жаштар басмасы. 1986. – 208-б.

Осмоналы Сыдыков жөнүндө библиографиялык тизме

1. Абышев Ү. Молдокемди көргөнмүн. – Кырг. Маданияты. 1993. № 16-17. 29-апр. – 12-б.
2. Аптокуров С. Санжыра жана санжырачылар. – Кырг. Маданияты. 1989. № 51. 21-дек. – 3-б.
3. Еркетаев Ө. Уңгулуу сөздүн учугу. – Нуска. 1996. № 12. апр. – 6,8-б.
4. Жаманкараев Н. Билимдин кенчи каякта. – Заман Кыргызстан. 1996. окт. – нояб.
5. Жусупов К. Рухубузду ойлогондо. – Кырг. маданияты. 1996. № 2. 15-дек. В. К.
6. Иязалиев Т. Кыргыз санжырасы. – Жаштык жарчысы. 1991. № 8. 17-январь.
7. Карасаев Х. «Мухтасар тарыхы Кыргызыйа» жана анын түзүүчүсү. – Ала-Тоо. 1993. № 3. – 109-111-б.
8. Карасаев Х. Сын маданияты. – Кыргыз Туусу. 1992. № 132. 15-сент.
9. Кожобеков М. Осмоналы Сыдык уулу жөнүндө маалымат. – Ала-Тоо. 1989. № 3. – 119-120-б.
10. Кыргыздар. Б. 1991. – 68-70-б.
11. Койчиев А. Осмоналы Сыдык уулу жана анын мурасы. – Мугалимдер газетасы. 1990. 16-март. Дагы: Кыргыз маданияты. 1991. № 7. 17-февр.
12. Мамытов С. Тоодон түшкөн жарык нур. – Ала-Тоо. 1992. № 1-5. – 112-115-б.: Дагы: Кыргыздын жаркын жылдызы. 1991. 12-апр. – 6-10-б.
13. (Осмоналиева Б.). Бүбүш Осмоналы кызы. Атамдын өмүр баяны. – Ала-Тоо, 1991. № 11. – 128-136-б.
14. Карасаев Х. Сын маданияты. – Кыргыз Туусу. 1992. № 132. 15-сент.
15. Өмүралиев Ч. Алыскы замандаш: же соңку сөз ордуна. – Ала-Тоо. 1991. № 4. – 120-128-б.

16. Плоских С. Киргизский разночинец. – «КП» в Киргизии. 1999. № 28. 16-июля. 13 с.
17. Осмоналы кызы Шарифа. Осмоналы Сыдыковдун туулганынын 130 жылдыгына карата. – Бишкек шамы. 2005. № 37-38-39.
18. Токтомамбетов А. Эң алгачкы Эдисон. – Жаштык жарчысы. – 1991. № 8. 17-январь.
19. Эгембердиев Ж. Карлыгач тарыхчы. – Кыргыз Туусу. 1995. № 15. 7-февраль.

М А З М У Н У

1. Баш сөз ордуна	3
2. Осмоналы Сыдыков	8
3. Осмоналы молдо – агартуучу	15
4. Осмоналы Сыдыков жөнүндөгү эскерүүлөр	19
5. Осмоналы Сыдыков жөнүндө белгилүү адамдардын айткандары	32
6. Осмоналы Сыдыков жөнүндө жарыяланган макалалар	34
7. Корутунду ордуна	56
8. Жети ата схемасы	64
9. Фото-сүрөттөр баяны	65
10. Тиркемелер	78
11. Осмоналы Сыдыковдун китептери	80
12. Осмоналы Сыдыков жөнүндө библиографиялык тизме	82

САДЫКОВА Ш.

ОСМОНАЛЫ СЫДЫКОВ

(Туулган күнүнүн 130 жылдыгына карата)

Редактору: *Таирова А.*

Корректору: *Султанмамытова Р.*

Компьютерге терген: *Жекшен кызы Турсунай*

Компьютердик калыпка салган: *Мамбетова А.*

Сдано в набор 08. 04. 2008. Подписано в печать 15. 05. 2008.
Бумага офсетная. Формат 60 x 80 ¹/₁₆ Объем 5,25 п.л. Тираж 150.

Национальная библиотека Кыргызской Республики
720040 г. Бишкек, ул. Ю. Абдрахманова, 208.